

Den dolda lönsamheten?

Socioekonomiska bokslut som en metod
att värdera sociala företag

Metodrapport

Ingvar Nilsson & Anders Wadeskog

2005-05-02

Innehåll

1.	TVÅ OLIKA VÄRLDAR	5
1.1.	Patrik på Basta	5
1.2.	Martin på plattan	5
1.3.	Så lika men ändå olika	5
2.	ALLT ÄR INTE VAD DET SER UT ATT VARA	6
2.1.	Att driva företag och mäta resultat	6
2.2.	Att säga tulipanaros och att göra det är inte samma sak	7
2.3.	Vem bryr sig?	7
2.4.	Denna studies syfte och uppläggning	8
2.4.1.	Studien i sitt sammanhang	8
2.4.2.	Övergripande syfte	9
2.4.3.	Avgränsningar och generaliserbarhet	9
2.4.4.	Rapportens uppläggning	10
3.	INDIVID, FÖRETAG OCH SAMHÄLLE	11
3.1.	Två perspektiv på Basta	11
3.1.1.	Basta - ett socialt företag i demokratiska former	11
3.1.2.	Basta ur ett samhällsperspektiv	12
3.1.3.	Två bilder – vilken är den sanna?	12
3.2.	Patrik och Martin	13
3.2.1.	Patrik och hans liv	13
3.2.2.	Patrik på Basta	14
3.2.3.	Basta och rehabilitering	15
3.2.4.	Patrik och Martin - vad är skillnaden ur ett samhällsperspektiv?	16
3.3.	Basta som företag	18
3.3.1.	Några nyckeltal	18
3.3.2.	Patrik och Bastas ekonomi	19
3.4.	Effekterna av Basta som samhället ser det	21
3.4.1.	Uteblivna kostnader är samhällets intäkt	21
3.4.2.	Samhällseffekter i stort	21
3.4.3.	Det blir för dyrt!	23
3.5.	Någon måste ljuga!	25
3.5.1.	Det finns två sidor på varje mynt	25
3.5.2.	Företaget Basta i sin helhet och samhällsekonomin	25
3.5.3.	Socioekonomiska bokslut, sociala företag och multifaktoriell rehabilitering	25
3.6.	Exempel på ett socioekonomiskt bokslut	27
3.6.1.	Arbetsmetodik	27
3.6.2.	Resultaträkning	27
3.6.3.	Nyckeltal	28
3.6.4.	Investeringsperspektivet	29
3.6.5.	Slutsatser kring ett socioekonomiskt bokslut	31

4.	DET VÄLFÄRDSPOLITISKA PERSPEKTIVET OCH SOCIALT FÖRETAGANDE	32
4.1.	Socialt företagande ur ett samhällsperspektiv	32
4.1.1.	Vad är unikt med sociala företag?	32
4.1.2.	Det sociala företagens dilemma	33
4.2.	Att rehabilitera personer med komplex problematik	33
4.2.1.	Stuprörslogiken	34
4.2.2.	Gatloppets suboptimeringsmekanismer	35
4.2.3.	De onda cirkelns kostnadsdrivande effekt	37
4.2.4.	Kortsiktighetens tyranni	38
4.2.5.	Osäkerheten dilemma	39
4.2.6.	Insikt, vilja och mod	41
5.	ETT SAMHÄLLSEKONOMISKT PERSPEKTIV	42
5.1.	Inledning	42
5.2.	Fonden - Ekonomernas ekonomi	42
5.3.	Effektivitet, konkurrens och konsumentmakt	44
5.4.	Olika sätt att räkna kostnader	45
5.5.	Alternativkostnader	46
5.6.	Externa effekter	48
5.7.	Reala och finansiella kostnader	49
5.8.	Kostnader idag och i framtiden – diskontering	50
5.9.	Intäkt – i pengar och annat	52
5.10.	Samverkan och konkurrens	53
5.11.	Samhället och det socioekonomiska bokslutet	54
6.	KALKYLER – SÅ HÄR KAN MAN GÖRA	56
6.1.	Inledning	56
6.2.	Utbudssidan i kalkylen	58
6.3.	Minsta-värdes-principen	59
6.4.	Efterfrågesidan i kalkylen	60
6.5.	Utuds- och efterfrågesidan – så här kan det se ut	62
6.5.1.	Introduktion	62
6.5.2.	Utbudssidan	62
6.5.3.	Efterfrågesidan	64
6.5.4.	Kalkylen	66
6.6.	Några slutord om kalkyleringen	67
7.	ETT SOCIOEKONOMISKT BOKSLUT – VAD ÄR DET?	69
7.1.	Att vidga den traditionella bokföringen	69
7.1.1.	Introduktion	69
7.1.2.	Vidgade bokslut	69
7.1.3.	Social redovisning	70

7.2.	Vår preliminära definition av socioekonomiskt bokslut	71
7.2.1.	Byggstenarna	71
7.2.2.	Bokslutet	72
7.2.3.	Nyckeltal	74
7.2.4.	Det sociala investeringsperspektivet	74
7.2.5.	Dess upprättande	74
8.	SLUTSATSER	75
8.1.	Denna metodstudie	75
8.2.	En analytisk och metodologisk sammanfattning	75
9.	SLUTORD	77
	BILAGA 1 MODELLEN I FORMLER	78
	BILAGA 2 DE TVÅ GENERATIONERNA AV KALKYLPROGRAM	79
	REFERENSER	81
	Analys av samverkan, samhällsekonomi och rehabilitering	81
	Andras studier inom detta fält	81
	Egna studier inom detta fält	81
	Samhällsekonomisk analys	82

1. TVÅ OLIKA VÄRLDAR

1.1. Patrik på Basta

En solig vårmorgon svänger en liten röd personbil upp framför den gula huvudbyggnaden på arbetskooperativet Basta. Ur bilen stiger Patrik och en medföljande socialsekreterare. Man går in och blir hänvisad till Åsa på andra våningen. Hon är rehabchef på Basta. Man pratar lite kort om vad som gäller och efter en stund åker socialsekreteraren sin väg. Man tar en kort rundvandring. Patrik får en uppsättning arbetskläder, blir visad till sitt rum. Det blir dags för lunch. Efter lunch tar Åsa med honom till hundpanget, Patriks första arbetsplats. Han blir där introducerad för Jeanette och Peter, arbetsledare och objektsansvarig. Man pratar lite om arbetet där och efter en timme får Patrik ägna sig åt att bli hemmastadd i sitt rum i skogsvillan. Nästa dag är hans första arbetsdag.

Några månader senare är Patrik varm i kläderna och är nu beredd att ta sig an nya arbetsuppgifter på Basta. Efter diskussion med Micke som är produktionschef och Per som är objektsansvarig för byggverksamheten bestämmer man att han, eftersom han har branschvana, på sikt ska börja arbeta i ett av bygglagen.

1.2. Martin på plattan

Martin, just på väg hem efter en lyckad affär från plattan till Rågsved, använder alla droger han kan komma över, men huvuddrogen är och förblir amfetamin. Han är i princip bara drogfri de tillfällen han sitter hos polisen, på häktet eller på behandlingshem. De tillfällen han sitter i fängelse är drogtillgången god, och enda begränsningen är om han kan skaka fram tillräckligt med pengar. Till största delen finansierar han sitt missbruk genom brott. Han stjälar videoapparater, bilstereos, kläder etc. Han gör inbrott i villor och i företag. Han bryter sig in i bilar. En del brott genomtänkta, andra enbart desperata.

Han blir regelbundet tagen av polisen, men sällan överbevisad om brott, varför han snart är tillbaka på gatan. Det hårda livet tär på honom. I kombination med HIV-smittan och hepatitis C leder detta till upprepade sjukvårdsbesök.

1.3. Så lika men ändå olika

Både Patrik och Martin är uppväxta i Hökarängen. Uppväxta under tidigt sextital och har missbrukat alkohol och narkotika mer eller mindre oavbrutet. Skillnaden mellan dem är att Patrik nu bestämt sig för att bryta med sig missbruk.

Denna rapport handlar om hur **skillnaden mellan deras framtida liv kan värderas i ekonomiska termer**, inte bara ur det företagsekonomiska perspektiv ett socialt företag som Basta kan anlägga utan också ur ett samhällsekonomiskt perspektiv. Det är framför allt skillnaderna mellan dessa två perspektiv som står i fokus och bildar grunden för vår syn på **det sociala företagets socioekonomiska bokslut**.

2. ALLT ÄR INTE VAD DET SER UT ATT VARA

2.1. Att driva företag och mäta resultat

Alla organisationer och företag har ett syfte. För många företag handlar det om att förverkliga en idé eller att tjäna pengar. Måttet på om man uppnår målet brukar beskrivas i företagets verksamhetsberättelse och det konkreta ekonomiska resultatet återfinns i företagets resultaträkning. Man kan säga att **företagets bokslut ska uppvisa ett korrekt mått på de resultat som uppnåtts**. En sorts kompass för att mäta framgång.

Detta förutsätter dock att det som är viktigt att mäta för företaget och samhället också återfinns inom detta rapporterings- och mätsystem. Så är inte alltid fallet. De flesta företag skapar både positiva och negativa effekter som inte syns i den konventionella resultatrapporeringen. I ekonomisk teori säger man att det uppstår externa effekter¹ som belastar eller gynnar omvärlden.

Medvetenheten om detta har ökat under de senaste decennierna, både på nationell nivå och på företagsnivå. Försök har gjorts att på olika vis lyfta fram och redovisa dessa effekter i redovisningen, bl.a. genom att sätta prislappar på och synliggöra dem. På nationell nivå har man periodvis diskuterat en s.k. grön BNP som ett sätt att väga in miljökostnader² i den ekonomisk utvecklingen som den mäts i BNP. Inom företag och kommuner upprättas allt oftare både miljöbokslut³ och personalekonomiska⁴ bokslut som ett sätt att komma till rätta med problemet. På senare tid har man också talat om hälsoekonomiska bokslut⁵.

Det finns många skäl att göra detta. Ett är att man på detta vis får **en mer fullständig bild** av de olika – mer eller mindre dolda - effekter ett företag skapar. Detta är viktigt både för företagets ledning, dess anställda och externa intressenter såsom banker, leverantörer och kunder. Ett annat skäl är att detta utgör **underlag för olika ekonomiskpolitiska insatser** vars syfte är att korrigera för dessa, så kallade, marknadsimperfektioner. Det kan ske genom att man bestraffar eller håller tillbaka konsumtion med olika skattepålagor då dessa effekter är negativa, och tillräckligt stora eller viktiga. Inom energiområdet pratar vi om grön skatteväxling. Inom folkhälsoområdet beskattar vi alkoholen och tobaken för att begränsa de negativa effekterna.

På samma sätt skulle man kunna tänka sig att subventionera verksamheter som skapar positiva effekter. Man kan av miljöskäl gynna vindkraft eller etanoldrivna bilar. Inom det socialpolitiska fältet pratar man om att, genom reducerade arbetsgivaravgifter, gynna företag som via en bättre arbetsmiljö motverkar sjukdom, sjukskrivning och utslagning från arbetsmarknaden⁶. En möjlig tanke, utifrån denna teoribildning, skulle kunna vara att skattevägen subventionera företag som i sitt arbete genererar positiva sociala effekter.

¹ Bohm, i Samhällets intresse. Sns, 1982

² Nilsson & Wadeskog, Naturresurs- och miljöräkenskaper, NMK/SEE, 1982

³ Miljöbokslut för Nacka kommun

⁴ Aronsson & Malmquist, Hälsobokslut, Metodicum, 2003

⁵ Aronsson & Malmquist, Hälsobokslut, Metodicum, 2003

⁶ ett sådant resonemang har i högsta grad varit aktuell då man från 2005 överför ett större kostnadsansvar till företagen för den externa effekt som sjukskrivningar utgör

2.2. Att säga tulipanaros och att göra det är inte samma sak

Av ovanstående resonemang följer att ju större andel av ett företags effekter som inte finns redovisade i den traditionella bokföringen desto viktigare är det att hitta en metod för att internalisera dessa effekter i företagets resultatredovisning.

I denna studie är **vårt syfte att skissa på innehållet i ett socioekonomiska bokslut genom att monetarisera och internalisera de externa effekter som ett specifikt socialt företag skapar i sin löpande verksamhet.** Med socialt företag menar vi företag vars huvudsakliga mål är att skapa sociala mervärden. Ett företag där de ekonomiska aktiviteterna och det ekonomiska resultatet främst är ett medel att uppnå dessa mål - inte målet i sig.

De flesta inblandade är idag tämligen överens om att ett utvidgat bokslut och resultatpresentation skulle göra det lättare att fatta ekonomiskpolitiska och socialpolitiska beslut kring denna typ av företag. Som ekonom skulle man säga att man önskar röra sig mot **en mer samhällsekonomiskt effektiv situation genom att skapa en mer korrekt bild av de värden dessa företag skapar och de resurser de förbrukar.**

Detta är emellertid inte gjort i en handvändning. Man stöter på minst tre typer av problem

- * **värderingsproblemet.** Många hävdar att det finns mängder av värden som inte låter sig kvantifieras, mätas och värderas i pengar. Det uppfattas som etiskt stötande att i ena vågskålen lägga kronor och ören och i andra centrala livsvärden som hälsa och välbefinnande. Ett argument som t.ex. ofta lyfts fram inom värden då det gäller olika prioriteringsfrågor. Ekonomers traditionella motargument är att detta är något man gör jämt och ständigt kring alla sorters beslut, så länge som behoven är större än resurserna. Det är bara det att man inte gör det öppet och synligt och kanske inte ens är medveten om att det är det man gör. Då är det bättre att synliggöra det hela.
- * **metodproblemet.** Hur ska man principiellt gå tillväga för att identifiera, kvantifiera och värdera alla de effekter som kan uppstå kring ett socialt företag? För att kunna lösa detta problem måste man till sitt förfogande ha någon form av modell med vars hjälp man kan identifiera och sortera alla de effekter som kan uppstå, direkt och indirekt, kring sociala företag.
- * **mätproblemet** Hur samlar vi in data och omsätter dessa till kronor och ören? Här är vår erfarenhet att man får tillgripa en hög grad av pragmatism. För de effekter som är komplexa och svåråttbara får man nöja sig med att använda tumregler eller överslagsberäkningar. Det är bättre att ha en uppfattning om ungefärliga effekter och storleksordningar än att helt avstå från att värdera. Man skall naturligtvis undvika att förespegla en exakthet som inte finns.

2.3. Vem bryr sig?

Vem har intresse av denna typ av kunskap om de sociala företagens positiva effekter? Vi kan se att det finns tre grupper av aktörer med ett sådant intresse. Den första gruppen är **det enskilda sociala företaget** och dess närmaste intressenter (medarbetare, kunder, kreditgivare, leverantörer etc.) som på detta vis får en mer fullständig och korrekt bild av det resultat som uppnåtts av företaget i dess verksamhet.

Den andra gruppen är alla de aktörer (lokala kooperativa utvecklingsbyråer, forskare och entreprenörer kring lokal utveckling baserad på social företagsamhet m.fl.) som ur ett **lobbyperspektiv vill argumentera** för och skaffa resurser för att underlätta etableringen och utveckling av sociala företag.

Den tredje intressentgruppen är **beslutsfattare och politiker** som kan behöva underlag för att ta ställning till om denna typ av företag ur ett samhällsekonomiskt eller myndighetsekonomiskt perspektiv kan vara värda att stödjas i någon form.

2.4. Denna studies syfte och uppläggning

2.4.1. Studien i sitt sammanhang

Denna studie är en **pilotstudie** inom ramen för en större studie med syfte att upprätta **socioekonomiska bokslut för tre sociala företag** - Basta, Baronbackarna och Vägen ut.

Det första ett företag i huvudsak för personer med ett **långvarigt missbruk** (främst men inte endast av narkotika) bakom sig. Det andra fokuserar på **långtidsarbetslösa** och personer som har svårt att få tillträde till arbetsmarknaden. Det tredje riktar sig i första hand mot **kriminella kvinnor och män** på väg tillbaka till ett mer normalt liv.

I samtliga fall handlar det om sociala företag som genom produktivt arbete vill rehabilitera medarbetarna tillbaka till samhället och arbetslivet. Det finns alltså ett tydligt **rehabiliteringsfokus** i denna studie.

Studien är i första hand en **metodstudie** syftande till att beskriva synsätt, metoder och tankegångar bakom begreppet socioekonomiska bokslut. Om denna fas är framgångsrik, och finansiering erhålles, avses under 2005 och 2006 genomföras en huvudstudie i dessa tre företag.

Metodmässigt utgår vårt arbete från ett stort antal utvärderingar av komplexa rehabiliteringsförlopp⁷ vi genomfört med vår datoriserade kalkylmodell avsedd för samhällsekonomiska beräkningar - KALAS

Kunskapsmässigt utgår vi från en tidigare studie genomförd vid arbetskooperativet Basta med rubriken "Svempa Johansson – missbrukare eller företagare?". Vi illustrerar resonemangen i denna pilotfas med stöd av data från "**Svempa-studien**". Vi låter de siffror som tagits fram i Svempastudien illustrera vilken typ av resultat man skulle kunna erhålla då man genomför ett socioekonomiskt bokslut

Detaljenskaper om Basta som redovisas utgår dessutom från ett samarbete med och uppdrag för företaget som en av oss haft kontinuerligt under mer än tio års tid. Data som berör Basta har företagsledningen vid Basta fått tillfälle att granska i två arbetssteg.

⁷ vi har ur ett samhälls- och myndighetsekonomiskt perspektiv bland annat studerat rehabilitering av rygg- nack klienter, missbrukare, psykiskt funktionshindrade, personer med psykosociala arbetshinder, överviktiga samt personer med dubbeldiagnos, se vidare www.seeab.se

2.4.2. Övergripande syfte

Det övergripande syftet med denna metoderapport såsom det formulerats i vår projektplan är att

- a) ge ett **samhällsekonomiskt perspektiv på begreppet socioekonomiska bokslut**, bl.a. utifrån teorin om positiva och negativa externa effekter
- b) göra en genomgång av **grundläggande begrepp och synsätt**
- c) genomföra en utförlig **genomgång av vår arbetsmodell och dess tillämpning** med data från rapporten om Svempa

2.4.3. Avgränsningar och generaliserbarhet

Eftersom studien endast är det första i en serie på tre steg, föreligger det ett antal begränsningar som bl.a. påverkar generaliserbarheten av våra resultat

- * alla illustrationer och konkretiseringar utgår från **arbetskooperativet Basta** och detta företags verklighet. Företaget har fått utgöra en sorts testbänk för våra resonemang.
- * de data och resultat som här redovisas bygger på den tidigare genomförda **”Svempa-studien”** och ska mer ses som ett **kvalificerat räkneexempel** för att illustrerar metodiken än faktiska resultat.
- * av detta följer att de resultat vi presenterar **inte utgör Bastas socioekonomiska bokslut** utan enbart är en illustration av det resultat Basta skulle fått om alla dess medarbetare vore som ”Svempa”.
- * vårt fokus ligger således på **metodfrågor snarare** än på resultatfrågor, dvs. mer på hur ett socioekonomiskbokslut kan byggas upp och dess teoretiska grundvallar och mindre på att redovisa ett faktiskt och konkret bokslut.
- * vi fokuserar på den sortens sociala företag som har tydligt fokus på **marknadskonkurrerande ekonomiska aktiviteter och agerar inom det så kallade rehabiliteringsfältet**.
- * detta betyder att sådana verksamheter som kooperativa dagis, äldreboenden, grannskapsgemenskaper, utvecklingskooperativ inte primärt kommer att beröras i denna studie. Däremot är de resonemang och den modell vi redovisar **direkt översättbara till dessa typer av företag**.
- * de synsätt och resonemang vi använder oss av går följaktligen också att rakt av **översätta och tillämpa på de övriga två delprojekten i Örebro respektive Göteborg**.
- * vår rapport är uppbyggd på ett sådant sätt att den ska kunna fungera som en **metodhandledning för de inom den sociala ekonomin** som på egen hand vill upprätta ett socioekonomiskt bokslut.

- * den datoriserade kalkylmodell (Kalas) arbetet bygger på har en sådan konstruktion och flexibilitet att beräkningar och **bokslut för i princip varje tänkbar grupp av utsatta och marginaliserade inom den sociala ekonomin** kan utföras med denna studie som grund.
- * beräkningsgången och metodiken från vår kalkylmodell kan användas för att **bygga upp beräkningar i annan programvara**, t.ex. Excel.

2.4.4. Rapportens uppläggning

I kapitel 3 görs en genomgång av skillnaden mellan ett företagsekonomiskt och samhällsekonomiskt perspektiv på socialt företagande. Kapitlet avslutas med en presentation av hur ett socioekonomiskt bokslut för Basta skulle kunna se ut.

Följande kapitel (4) är en genomgång av det sociala företaget, som en aktör på den multifaktoriella rehabiliteringsarenan, utifrån ett välfärdspolitiskt perspektiv. Därefter diskuteras i kapitel 5 de välfärdsteoretiska utgångspunkterna för det socioekonomiska bokslutet och hur detta ligger till grund för metodiken i samhällsekonomiska kalkyler. I kapitel 6 ges, med utgångspunkt i vår kalkylmodell Kalas, en beskrivning av hur denna typ av kalkyl kan byggas upp.

Kapitel 7 är en mer principiell genomgång av begreppet socioekonomisk bokslut och dess uppbyggnad samt en jämförelse med begreppet social redovisning. Rapporten avslutas med våra slutsatser och en utblick mot de kommande två stegen i detta arbete.

3. INDIVID, FÖRETAG OCH SAMHÄLLE⁸

3.1. Två perspektiv på Basta⁹

Denna rapport syftar till att beskriva begreppet socioekonomiskt bokslut med utgångspunkt i företaget Basta. Detta innebär att man kan anlägga två helt skilda perspektiv på Basta. Det första är att betona **det strikt företagsekonomiska**, dvs. det som lyfts i fram i konventionellt redovisnings- och bokslutsarbete. Det andra perspektivet är att utifrån ett **samhällsperspektiv** betrakta Basta som en rehabiliteringsaktör för klienter med en komplex och multifaktoriell problematik. Ur detta perspektiv framstår Basta i första hand som en sorts samordnande case-manager¹⁰ för rehabilitering inom missbruksområdet.

3.1.1. Basta - ett socialt företag i demokratiska former

Basta är ett företag bestående, i stort sett enbart, av före detta missbrukare. Det är ett arbetskooperativ som valt organisationsformen ”ideell förening som driver näringsverksamhet”. Företaget bildades 1993 och hade då fem medarbetare. Vid tidpunkten för vår kalkyl (2003) har företaget cirka 60 medarbetare¹¹. Företaget leds och ägs av de egna medlemmarna. Det är i princip möjligt för alla som kommer till Basta att bli delägare. Företaget säljer dels rehabiliteringstjänster (främst till kommuner och kriminalvårdsverket) och dels rena företagstjänster (bygg, finsnickeri, klottersanering, städ, data, utbildning, hund etc.). Vid företagets start var cirka 95% av intäkterna rehabiliteringsintäkter. Vid kalkyltillfället utgör de cirka 55% av intäkterna.

Då någon kommer till Basta betalar kommunen för reha-tjänsterna under de tolv första månaderna. Därefter övergår ansvaret till Basta och **den enskilde medarbetaren måste bidra till sin egen försörjning**. Vid tiden för vår studie (dvs. 2003) är andelen personer som inte erhåller någon form av rehabsättning, dvs. som måste försörjas via eget arbete, cirka 50% eller 30 st.

Under tiden på Basta är tanken att en rehabilitering ska ske genom samvaron och medarbetarskapet på en arbetsplats som för de flesta också är en bostad och den plats där man har en stor del av sitt fritidsliv. I många avseenden påminner Basta om de israeliska kibbutzerna.¹²

⁸ faktaunderlaget till detta kapitel kommer bl.a. från, Nilsson, Svempa Johansson – missbrukare eller företagare, SEE, 2000. Om inget annat anges avser uppgifterna kring Basta åren 2003

⁹ Beskrivningen av Basta som följer är mycket ytlig och har inte till syfte att skapa förståelse för företaget som sådant utan mer ge en referensram för våra resonemang och kalkyler

¹⁰ begreppet case-manager beskriver en aktör som har det samlade och samordnande rehabansvaret för klienter med en multifaktoriell problematik där insatser från många aktörer behöver samordnas. Det har främst använts inom det psykiatriska fältet t.ex. inom ramen för reformen med personligt ombud. Se Nilsson/Socialstyrelsen, Teser och tips för personligt ombud, 2002

¹¹ 2005, då denna rapport publiceras har företaget cirka 75 medarbetare varav cirka 60% ej uppstår rehabsättning från samhället i någon form

¹² för en mer detaljerad beskrivning av verksamheten vid Basta se bl.a. Alec Carlberg; Socialt företagande – om den sociala ekonomins dynamik – exempel Bastas arbetskooperativ, SoS, 2001

Företaget omsatte 2003 cirka **14.500.000 kronor** eller **cirka 240.000 kronor per person**. **Vinsten** före avskrivningar var cirka 1.650.000 kronor eller fördelat på de då 60 medarbetarna cirka **27.000 kronor per person**.

3.1.2. *Basta ur ett samhällsperspektiv*

Betraktar vi Basta ur ett annat perspektiv ser vi en aktör på rehabiliteringsmarknaden för klienter med en långvarig och komplex missbruksproblematik. En aktör som utmärks av ett antal unika drag. För det första spänner man över flera olika politikområden; arbetsmarknadspolitik, socialförsäkringar, utbildningspolitik, socialpolitik etc. Man tar (bortsett från rent medicinska frågor) **ett sorts helhetsansvar** för den enskildes rehabilitering. För det andra är man en aktör, som jämfört med alternativen på marknaden erbjuder ett **lägre pris för rehabiliteringsarbetet**. För det tredje tar man **ett långsiktigt ansvar** för den enskilde. Man får stanna kvar på Basta så länge man vill och är beredd att bidra till företagets överlevnad och utveckling.

Ur ett samhällsperspektiv blir den centrala frågan hur många av de 60 före detta missbrukarna, numera medarbetarna på Basta, som till följd av sin vistelse på Basta kan bryta med sitt missbruk och på lång sikt skaffa sig ett nytt liv med egen försörjning. Denna frågeställning knyter an till ett av de verkligt stora välfärdsproblemen idag - hur ska vi kunna förskjuta balansen mellan försörjare och försörjda i ålderintervallet 18-65 år i en mer gynnsam riktning? Hur ska vi kunna uppnå en förvärvsfrekvens som uppgår till 80% eller mer genom att ta i anspråk de långtidsarbetslösa, de långtidssjuka och andra marginaliserade grupper på arbetsmarknaden? Det sociala företaget som rehabiliteringskraft utgör kanske en pusselbit i detta komplexa samhällspussel.

3.1.3. *Två bilder – vilken är den sanna?*

Vi har alltså två helt skilda bilder av företaget Basta. Företagsperspektivet och samhällsperspektivet. Inget av dessa perspektiv framstår som mer korrekt än det andra. Vilket man väljer beror helt på vilka frågor man vill analysera. Om man utgör företagsledning på Basta är det första perspektivet kanske det mest meningsfulla. Vill man titta på de samhälleliga effekterna är kanske det andra perspektivet mest relevant. Beroende på utgångspunkt blir det ena perspektivet förgrund och det andra bakgrund.

Basta befinner sig också i det ingenmansland som kallas socialt företagande. Å ena sidan betraktas man som ett konventionellt företag, med alla dessa specifika egenskaper, och å den andra sidan fungerar man som en rehabiliteringsaktör för personer med en multifaktoriell problematik. Denna spännvidd reflekteras också i företagets inre ledning där en person är produktionschef med fokus på marknadsfrågor och en annan person är företagets rehabchef.

Det sociala företaget Basta – två perspektiv

Två saker gör det sociala företaget unikt. För det första fokuseringen på **sociala mål** – dvs. rehabilitering av missbrukare – vilket reducerar de ekonomiska målen till medel och inte mål i sig. För det andra en inre besluts- och ägandestruktur baserad på begrepp som **delaktighet och demokrati**.

Denna tudelning är inte alltid helt lätt att förstå vare sig för omvärld eller de lärlingar¹³ som kommer till Basta. Att t.ex. beskriva och värdera Basta som ett behandlingshem ger inte särskilt meningsfulla svar, eftersom det ger en felaktig referenspunkt för analysen¹⁴. För de lärlingar som kommer till Basta är det inte heller lätt. Vad skiljer Basta å ena sidan från just ett behandlingshem (rehabperspektivet) och å andra sidan från ett arbetsläger (företagsperspektivet) för billig arbetskraft?

Vi kan konstatera att som företag är det företagsekonomiska och entreprenöriella perspektivet mest intressant. För offentliga beslutsfattare är de samhällsekonomiska effekterna och effekter på olika politikområden mest intressanta. Det är i skärningspunkten mellan dessa intressen det socioekonomiska bokslutet kan göra nytta.

3.2. Patrik och Martin

3.2.1. Patrik och hans liv

Patrik Johansson föddes mars 1961 (vilket innebär att han vid tiden för denna studie är drygt 40 år gammal). Han växte upp under enkla men ordnade omständigheter med en

¹³ Lärling är det begrepp man använder för nya medarbetare som kommer till Basta. Vi använder oss här omväxlande av båda begreppen

¹⁴ En diskussion av detta återfinns i Carlberg, De utforskade utforskar utforskarna, Socialvetenskaplig Tidskrift, 4/2003

ensamstående mamma. Han inledde sitt missbruk med att tillsammans med sin bästis Martin röka hasch vid 12 års ålder. Han fortsatte sin missbrukskarriär genom att året efter gå över till och komplettera med amfetamin. Från mitten av 70-talet är han en etablerad missbrukare och nyttjar amfetamin, rohypnol eller hasch, ofta i kombination med alkohol, strängt taget varje dag han inte sitter i fängelse, är intagen för vård eller är utsatt för andra samhällsinsatser. Han försörjer sig i första hand genom stölder, inbrott, häleri samt langning. Han har några kortare perioder då han försöker återgå till ett ”Svenssonliv”, men de varar normalt sett inte mer än några månader i taget.

I början av 2000-talet är Patriks missbruk mycket omfattande. Han använder alla droger han kan komma över, men huvuddrogen är och förblir amfetamin. Han är i princip bara drogfri de tillfällen han sitter hos polisen, på häktet eller på behandlingshem. De tillfällen han sitter i fängelse är drogtillgången god, och enda begränsningen är om han kan skaka fram tillräckligt med pengar. Han lever i utkanten av brottsligheten vilket gör att han delvis kan finansiera sitt missbruk genom att agera langare. I övrigt finansierar han sitt missbruk genom brott. Han stjälar videoapparater, bilstereos, kläder och annat. Han gör inbrott i villor och i företag. Han bryter sig in i bilar. En del brott genomtänkta, de flesta enbart desperata. Han blir regelbundet tagen av polisen, men sällan överbevisad om brott, varför han snart är tillbaka på gatan.

Han bor under denna period omväxlande hos flickvänner och kompisar (bl.a. Martin) eller i lägenheter som erhålles på socialt kontrakt genom socialtjänsten i hemkommunen Huddinge. Han erhåller i långa perioder socialbidrag och under några månader också sjukpenning från försäkringskassan. I omgångar vistas han på olika behandlingshem både på frivillig grund och som tvångsvård (LVM).

Under Patriks karriär som missbrukare har han ständigt åtföljts av sin bästa vän sedan tidig barndom – Martin. Båda har ett stort antal gånger försökt bryta sitt missbruk genom vistelser på behandlingshem av olika slag. Då Patrik är intagen på häktet får han kontakt med en motivator från Basta och bestämmer sig för att detta kanske är hans chans. Martin fortsätter sitt missbruk.

3.2.2. Patrik på Basta

Då Patrik introduceras som lärling på Basta är han avgiftad. Han har kommit dit via ett rekryteringssamtal (anställningssamtal) efter vilket han valt att komma till Basta och Basta accepterat honom som lärling. Efter en kortare introduktion blir han tilldelad en bostad och en arbetsplats med arbetsledare. Kravet för att hamna på Basta är att man kan och är villig att arbeta 8 timmar per dag, Hans arbetsplats de första månaderna är ett av objekten på Basta; hundpanget. Efter ett antal månader kan han om han önskar och har rätt kompetens arbeta i något av de yttre objekten; bygg, klottersanering eller städ. Patrik väljer att efter ett antal månader börja arbeta med byggverksamhet.

Bortsett från en del externa kontakter såsom akut tandvård och somatisk sjukvård tar nu Basta ett totalt ansvar för Patriks rehabilitering de kommande 12 månaderna¹⁵. I denna mening skulle man kunna säga att Basta fyller en samordningsfunktion för Patriks rehabilitering i enlighet med Case-management modellen. De rundgångar och komplicerade samspel med

¹⁵ Basta tar kostnadsansvar för akut tandvård och sjukvård för lärlingen under det första året

olika myndigheter som ofta förknippas med rehabilitering av narkomaner, är kraftigt reducerade eftersom inga andra aktörer är involverade i Patriks rehabilitering. I den mån det skulle vara nödvändigt med externa kontakter sker en koordinering och samordning av insatserna via rehabiliteringschefen på Basta.

3.2.3. *Basta och rehabilitering*

Basta är ett socialt företag vars syfte är att göra det möjligt för missbrukare att bryta med sitt missbruk och återerövra sitt liv. Att återknyta till samhällsgemenskapen, sina familjer, få ett arbete, en bostad och kanske en utbildning. Människor som kommer till Basta har nästan aldrig en enkel problematik. Den är sammansatt, komplex och oftast svårgripbar. Man har ofta missbrukat i tio eller tjugo år, kanske längre. Inte sällan sedan tidigare tonåren. Det är inte bara missbruket man bär med sig utan det handlar ofta om kroppsliga sjukdomar (allt från gulsot, leverproblem till HIV), dålig tandstatus, sociala problem, brustna relationer till föräldrar, syskon och barn, ingen som helst anknytning till arbetsmarknaden, försörjningsproblem, skulder, kronfogden som ligger på, dåligt samvete för allt man ställt till med under sitt missbruk, svagt självförtroende etc.

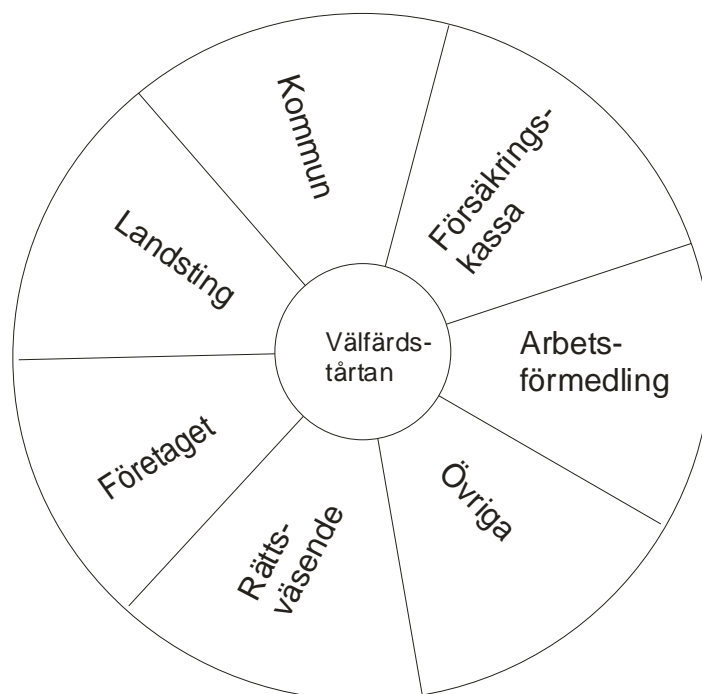
Arbetet på Basta handlar i högsta grad om en sammansatt multifaktoriell rehabiliteringsprocess som kräver lång tid. Trots detta säger man på Basta att man inte bedriver något behandlingsarbete, vilket för den oinvigde kan förefalla obegripligt. För många leder detta påstående också till att man inte alltid förstår själva grundidén med Basta. Man försöker tolka det man ser antingen med rena företagsglasögon eller som en utpräglad behandlingsinstitution. Båda dessa synsätt leder fel.

Basta har en mycket genomtänkt och medveten rehabiliteringsfilosofi baserad på sex grundstenar; arbete som en kommunikationsmetod, kvalitetsmedvetenhet till skillnad mot slit- och slängmentalitet, solidaritet genom faddersystem, ekologiskt tänkande – en väg till bättre hälsa, det goda exemplets betydelse samt oberoendets stolthet. Man strävar efter att integrera dessa sex grundbultar i den dagliga verksamheten på Basta. En konsekvens blir då att man driver ett socialt företag vars syfte är att genom arbete, gemenskap, ett bra socialt liv etc. ge möjligheter för den enskilde att rehabiliteras. Rehabiliteringen uppstår som en medveten, men trots allt, bieffekt av arbetet och företagandet samt det sociala livet på Basta.

3.2.4. Patrik och Martin - vad är skillnaden ur ett samhällsperspektiv?

När Patrik väljer att bryta sitt missbruk genom en vistelse på Basta så fortsätter Martin sitt missbruk som förr. Vad innebär detta ur ett samhällsperspektiv? För Patriks del är den enda samhällskostnaden att hans hemkommun under det första året får betala för hans vistelse på Basta.

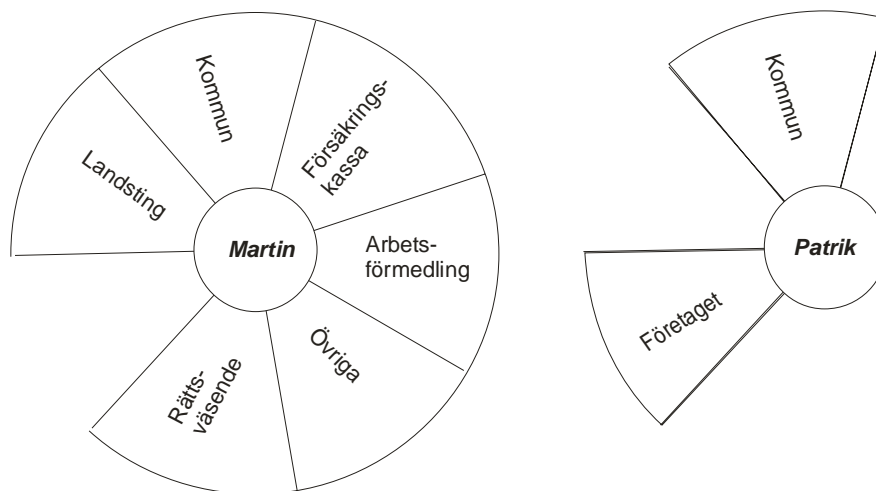
Martin, å sin sida, kommer att fortsätta generera samhällskostnader så länge hans missbruk fortsätter och så länge han inte avlider till följd av sitt hårda liv. Han kommer att behöva sjukvård, avgiftning, försörjning från försäkringskassa eller socialtjänst. Han kommer att få bostadsbidrag. Stundtals kommer han att söka jobb eller bli till föremål för arbetsprövning. Han kommer att vistas i fängelser och på behandlingshem. Han kommer att begå brott, belasta försäkringsbolag, vandalisera villor och lägenheter. Hans belastning på samhällsapparaten kommer att vara omfattande. Dessa kostnader kan struktureras på olika sätt. Nedan har vi valt att dela in dem i ett antal olika samhällssektorer.

Denna kostnads- eller välfärdstårta, är uppdelad på ett antal samhällssektorer baserad på den existerande myndighetsstrukturen. De kan naturligtvis brytas ner på enhetsnivå såsom primärvård, akutsjukvård och psykiatri och därefter studeras som enskilda aktiviteter som vårdtillfällen, läkarbesök., operation, läkemedelskonsumtion etc. Det finns sex sektorer samt en sjunde sektor – det sociala företaget. **Denna grundstruktur utgör basen för hur vi sedan kommer att ställa upp det socioekonomiska bokslutet.**

Redan nu kan vi studera den principiella skillnaden mellan Patriks och Martins liv sett ur ett samhällsperspektiv. Martins fortsatta missbruk återspeglas i det vänstra diagrammet nedan såsom samhällskonsumtion inom alla sektorer, utom Basta dit han valt att inte komma. Patriks samhällskonsumtion som återspeglas i diagrammets till höger, försvinner däremot praktiskt taget helt utom för kommunen där han uppträder som en rehabiliteringskostnad under det första året på Basta. Dessutom uppträder han naturligtvis i Bastas bokföring. Han skapar ett produktionsvärde som kommer att vara viktigt både för företaget och för samhället.

Skillnaderna mellan dessa två kostnadstårtor utgör den principiella grunden för det socioekonomiska bokslutet.

Vilka är de avgörande skillnaderna mellan Patriks och Martins liv ur ett samhällsekonomiskt perspektiv? De består i huvudsak av två delar. Den första delen är det produktionsvärde som uppstår till följd av Patriks arbete på Basta. Detta värde kommer vi längre fram att hitta i företagets bokföring. Den andra delen är alla de kostnader i samhället (fördelat på de olika sektorerna i figurerna ovan) som inte längre uppstår till följd av att Patriks missbruk har upphört. Det är dessa kostnader vi tidigare studerat i "Svempa studien". Vi kan formulera en principiellt sett enkel ekvation för att beskriva det samhällsekonomiska värdet av Basta sett ur Patriks perspektiv

Produktionsvärde i företaget + reducerade samhällskostnader till följd av uteblivet missbruk – rehabavgift för vistelse på Basta under första året = det samhällsekonomiska totalvärdet av Basta (1a)

PV(ftg) + SK(red) – RK (år1) = SV (tot) (1b)

Denna skillnad utgör **grunden för att bygga upp det socioekonomiska bokslutet för Basta**. Om vi för varje person som vistas på Basta skulle känna till hur hans eller hennes liv skulle gestaltas utan Basta skulle detta ge oss ett underlag för att ge en rimlig uppskattning av företagets faktiska socioekonomiska bokslut. Det är syftet med detta projekts kommande två steg. I denna metodstudie kommer vi fortsättningsvis att förenklat anta att samtliga medarbetare på Basta är identiska med Patrik och skulle fortsatt ett liv som Martin om man inte haft tillgång till Basta.

3.3. Basta som företag¹⁶

3.3.1. Några nyckeltal

Basta omsätter vid tiden för denna studie (dvs. 2003) cirka 14,5 miljoner kronor på årlig basis fördelat på det sätt som anges i den starkt förenklade resultaträkningen nedan.

Tabel 3.1 Företagets resultaträkning 2003

Intäkts/kostnadsslag	Intäkter	Kostnader
Rehabförsäljning	7.900.000 (55%)	
Marknadsintäkter	6.500.000 (45%)	
Totala intäkter	14.400.000	
Råvaror och förnödenheter		5.250.000
Övriga kostnader		4.000.000
Personalkostnader		3.500.000
Totala kostnader		12.750.000
Vinst före avskrivning	1.650.000	

Låt oss med detta som grund ta fram några nyckeltal för att förstå Patriks effekt på Basta. Vi antar för enkelhets skull att 50% eller 30 personer arbetar på heltid med intäktsskapande verksamhet. Ur ovanstående resultaträkning får vi därmed följande siffror på genomsnittsnivå.

* intäkt per medarbetare och år = 14.400.000 * 1/60	= 240.000
* extern intäkt per medarbetare och år = 6.500.000 * 1/30	= 220.000
* total kostnad per medarbetare och år = 12.750.000 * 1/60	= 210.000
* vinst per medarbetare och år = 1.650.000 * 1/60	= 27.000

Naturligtvis måste vi vara medvetna om att detta är genomsnittliga siffror med mycket stor faktisk variation mellan de olika individerna.

¹⁶ företagsuppgifterna är tagna från Förvaltningsberättelse samt resultatrapport 2003 för Basta

3.3.2. Patrik och Bastas ekonomi

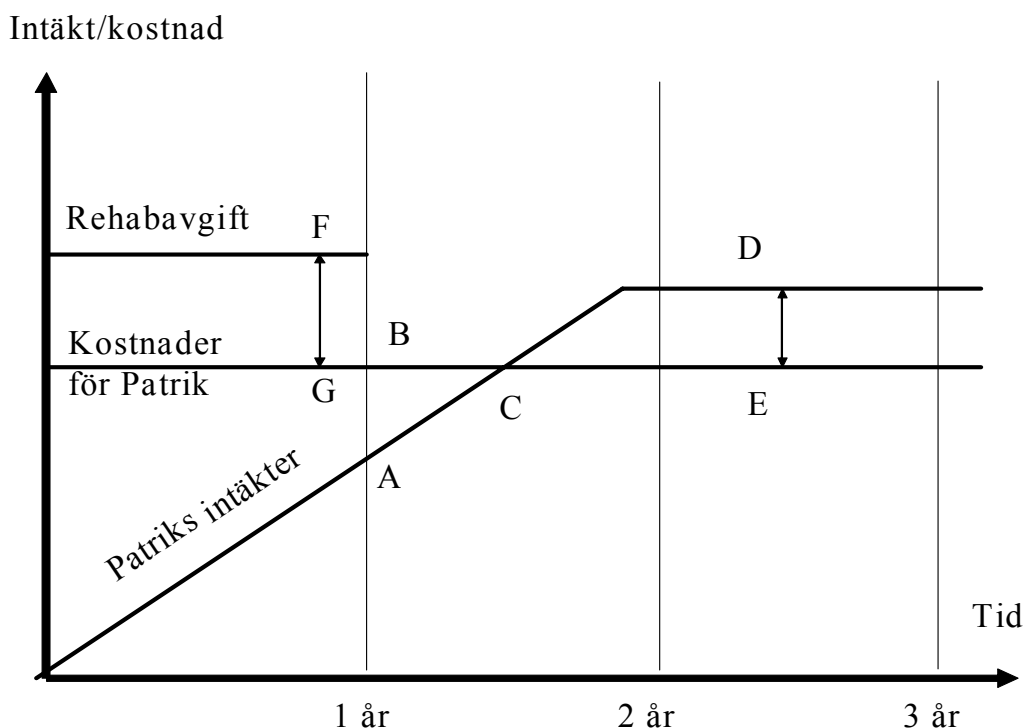
Då Patrik kommer till Basta finansieras hans första tolv månader på företaget av en rehabavgift. Denna uppgår för närvarande till 780 kronor per dag. Den räcker för att med en viss marginal finansiera de kostnader som Patrik genererar för företaget. Dessa omfattar allt från bostad och mat via administration och annan overhead till fritidskostnader, kläder och fickpengar.

När de tolv månaderna har gått upphör all extern finansiering av Patrik och företaget ska bära Patriks kostnader med egna medel. Grundtanken är helt enkelt att Patrik själv ska skapa de intäkter som behövs för att hans deltagande i alla avseenden finansieras.

Erfarenheten visar dock att så inte alltid är fallet. Många gånger tar det längre tid än dessa tolv månader för Patrik att komma upp på denna intäktsnivå. Det kan ta så lång tid som 24 månader eller mer. I figuren nedan har vi visat en principiell skiss över hur Patriks intäktsbidrag växer över tid. Vi ser då att det finns en kritisk period – tiden mellan det att den köpta rehabersättningen upphör och den tidpunkt då Patrik bär sina kostnader fullt ut genom eget arbete. Under denna period leder Patriks närvaro på Basta till ett visst underskott. I figuren markerad med triangeln ABC.

Detta underskott finansieras dels solidariskt av alla ”Patrik” som redan passerat denna punkt och som skapar en vinst för företaget (i figuren markerad av avståndet D-E) dels av det överskott som uppstod till följd av att rehabavgiften är något högre än den faktiska kostnaden för de tolv månaderna (i figuren markerad av avståndet F-G)

Diagram 3.1 Intäkters och kostnaders fördelning över tid

Låt oss i det följande beskriva Patriks effekter för Basta utifrån ett antagande att han det första året bidrar med externa intäkter under 2 månader, det andra året 8 månader och från och med tredje året med 12 månader. Vi antar (utifrån nyckeltalsanalysen ovan) att bidraget i genomsnitt uppgår till 220.000 kronor på årsbasis för 12 månaders fullt externt arbete. Vi får då följande resultat.

Tebell 3.2 Intäkter och kostnader för Patrik år 1- år 5

	År 1	År 2	År 3,4 & 5
Rehabintäkt	$365 \cdot 780 = 285.000$	0	0
Produktionsintäkt	$220.000 \cdot 2/12 = 35.000$	$220.000 \cdot 8/12 = 145.000$	220.000
Summa intäkt	320.000	145.000	220.000
Summa kostnad	210.000	210.000	210.000
Nettointäkt	+110.000	-65.000	+10.000

Patrik bidrar med en nettovinst till Basta år 1 med 110.000 kronor, år 3, 4 och 5 med vardera 10.000 kronor och under mellanliggande år belastar han resultatet med 65.000 kronor.

För företagsledningen på Basta ger denna typ av kalkyler en bild av det balansproblem mellan rehabintäkter och marknadsintäkter å ena sidan och nya medarbetare respektive gamla å den andra som måste upprätthållas för att företaget ska kunna uppvisa ett positivt resultat.

Denna kalkyl fångar i ett nötskal det sociala företagets långsiktiga överlevnadsproblematik. Om man ensidigt skulle fokusera på företagets ekonomiska mål skulle man kunna välja endera eller båda av två olika modeller. Antingen rekryterar man enbart medarbetare till företaget som omedelbart är produktiva i extern produktion, gärna med en högre prestationstakt än genomsnittet. Eller så ser man till att folk lämnar Basta då den tolfte månaden infinner sig och tar in nya lärlingar som genererar överskott. På så sätt skulle företagets ekonomiska överskott, i varje fall kortsiktigt, öka. Men man skulle helt tappa det sociala syftet med företaget. Anledningen till att man finns till.

Skulle man å andra sidan välja att rekrytera lärlingar utifrån ett utpräglat rehabperspektiv skulle man kanske få två sorters problem. Dels en arbetskraft som inte skulle kunna arbeta externt på grund av att man inte är helt arbetsför. Och dels en grupp lärlingar som stannar kvar länge på Basta utan att kunna arbeta externt. Företaget skulle kunna uppnå sina sociala mål, men samtidigt gå i konkurs.

I genomsnitt för de fem första åren innebär kalkylen ovan att Patriks bidrag till företagets vinst utgörs av 75.000 för hela perioden eller cirka 15.000 kronor på årsbasis¹⁷. Detta är företagsperspektivet på Patrik. Det ekonomiska balansproblemet för företaget är hur medarbetarna fördelar sig över i de tre kolumner i tabellen ovan. Fördelningen är helt avgörande för företagets överlevnadsförmåga.

3.4. Effekterna av Basta som samhället ser det

3.4.1. Uteblivna kostnader är samhällets intäkt

Hur ser samma situation ut ur ett samhällsperspektiv? Jag strängt taget vet vi inte detta. Men i linje med resonemanget ovan skulle vi kunna följa den levnadsbana Patriks vän Martin följer under samma tid som Patrik vistas på Basta. Om vi antar att han följer ett livsförlopp som skulle vara identiskt med Patriks om inte Patrik vistas på Basta får vi en bild av **de kostnader som inte uppstår som en följd av att Patrik vistas på Basta**. Allt från socialbidrag till fängelsekostnader. Dessa uteblivna kostnader utgör den ena delen av den samhälleliga intäkten av Basta som företag. Den andra delen består av **det produktionsvärde som uppstår till följd av Patriks arbete på Basta**.

För att erhålla denna intäkt erfordras, precis som kring alla andra intäkter, en investering. Denna investering utgörs av den kostnad olika samhällsaktörer (i detta exempel Patriks hemkommun) betalar till Basta för det första årets vistelse. I kalkylen nedan vill vi skildra de sammanlagda ekonomiska effekterna som uppstår för samhället av Bastas inverkan på Patriks liv.

3.4.2. Samhällseffekter i stort

Med utgångspunkt i Svempastudien följer vi Martins liv **under fem år** som missbrukare och jämför detta med Patriks fem år på Basta. Med hjälp av vår välfärdstärta har vi spårat all den samhällskonsumtion som uppstått i de två alternativen, kvantifierat och prissatt dessa fördelat på olika myndigheter och enheter inom dessa myndigheter. Dessa kostnader, och vissa intäkter, har sedan räknats samman och diskonterats till nuvärde¹⁸.

Vi ser att samhällsvinsten i form av minskad vårdkonsumtion för Patriks räkning till följd av hans arbete och rehabilitering på Basta uppgår till cirka **3.200.000 kronor för en femårsperiod eller 640.000 kronor på årsbasis**. Detta kan jämföras med nettokostnaderna för att få in honom på detta spår, som i allt väsentligt bestod av kommunala rehabkostnader på knappt 300.000 kronor för femårsperioden eller 50.000 kronor på årsbasis.

¹⁷ Sifferuppgifterna för Patrik avviker något från den genomsnittliga medarbetaren på Basta. Dessa skillnader har dock ingen större inverkan på kalkylens resultat

¹⁸ En mer utförlig beskrivning över arbetsgång och ekonomisk-teoretiska grunder för vår kalkyl återkommer i senare kapitel

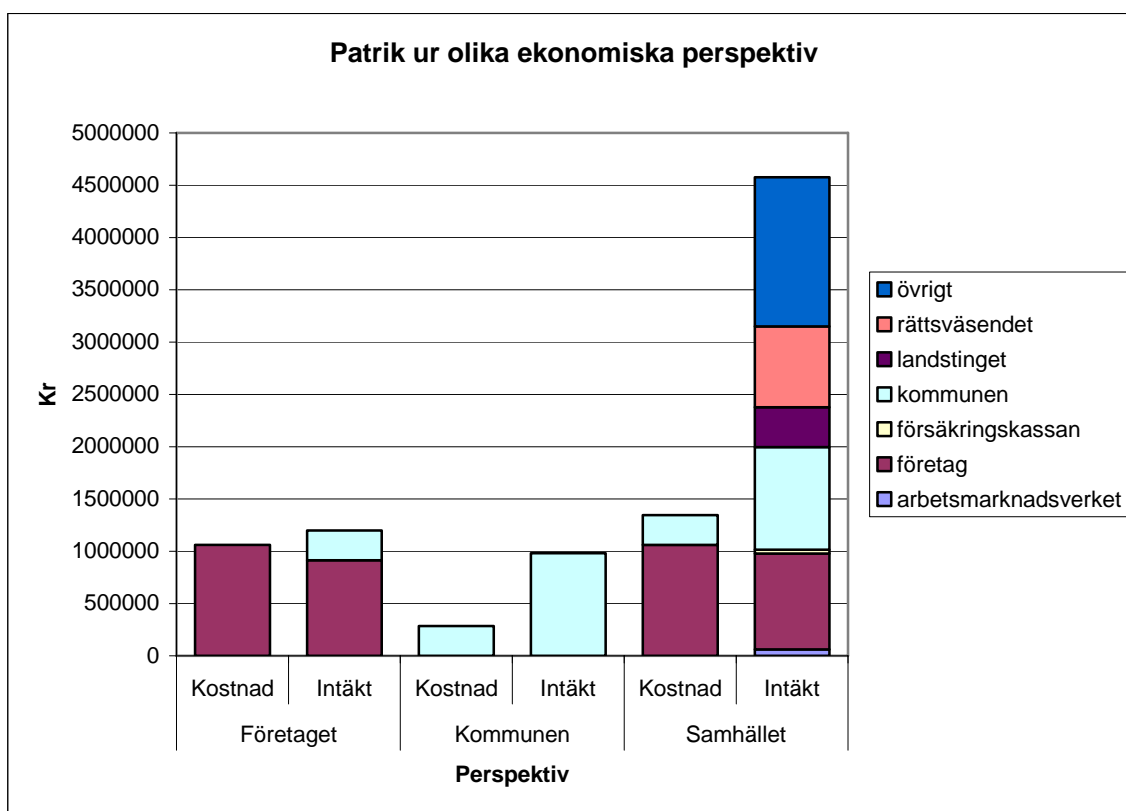
Tabel 3.3 Kostnader och intäkter under fem år för Patriks rehabilitering för företag, kommun och samhälle

	Företaget		Kommunen		Samhället	
	Kostnad	Intäkt	Kostnad	Intäkt	Kostnad	Intäkt
arbetsmarknadsverket	0	0	0	0	0	62000
företag	1062500	915000	0	0	1062500	915000
försäkringskassan	0	0	0	0	0	37500
kommunen	0	285000	285000	981320	285000	981320
landstinget	0	0	0	0	0	382020
rättsväsendet	0	0	0	0	0	771400
övrigt	0	0	0	0	0	1427200
Summa	1062500	1200000	285000	981320	1347500	4576440
Vinst		137500		696320		3228940

Vi kan nu ana hur det socioekonomiska bokslutets resultaträkning skulle kunna se ut. Vi har i princip ställt upp tre sådana resultaträkningar för en femårsperiod - för företaget, för kommunen och för samhället¹⁹. I diagrammet nedan återkommer de i grafisk form. Vi kan se att det som är en intäkt för företaget är en kostnad för kommunen. Vi kan också se att det uppstår andra kommunala effekter som sammantaget skapar en intäkt för kommunen på drygt 980.000 kronor för femårsperioden.

¹⁹ Med ett företags resultat menas vanligtvis intäcker minus kostnader ($R = I - K$). Resultatet redovisas i en resultaträkning. I vårt fall kan vi teoretiskt utifrån vår ”kostnadstårta” dela upp den på sju kostnadsställen, varav vi här har särredovisat två; kommunen och företaget eftersom kommunen i Bastas fall är en särskilt viktig inträsk

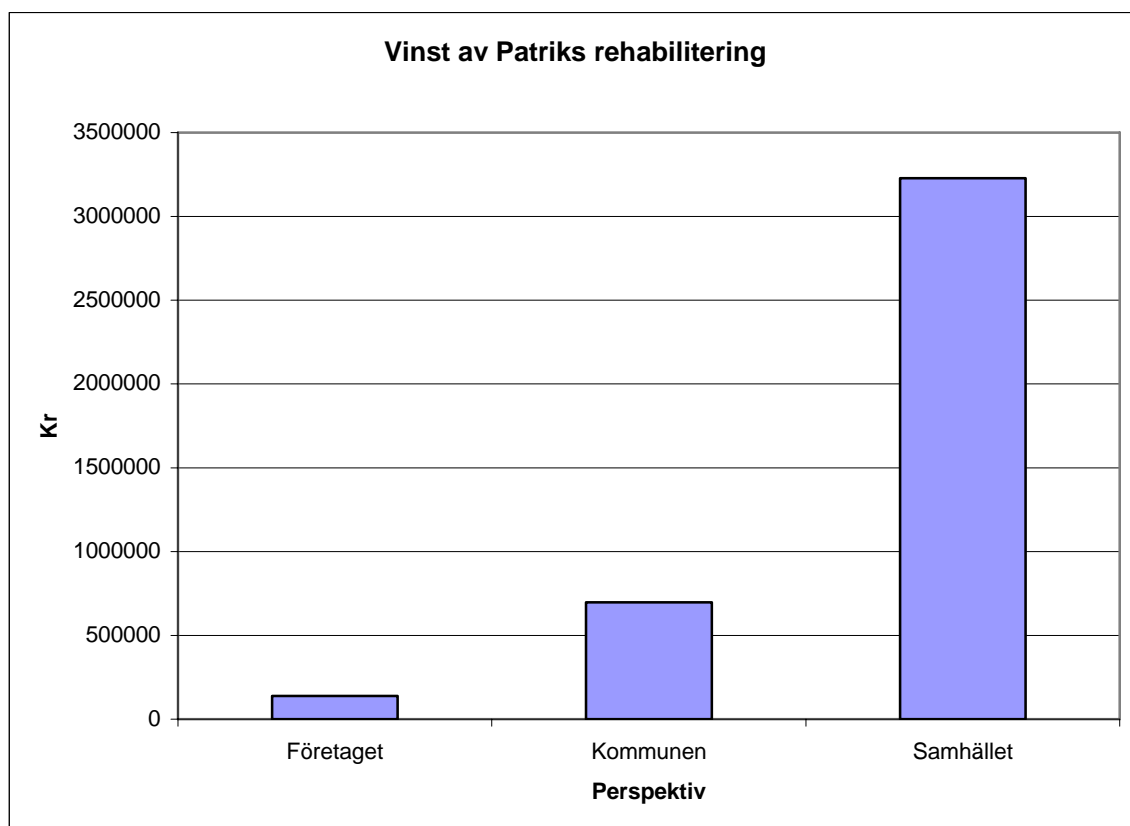
Diagram 3.2 Kostnader och intäkter under fem år för Patriks rehabilitering för företag, kommun och samhälle

3.4.3. Det blir för dyrt!

Vi kan nu skapa oss en uppfattning om skillnaderna mellan intäkter och kostnader, dvs. vinsten för Patrik och Martin. Ett sorts mått på missbruksrehabiliteringens ekonomiska värde. De olika perspektiven ger helt olika svar. I diagrammets vänstra stapel, nedan, ser vi det företagsekonomiska perspektivet på Patriks rehabilitering. I den högra stapeln ser vi samhällsvinsten.

I den mittersta stapeln visas rehabiliteringsprocessens ekonomiska värde ur ett kommunal besluts perspektiv. Information om den eventuella klokheten i, och nyttan av, det investeringsbeslut som placeringen på Basta innebär ur kommunens perspektiv.

Diagram 3.3 Vinst under fem år för företag, kommun och samhälle av Patriks rehabilitering

Företagets vinst uppgår till cirka 135.000 kronor, kommunens till cirka 700.000 kronor eller cirka fem gånger företagets vinst. Samhällsvinsten uppgår för femårsperioden till cirka 3.230.000 kronor eller drygt 23 gånger vinsten för företaget.

Detta knyter an till en diskussion vi förde i en studie i slutet på 1970-talet²⁰ kring påståendet att missbruksvården blev för dyr. Motfrågan var naturligtvis - för dyr i förhållande till vad? Ett rent investeringsperspektiv på Patrik skulle ge att kommunen satsar 285.000 kronor på Patriks första år på Basta. Om han stannar i fem år blir den kommunala avkastningen cirka 700.000 kronor eller cirka 2,5 gånger pengarna.

²⁰ Nilsson & Wadeskog, Det blir för dyrt – missbrukarvårdens konstnader, rapport till Statens Ungdomsråd, 1979

3.5. Någon måste ljuga!

3.5.1. *Det finns två sidor på varje mynt*

Sett ur företaget Bastas perspektiv skapar Patrik ett bidrag till den gemensamma vinsten som ligger på cirka 25.000 kronor på årsbasis.

Ur samhällets perspektiv är bilden helt annorlunda. De årliga nettointäkterna för Patriks räkning består dels av ett produktionsvärde och dels minskade samhällskostnader, totalt sett 645.000 kronor på årsbasis.

Vi får således två bilder av lönsamheten kring Patrik. Vilken av dessa är mest korrekt? Om man sitter i företagsledningen för Basta är naturligtvis det företagsekonomiska perspektivet det mest relevanta. De intäkter Patrik skapar måste på lång sikt överstiga hans kostnader, annars går företaget inte ihop. Om vi däremot ska försöka skapa oss en uppfattning om den samhällsnytta som skapas till följd av Patriks vistelse där blir det samhällsekonomiska perspektivet det mest meningsfulla.

3.5.2. *Företaget Basta i sin helhet och samhällsekonomin*

I en idealvärld med tillgång till alla data skulle man nu kunna göra motsvarande beräkningar för alla personer som vistas på Basta och se hur deras kostnader och intäkter förändras beroende om man missbrukat heroin, amfetamin eller alkohol, om man är ung eller gammal, man eller kvinna, har barn eller ej osv. Det har vi inte möjlighet till i denna metodstudie. Tanken är att göra detta i studiens följande två steg.

Vi kan emellertid gå vidare med vårt hypotetiska resonemang. Låt oss anta att alla 60 personer som vistas på Basta i genomsnitt är som Patrik²¹. Vi får då följande två ekonomiska bilder av företaget.

Ur ett företagsekonomiskt perspektiv skapas en årlig vinst som uppgår till 1,65 miljoner kronor. Ur ett samhällsekonomiskt perspektiv skapas under samma tid en vinst som dels består av det produktionsvärde som alstras och dels de kostnader som uteblir till följd av minskat missbruk. Totalt genererar Basta en samhällsekonomisk vinst som uppgår till cirka 38 miljoner kronor eller 23 gånger den i företagsbokslutet redovisade vinsten.

3.5.3. *Socioekonomiska bokslut, sociala företag och multifaktoriell rehabilitering*

Det är denna diskrepans mellan företagens bokslut och samhällets bokslut denna studie handlar om. **Genom att identifiera, kvantifiera, internalisera, värdera och bokföra ett socialt företags externa effekter får man ett underlag till ett socioekonomiskt bokslut.** Patrik och Basta ligger i skärningspunkten mellan två olika intressefält; det konventionella företagandet och multifaktoriell rehabilitering av socialt utsatta människor. Ett av områdena för socialt företagande.

²¹ detta ”genomsnittsantagande” är inte ett helt realistiskt eftersom alla beräkningar kring Patrik som redovisas antingen bygger på genomsnittsvärden för företaget eller på de kalkyler vi tidigare gjort i ”Svempa studien” där Svempa var just en sådan genomsnittsperson

**ETT FOKUS FÖR
SOCIOEKONOMISKA BOKSLUT**

Sociala företag utmärks av att de drivs av sociala mål framför ekonomiska och att de ofta präglas av begrepp som egenmakt, empowerment och delaktighet.

Rehabilitering av personer med en multifaktoriell problematik (som missbrukare, långtidsarbetslösa och kriminella) brottas med frågor som berör kortsiktigheten, frånvaron av ett investeringsperspektiv på rehabilitering, bristen på helhetssyn och det Svarte - Petterspel som uppstår kring klienterna. Mitt i denna skärningspunkt befinner sig arbetskooperativet Basta.

Idag finns stöd för uppfattningen att rehabiliteringen av marginaliserade grupper i hög grad stärks av att den enskilde ges redskap att återerövra makten över sitt eget liv, att återta kontrollen, att uppleva oberoende och stolthet över det man gör²². Mot bakgrund av detta skulle man kunna föreställa sig att företag som Basta är attraktiva ur ett samhällsperspektiv genom att man tar en samordnande, billig och långsiktig rehabiliteringsroll som via egenmakt och delaktighet dessutom är mer effektiv än andra.

I denna skärningspunkt uppstår både frågor om hur de sociala företagens samhällsvärde ska kunna beskrivas och värderas och hur dessa företags betydelse för den komplexa multifaktoriella rehabiliteringen ska kunna värderas. Basta och de två övriga verksamheterna i denna studie kan beskrivas från båda dessa perspektiv och det är i skärningspunkten mellan dessa båda perspektiv som det socioekonomiska bokslutet kan fylla en funktion som informationsbärare.

Detta resonemang är naturligtvis inte enbart giltigt för Basta och de två andra företagen i denna studies kommande två steg. Det är lika giltigt i andra sociala företag som berör marginaliserade grupper och som har en multifaktoriellt problematik oavsett om det handlar

²² denna bild har blivit mycket tydlig i flera av de utvärderingar som skett kring reformen med personlig ombud för psykiskt funktionshindrade som i många stycken utgår från klientens egenmakt över sitt liv

om psykiskt eller fysiskt funktionshindrade, utvecklingsstörda eller personer med olika fysiska handikapp såsom dövhet eller rörelsehinder.

3.6. Exempel på ett socioekonomiskt bokslut

I detta avsnitt visar vi hur ovanstående resonemang konkret kan omsättas till ett socioekonomiskt bokslut. Redan inledningsvis vill vi säga att detta **INTE** är ett bokslut för företaget Basta. Det är ett kvalificerat räkneexempel på hur ett socioekonomiskt bokslut för Basta skulle kunna se ut om alla medarbetare på företaget hade ett livsförlopp som Patrik och Martin. Det är inte ett bokslut uppbyggt kring verkliga data, utan en illustration av hur metodiken kan tillämpas baserad på de data vi har från "Svempa-studien".

3.6.1. Arbetsmetodik

Bokslutet består av tre olika delar; en resultaträkning, en nyckeltalsanalys och en investeringsanalys.

Resultaträkningen har vi arbetat fram genom att utgå från den tidigare redovisade Svempa studiens kalkyl. I denna har vi för en femårsperiod, för välfärdstårtans olika sektorer identifierat, kvantifierat och satt pris på Patriks respektive Martins samhällspåverkan i form av kostnader och intäkter. Dessa har sedan ställts samman och diskonterats till nuvärde. Detta har vi sammanjämkat med företagets bokslut för 2003²³. Därefter har vi skalat upp detta med faktorn 60 eftersom Basta under kalkylåret hade cirka 60 medarbetare. Därefter har vi delat med fem för att få ett genomsnitt på årsbasis (se tabell 3.4)

De nyckeltal vi redovisar är endast exempel som illustrerar just diskrepansen mellan det företagsekonomiska och samhällsekonomiska synsättet. I studiens kommande två steg skall fler relevanta och intressanta nyckeltal tas fram.

Investeringsanalysen syftar till att värdera investeringseffekterna av Patriks rehabilitering. Vi använder oss av tre olika tidshorisoner 1, 5 och 25 år. Här är begreppet "pay-off tid" centralt, vilket kan tolkas som den tid som förflyter innan en investering är återbetald. Vi gör inga riskanalyser eller sannolikhetsberäkningar baserade t.ex. på sannolikheten för återfall inom en viss tid. Även detta blir ett tema att utveckla i kommande steg.

3.6.2. Resultaträkning

Av nedanstående resultaträkning framgår att företagets resultat uppgår till 1,65 Mkr per år, medan samhällets resultat uppgår till 38,75 Mkr per år.

Detta redovisas också fördelat på de olika aktörerna i välfärdstårtan som därför i bokföringsmening kan ses som kostnadsställen i det socioekonomiska bokslutet. Stora vinnare är rättsväsendet (reducerade fängelsekostnader) samt allmänheten (minskade brott).

²³ det förekommer som en följd av denna "sammanjämkning" några mindre diskrepanser mellan de siffror som redovisas nedan och tidigare resonemang. Detta påverkar dock inte i någon större omfattning resultatet av våra beräkningar

Vi har också särskilt brutit ut kostnadsstället kommunen, eftersom kommunen står för den inledande rehabiliteringskostnaden. Naturligtvis kan man i de fall kriminalvården står för denna kostnad bryta ut även denna aktör för en särskild analys.

Tabell 3.4 Socioekonomiskt bokslut 2003, resultaträkning

	Kostnad	Intäkt	Kostnad	Intäkt	Kostnad	Intäkt
arbetsmarknadsverket	0	0	0	0	0	744000
företag	12750000	10980000	0	0	12750000	10980000
försäkringskassan	0	0	0	0	0	450000
kommunen	0	3420000	3420000	11775840	3420000	11775840
landstinget	0	0	0	0	0	4584240
rättsväsendet	0	0	0	0	0	9256800
övrigt	0	0	0	0	0	17126400
Summa	12750000	14400000	3420000	11775840	16170000	54917280
Vinst		1650000		8355840		38747280

Det kan också vara viktigt att se att det finns en koppling mellan de olika delarna i bokslutet baserat på den dubbla bokföringens idé. Sålunda återkommer den post som för företagets del räknas som intäkt (rehabiliteringsavgifter från kommunen) som en kostnad under kommunens poster.

3.6.3. Nyckeltal

Nyckeltal är kvoter eller relationer mellan olika för ett företag intressanta variabler som ger perspektiv på olika aspekter i företagets verksamhet. Det kan vara vinst per anställd, intäkt per anställd, vinst i förhållande till omsättning etc.

Här är vi särskilt intresserade av nyckeltal som beskriver skillnaden eller relationen mellan den verklighetsbeskrivning man erhåller om man studerar företagets konventionella bokslut jämfört med det samhällsekonomiska perspektivet. Nedan presenteras några nyckeltal som tagits fram ur resultaträkningen ovan.

Tabell 3.5 Socioekonomiskt bokslut, 2003, nyckeltalsanalys

Nyckeltal	Kvot	Värde
intäkter Basta ur samhällsperspektiv/företagsperspektiv	54,9 Mkr/14,4 Mkr	3,81
vinst Basta ur samhällsperspektiv/företagsperspektiv	38,75 Mkr/1,65 Mkr	23,5
samhällsvinst av Basta/medarbetare och år	38,75 Mkr /60 pers	645.000 kr
samhällsvinst/rehabkostnad	38,75/3,42 Mkr	11,3

De intäkter Basta skapar ur ett samhällsperspektiv är nästan fyra gånger större än vad som redovisas i företagets konventionella redovisning och vinsten är mer än 23 gånger större.

Är detta mycket? En samhällsvinst på 39 Mkr på årsbasis är en så stor siffra att den kan kännas abstrakt. En möjlig referenspunkt kan vara budgeten för missbrukarvården i en av stadsdelarna i Stockholms stad – Katarina Sofia. Stadsdelen har en befolkning på 46.000 invånare och de totala kostnaderna inom stadsdelen för såväl öppen som sluten missbruksvård uppgår årligen till 19 Mkr. Det innebär att verksamheten vid Basta genererar lika mycket nettointäkt eller vinst som det skulle kosta att bedriva all kommunal missbrukarvård i en stad med strax under 100.000 invånare.

Samhällsvinsten per medarbetare på Basta uppgår årligen till 645.000 kronor. Och betraktar vi Basta som helhet ur ett investeringsperspektiv är samhällsvinsten av Basta mer än 11 gånger större än den rehabiliteringskostnad som uppstår.

Sålunda ger denna enkla nyckeltalsanalys vid handen att företagets bokslut ger en grov underskattning av de totala positiva effekter företaget skapar för samhället.

3.6.4. Investeringsperspektivet

Begreppet investering handlar om att göra en uppoffring idag för att få framtida intäkter eller vinster. Aktiviteten som sådan innehåller per definition en dos osäkerhet. Jag känner till dagens förhållande men kan endast (med större eller mindre säkerhet) spekulera om framtiden. Denna spekulering försöker man i traditionella investeringskalkyler hantera med olika former av beräkningar och sannolikhetsmodeller. Vi avstår från att göra sannolikhetskalkyler i denna metodstudie eftersom vi inte har dataunderlag som håller för mer utvecklade riskbedömningar. Vi arbetar därför istället med ett antal olika hypoteser för att illustrera alternativa riskförlopp utifrån en enskild individ - Patrik.

Tabell 3.6 Socioekonomiskt bokslut, 2003, underlag för investeringsanalys

	Företaget		Kommunen		Samhället	
	Kostnad	Intäkt	Kostnad	Intäkt	Kostnad	Intäkt
arbetsmarknadsverket	0	0	0	0	0	62000
företag	1062500	915000	0	0	1062500	915000
försäkringskassan	0	0	0	0	0	37500
kommunen	0	285000	285000	981320	285000	981320
landstinget	0	0	0	0	0	382020
rättsväsendet	0	0	0	0	0	771400
övrigt	0	0	0	0	0	1427200
Summa	1062500	1200000	285000	981320	1347500	4576440
Vinst		137500		696320		3228940

Låt oss börja med det pessimistiska antagandet att Patrik efter det första, av kommunen betalda, året på Basta återfaller till missbruk på den 13:e månadens första dag. Man kommer då att erhålla en investeringskostnad på 285.000 kronor och en intäkt för kommun respektive samhälle som utgör en femtedel av de intäkter som redovisas för femårsperioden ovan, dvs. ca 195.000 respektive 915.000 Kr²⁴.

²⁴ Intäkten för kommunen är 981320/5 och för samhället 4576440/5

Ur kommunens perspektiv erhåller man en avkastning på knappt 70% av den investering man gjort, medan man ur samhällets perspektiv erhåller cirka 320% avkastning. Detta är en dålig affär för kommunen men en god affär för samhället. Det blir då intressant att ställa sig frågan; ur vilket ekonomiskt perspektiv bör man fatta sådana beslut? Finns det ett ansvar för att ha ett helhetsperspektiv kring frågan, och vem bär i så fall detta ansvar? Det är detta fenomen som vi i senare kapitel kommer att beskriva som stuprörstänkandet eller tunneltänkandet kring multifaktoriell rehabilitering.

Man kan också vända på frågan och fundera på hur lång tid Patrik måste vara på Basta för att investeringen ska vara återbetald. Dvs. hur lång är den sk. pay-off tiden på rehabiliteringsinvesteringen?

Vi ser nedan att pay-off tiden för kommunen är cirka 1 år och fem månader, medan den för samhället ligger på knappt fyra månader.

Tabell 3.7 Socioekonomiskt bokslut, 2003. Payofftid för rehabiliteringen

kommun	= 1/0,68	1,45 år = 1 år 5 månader
samhälle	= 1/3,20	0,31 år = knappt 4 månader

Men låt oss nu flytta tidshorisonten längre fram. Basta har som företag funnits i drygt tio år och det finns idag personer som bott och levt på Basta under fem års tid och längre eller personer som varit på Basta och därefter levt ett drogfritt liv utanför Basta i fem års tid eller längre.

Vi kan då tämligen enkelt räkna ut det femåriga investeringsperspektivet på personer som Patrik genom att direkt utgå från värden i tabell 3.6 ovan. Vi ser då avkastningen på rehabiliteringsinvesteringen i ett femårsperspektiv uppgår till cirka 350% för kommunen och 1600% för samhället i sin helhet²⁵. Inom konventionellt företagande skulle man sannolikt bedöma detta som en god avkastning.

Om vi jämför detta med de värden vi fick efter ett år så illustrerar detta skillnaden mellan att tänka kortsiktigt och långsiktigt kring rehabiliteringsfrågor. Det som ur kommunens kortsiktiga perspektiv kan förefalla vara en dålig affär blir med ett längre perspektiv en lönsam historia.

Tidigare resonemang har i hög grad baserats på erfarenheter från den tid som gått för företaget Basta. De verkligt långsiktiga ekonomiska effekterna av ett drogfritt liv finns det inget underlag kring. Samtidigt är det ett långsiktigt drogfritt liv och ett liv i arbete som är det verkliga syftet med Bastas existens. Vilka ekonomiska effekter skulle rent hypotetiskt uppstå om Patrik förblev drogfri under 25 års tid?

Om vi återigen utgår från tabell 3.6 ovan så kan vi multiplicera intäktssidan med en faktor fem för att erhålla en grov skattning av den långsiktiga kalkylens resultat.

²⁵ 981320/285000 respektive 4576440/285000

Den kommunala avkastningen blir nu drygt 17 gånger pengarna medan motsvarande siffra för samhället är drygt 80 gånger²⁶ insatt rehabiliteringsinvestering om man bortser från diskonteringseffekter.

Detta leder kanske till viss eftertanke då man ska värdera samhällsvärdet av rehabilitering av missbrukare. Vilket tidsperspektiv ska man anlägga och är det ett myndighetsperspektiv eller ett samhällsperspektiv som är mest meningsfullt då man för en sådan diskussion?

Om en enda person som är på Basta vid tiden för kalkylen lever ett drogfritt liv de kommande 25 åren, kan mer än 50 andra medarbetare på Basta misslyckas och omedelbart återfalla. Samhällsnettot blir ändå positivt.

3.6.5. *Slutsatser kring ett socioekonomiskt bokslut*

Det förtjänar att åter en gång påminnas om att ovanstående resultat **INTE** är ett socioekonomiskt bokslut för Basta. Det är ett exempel på hur ett sådant bokslut skulle kunna se ut baserat på vår tidigare studie kring Svempa och företagets bokslut och verksamhetsberättelse för 2003. Vi tycker oss se följande saker

- * det **går att upprätta ett socioekonomiskt bokslut** för sociala företag som ett komplement till och relaterat till den konventionella bokföringen.
- * det belyser **intressanta skillnader mellan det företagsekonomiska och det samhällsekonomiska perspektivet** kring sociala företag.
- * det går att ta fram **nyckeltal** som ger meningsfull information
- * det går att göra **investeringsanalyser**, både på kort och lång sikt
- * det går att ställa upp och beskriva på ett **tämligen enkelt och lätt överskådligt vis**

I kommande kapitel kommer vi att placera in detta bokslut i en välfärdspolitiskt och ekonomisk teoretisk referensram. Vi kommer att visa hur kalkylerna bakom bokslutet har gjort. Vi kommer också att ge generella definitioner av begreppet socioekonomiskt bokslut samt peka på några intressanta frågeställningar för studiens kommande två steg.

²⁶ $(981320 \cdot 5) / 285000 = 17,2$ respektive $(4576440 \cdot 5) / 285000 = 80,3$

4. DET VÄLFÄRDSPOLITISKA PERSPEKTIVET OCH SOCIALT FÖRETAGANDE

4.1. Socialt företagande ur ett samhällsperspektiv

4.1.1. Vad är unikt med sociala företag?

Den sociala ekonomin har sina idémässiga rötter i Frankrike och är sedan slutet av 80-talet ett officiellt EU-begrepp. Sedan slutet av 90-talet finns också en svensk definition av begreppet²⁷ som kom att bli tämligen bred och omfatta praktiskt taget all folkrörelseverksamhet, kooperativa företag, stiftelser etc. Sedan tidigt 80-tal har i Sverige skett en tämligen omfattande utveckling av så kallad nykooperativ verksamhet²⁸ som utgör en del av den sociala ekonomin. En annan intressant och affärsmässigt mycket framgångsrik gren av den sociala ekonomin är gruppen av antroposofiska företag som enbart i Järntrakten består av mellan 50 och 100 företag²⁹ med i storleksordningen tusentalet anställda och en omsättning på flera hundra miljoner kronor.

Dessa organisationer har alla det gemensamt att de har andra syften än vinstintresset, är demokratiskt styrda, att de är fristående etc. Denna del av ekonomin har under olika epoker gått under flera olika namn såsom tredje sektorn, fjärde sektorn, nykooperation, informell ekonomi etc.³⁰

Den vida definitionen skapar problem t.ex. genom att mängder med verksamheter som intuitivt mer uppfattas som stora konventionella folkrörelsedrivna företag inkluderas eller att många verksamheter som har ett starkt beroendeförhållande till offentlig verksamhet inkluderas. I denna studie fokuserar vi på verksamheter inom den sociala ekonomin som drivs som sociala företag, dvs. företag som vid sidan av ovanstående kriterier

- * är sociala företag såtillvida av verksamhetens **sociala mål är övergripande** och de ekonomiska delmålen, utgör medel för att uppnå de övergripande målen
- * i regel producerar **samhälleliga mervärden** som inte syns i företagets konventionella redovisning
- * företagets ledning bygger på **egenmakt, delaktighet, empowerment och demokratiskt beslutsfattande**
- * har en tydlig **företags- och entreprenörprofil** med ett aktivt tänkande kring begrepp som affärsområden, kunder etc.

²⁷ Kulturdepartementet, 1999, Social ekonomi – en tredje sektor för välfärd, demokrati och tillväxt

²⁸ föräldrakooperativa dagis, personaldrivna vårdföretag, grannskapskooperativ, brukarkooperativ av olika slag etc.

²⁹ Vid sidan av ett stort antal (20-30 st) företag inom vård och omsorg samt rehabilitering och ett sjukhus driver man ett tiotal företag inom utbildningssektorn. Dessutom många företag inom livsmedelssektorns alla förädlingsled inklusive forskningsföretag samt inom design, tjänstesektorn, handel, hantverk, ekologisk byggt teknik etc.

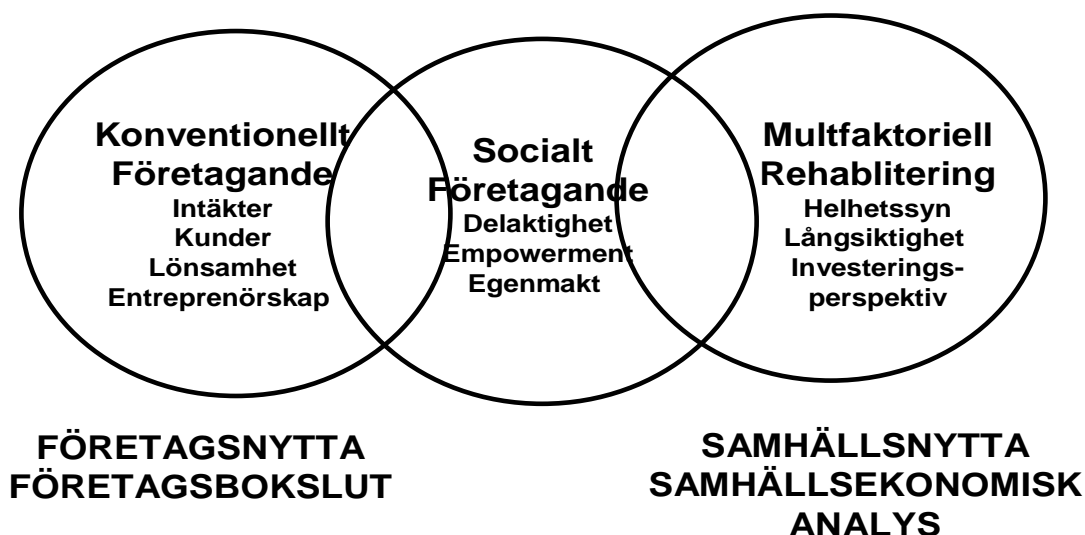
³⁰ se Nilsson & Wadeskog, Ekonomi för 90-talet, Akademilitteratur, 1985

- * **producerar varor och tjänster för en marknad**
- * genererar en icke obetydlig del av sina intäkter på en **konkurrensutsatt marknad**
- * företaget personal i huvudsak utgörs av s.k. **marginaliserade grupper**

4.1.2. *Det sociala företagets dilemma*

Som socialt företag befinner man sig i ett spänningsfält mellan två helt skilda intressen och perspektiv. Å ena sidan är man, och uppträder som, ett konventionellt företag. Man ska uppfylla alla de krav som lagstiftning och samhälle ställer på ett sådant företag. Om inte intäkterna är större än kostnaderna går företaget omkull, dvs man ska vara lönsam, ha kunder och vara entreprenöriell. Å andra sidan kan man anlägga ett multifaktoriellt rehabiliteringsperspektiv på sin verksamhet, präglad av begrepp som helhetssyn och investeringstänkande.

ETT FOKUS FÖR SOCIOEKONOMISKA BOKSLUT

Det finns en trade off, eller ett utbytetförhållande, mellan dessa båda ytterligheter. Detta kan komma till uttryck då man rekryterar medarbetare till det sociala företaget. Tänker man i allt för hög grad på att endast rekrytera prima arbetskraft blir man företagsekonomiskt framgångsrik, men risker att förlora sin själ. Om man å andra sidan endast rekryterar medarbetare utifrån deras rehabiliteringsbehov, oavsett deras arbetsförmåga, riskerar man att inte överleva finansiellt.

4.2. Att rehabilitera personer med komplex problematik

Det sociala företaget i denna studie har en särskild profil i och med att det syftar till att skapa rehabilitering (tillbaka till samhället och arbetslivet) för personer med en komplex problematik. Denna typ av multifaktoriell rehabiliteringsproblematik har vi analyserat i ett stort antal studier. Ett gemensamt drag för personer med denna problematik, oavsett om man

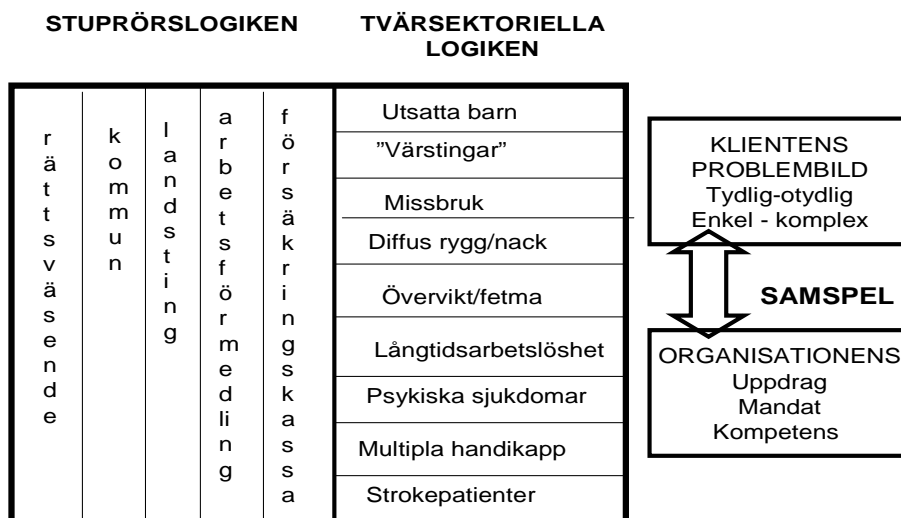
är psykiskt sjuk³¹, handikappad, missbrukare, långtidsarbetslös eller överviktig³², är att man inte passar in i de offentliga välfärdssystem.

4.2.1. Stuprörslogiken

För de flesta medborgare i landet fungerar de offentliga systemen väl. De är uppbyggda efter vad forskaren Siv Their brukar kalla stuprörslogiken³³. De är högt specialiserade och har en djup men avgränsad kunskap inom vissa arbetsfält som passar väl om klienten problembild är tydlig och okomplicerad och överensstämmer väl med organisationens kompetens, mandat och uppdrag.

Problemet uppstår då klientens problem är diffust, sammansatt och spänner över flera olika organisationers kompetens- och mandatområden. Dessa klienter passar inte in i systemet eftersom just det komplexa och sammansatta kräver en gemensam och samordnad insats från många aktörer både för att förstå problemet och för att hitta rätt lösningar. Detta gäller i hög grad för marginaliserade grupper. Grupper som ofta är aktuella i sociala företag.

Det paradoxala är att klienter som på grund av det sammansatta, diffusa och komplexa i sin problematik har störst behov av stöd också har svårast att nå fram till ett sådant stöd. En slutsats som både dras i den s.k. ansvarsutredningen och t.ex. Socialstyrelsens remissvar på denna utredning³⁴.

Personer med missbruk (liksom kriminella och långtidsarbetslösa) är en grupp som inte riktigt passar in i systemen och med vilken det spelas ett sorts organisatoriskt Svarte Petterspel. För

³¹ se Nilsson & Lundmark, Mångfaldens mekanismer, att vara personligt ombud i storstad, SoS, 2004

³² se Nilsson & Wadeskog, Carina Persson – en ekonomisk analys av övervikt och behandling av fetma, Landsdtinget i Dalarna, 2003

³³ se Their Pedagogiskt Ledarskap, 1998

³⁴ se Nilsson, Christian & Helge, Socialstyrelsen 2003

den enskilde klienten innebär detta att han i alltför hög grad tvingas in i ett fruktlöst gatlopp³⁵ mellan olika myndigheter. Alla tar ett begränsat ansvar för hans situation men ingen aktör vare sig ser hela bilden eller tar ansvar för att lösa den.

I det socioekonomiska bokslutet ovan illustrerades hur kostnaderna för Martin är en komplex mix av olika insatser från de olika stuprören. Det som ur landstingets synvinkel ser ut att vara en kostnad på 4,5 Mkr är för rättsväsendet en kostnad på 9 Mkr och för samhället på 38 Mkr. Samma fenomen men tre helt olika kostnadsperspektiv. Detta leder till insatser som sker, till synes, oberoende av varandra och där ingen aktör har helhetssyn kring alla dessa insatser. Det finns ett antal mekanismer som gör det svårt både att tillgodose den enskildes behov och att uppnå ett gott utnyttjande av samhällets resurser. Dessa mekanismer diskuteras i de följande avsnitten.

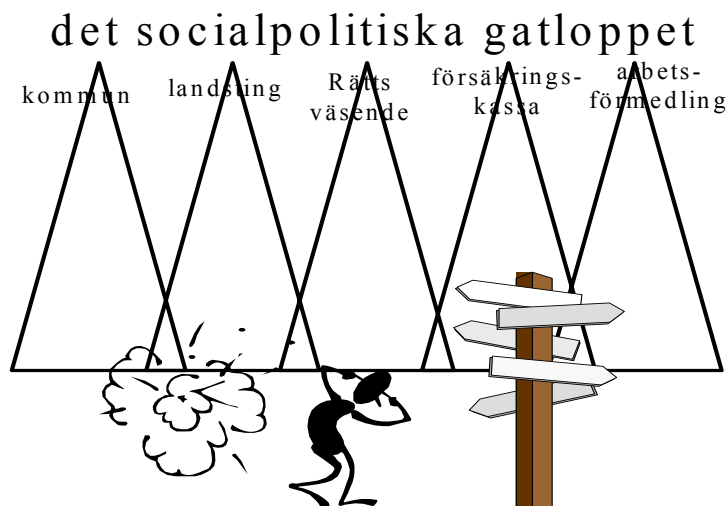
4.2.2. *Gatloppets suboptimeringsmekanismer*

Den första av dessa är det inom den offentliga myndighetsstrukturen så vanliga tunnelseendet som tenderar att skapa ett sorts ”Svarte-Petter”-spel kring oönskade klienter. Den ekonomiska bakgrunden till detta mönster går att förstå om vi går tillbaka till det socioekonomiska bokslutets investeringsanalys. Ur kommunens perspektiv är rehabilitering av Patrik på kort sikt inte lönsam. Pay-off tiden är längre än ett år, noga räknat 1 år och 5 månader. Sett ur ett strikt myndighetsekonomiskt perspektiv utgör Patrik en kortsiktig ekonomisk belastning, även om han ur ett samhällsekonomiskt perspektiv skulle vara lönsam med en pay-off tid på knappt 4 månader.

För den enskilde innebär denna mekanism att man hamnar i ett sorts socialpolitiskt gatlopp mellan olika aktörer som inte vill eller kan ta ansvar för den enskilde. Man är inte tillräckligt frisk för att stå till arbetsmarknaden förfogande, men inte tillräckligt sjuk för erhålla sjukpenning. För vissa målgrupper används termen medicinskt färdigbehandlad eller klinikfärdig för att skjuta över kostnadsansvaret på någon annan. Dubbeldiagnostiker får ingen vård inom psykiatrin eftersom de i första hand har en missbruksproblematik och de tas inte hand inom socialtjänsten eftersom de är för psykiskt sjuka³⁶.

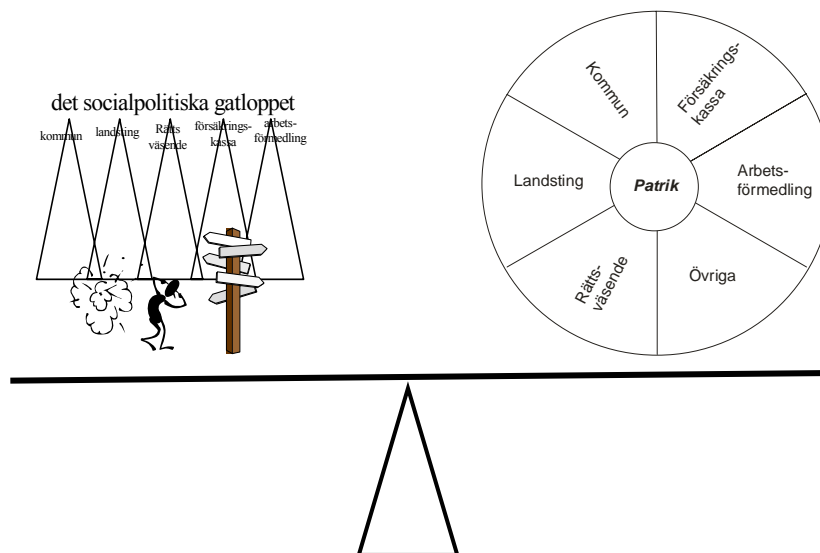
³⁵ se Nilsson & Wadeskog samt Socialstyrelsen, 1999, Rutger Engström, - psykiskt sjuk eller missbrukare, samt SOU 1997; Egon Jönsson

³⁶ se Nilsson & Wadeskog samt Socialstyrelsen, 1999, Rutger Engström, - psykiskt sjuk eller missbrukare, samt SOU 1997; Egon Jönsson

Mot detta kan ställas ett annat mönster eller synsätt. En helhetssyn kring den enskilde. Det innebär att sätta individen i centrum, på det sätt vi ovan gjort i det vi kallat välfärdstårtan i kontrast mot det att sätta organisationen eller professionen och dess intressen i centrum. För att detta ska bli möjligt krävs att någon aktör på välfärdsarenan anlägger detta perspektiv och tar detta ansvar. En helhetssyn som ofta präglar just socialt företagande.

INDIVIDEN ELLER ORGANISATIONEN I CENTRUM

Vi står inför ett vägval vad gäller organisering, ledning och styrning av de offentliga organisationerna i framtiden. Ska vi fortsätta tänka i termer av stuprör och sektorsintressen eller ska vi söka oss mot styrsystem, organisationslösningar och budgetsystem som medger helhetssyn, gränsöverskridanden och nätverkstänkande. Det sociala företaget har i detta

sammanhang en fördel eftersom man utgår från en helhetssyn på den enskilde och tillämpar en case-managementidé i sitt arbete.

För att detta skall kunna omsättas i praktisk och konkret handling krävs någon form av planerings-, uppföljnings- och rapporteringssystem. Dels för att vidga perspektivet utanför det trånga sektorsintresset och dels för att ta det bortom den korta ettåriga tidshorizonten - **ett system för samverkans- eller välfärdsbokslut**. I organisatoriska termer innebär en sådan strukturförändring kanske förändrat huvudmannaskap i den offentliga sektorn t.ex en gemensam nämnd för kommun och landsting³⁷ - en organisatorisk lösning där kommun och landsting slår sina påsar samman.

Med siffrorna i tabell 3.6 kan vi konstatera att om missbruksarbetet för klienter av Patriks slag bedrivs under hägnet av en gemensam nämnd skulle det redan på ett års sikt kunna anses vara en rimligt god affär genom att både kommunens och landstingets positiva effekter av en framgångsrik rehabilitering kan medräknas i ett sådant bokslut.³⁸ Beslutsläget förändras för de inblandade.

4.2.3. *De onda cirklarnas kostnadsdrivande effekt*

En stor del av de ekonomiska effekterna kring samverkan har att göra med att kostnaderna för systemen av onda självförstärkande cirklar kan reduceras eller i bästa fall helt elimineras. Låt oss se på följande tänkbara men ytterst realistiska förlopp. Landstingets vårdproducenter³⁹ utsätts för sparkrav. Detta leder till att man väljer att gå i riktning mot öppnare vårdformer och kortare vårdtider.

Patienten skrivs ut från de slutna vårdformerna utan att man i den kommunala sektorn har en beredskap att ta emot denne. Detta innebär både bristande vård till följd av dålig handlingsberedskap i kommunen och högre kommunala vårdkostnader (det är här kampen om begreppet medicinskt färdigbehandlad kommer in).

Den kommunala sektorn har redan tidigare brist på resurser och får som en följd av det ökade vårdbehovet ytterligare brist och tvingas skära ner. Detta leder till att omhändertagandedelen och aktiveringsdelen inte blir tillräckligt omfattande eller tillräckligt bra. Detta leder till att patienter återförs akut till landstinget men på en högre kostnadsnivå, vilket leder till att nedskärningskraven ökar för landstinget med ytterligare övervältring på öppna vårdformer, vilket leder till ytterligare belastning på kommunen vilket i sin tur, osv. Vi får en ond cirkel⁴⁰. Kostnaderna för denna onda cirkel går att beräkna. I en studie för målgruppen

³⁷ Den gemensamma nämnden i Borlänge var en av de första i landet att inleda sitt arbete, Dagens Samhälle, 2/2005

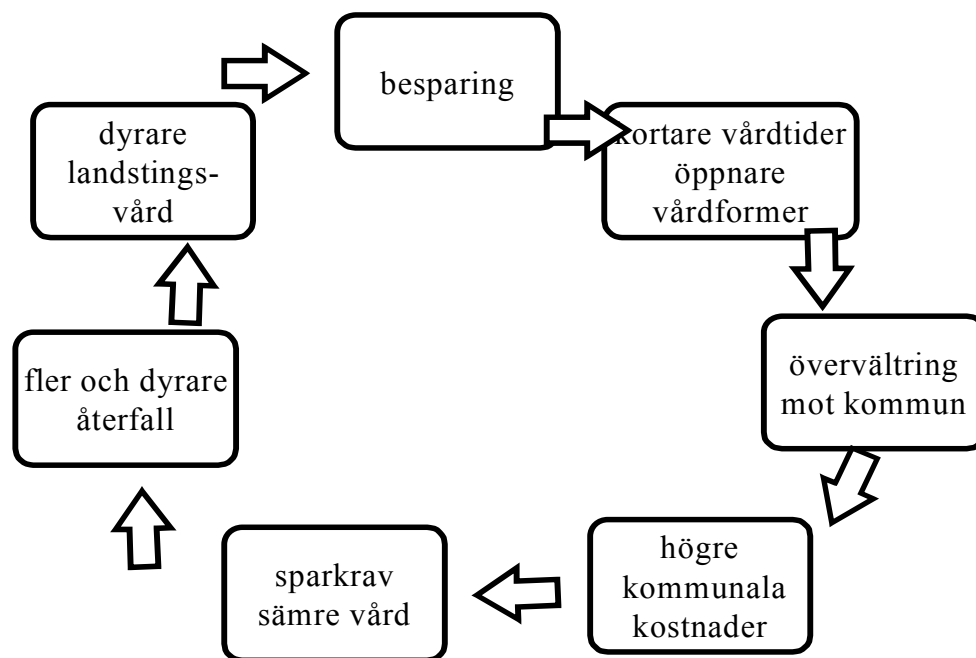
³⁸ Kommunens intäkter (981.320) + Landstingets intäkter (382.020) delat med 5 år=272.668 per år. Det innebär att investeringen på 285.000 Kr i princip betalar sig på ett år

³⁹ här illustrerad av psykiatrin och personer med dubbeldiagnos, men det skulle lika gärna kunna vara geriatriken, internmedicin, förlossningsvården eller någon annan vårdgren

⁴⁰ Detta är ett förlopp som är vanligt inte minst kring olika former av tvångsvård för missbrukare. Bl.a. därför har statens institutionsstyrelse 2005 tillsammans med flera kommuner bl.a. Maria Gamla Stans och Katarina Sofia stadsdelar i Stockholm tagit initiativ till ett så kallat vårdkedjeprojekt som lett till skapandet av Södermalms Beroende Team vars uppgift bl.a. är att kortsluta dessa onda självförstärkande cirklar

dubbeldiagnostiker (både missbruk och psykisk sjukdom) i Södertälje fann vi att den onödiga årliga merkostnaden för denna onda cikel uppgick till 235.000 kronor per klient⁴¹.

Det paradoxala är att ju mer komplex klientens situation är desto mindre tycks det ske en samordning av insatserna kring klienten vilket ökar hastigheten i kretsloppet. Ett förhållande som blivit tydlig kring gruppen med dubbeldiagnoser⁴². Förloppet illustreras i följande figur

För att det ska bli möjligt att bryta detta mönster krävs att man slutar tänka linjärt då det gäller orsak och verkan. Saker och ting hänger ofta samman i långsiktiga, komplexa och cirkulärt självförstärkande förlopp. För att komma tillrätta med detta krävs ett systemteoretiskt tänkande på organisationsnivå och helhetssyn kring de människor som berörs⁴³.

4.2.4. Kortsiktighetens tyranni

Det tredje problemet är att man i de flesta offentliga sammanhang (vid sidan av fysiska investeringarna) endast tänker i termer av kostnader. Kostnader som debiteras innevarande budgetår. Då man ska investera i byggnader och andra fasta anläggningar belastas den egna budgetens kostnadsida endast med en viss andel av denna kostnad varje år under byggnadens beräknande livslängd. Man har en investeringsbudget. Inom det sociala fältet där man på ett liknande sätt satsar resurser i en rehabiliteringsprocess finns ingen social investeringsbudget. Det sociala investeringsperspektivet finns inte med vare sig på den mentala kartan eller i styr-

⁴¹ se Nilsson & Wadeskog samt Socialstyrelsen, 1999, Rutger Engström, - psykiskt sjuk eller missbrukare

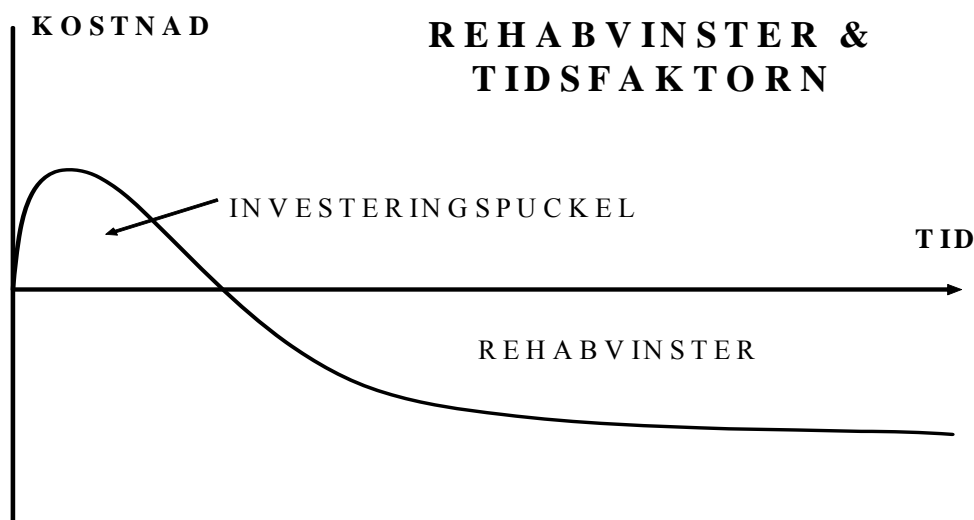
⁴² se vidare Nilsson & Wadeskog samt Socialstyrelsen, Det blir för dyrt, en samhällsekonomisk analys av reformen personligt ombud, 2005 samt det s.k. Douglas-projektet i Gävle

⁴³ vi vill peka på att ett sådant systemteoretiskt och konstruktivt synsätt sedan fler år tillämpas kring psykiatireformens klienter i Södertälje, se vidare Nilsson, Vi byggde nätverk, 1998

och rapporteringssystemen. Kortsiktighetens tyranni har institutionaliserats i beslutsfattande och ledningsarbete.

Men låt oss titta tillbaka på Patrik och hans liv. Det som på kort sikt (dvs. ettårsbudgetens perspektiv) är en kostnad blir på lång sikt (t.ex. i femårsperspektivet) en betydande vinst. Kvoten mellan kostnaden i investeringspuckeln och intäkterna som följer har vi redovisat tidigare där den för kommunen visade sig vara 3,44. På fem år erhåller man till följd av en framgångsrik rehabilitering av Patrik mellan 3 och 4 gånger satsade medel. Detta vore sannolikt en intressant ekvation även för en riskkapitalföretagare på aktiemarknaden.

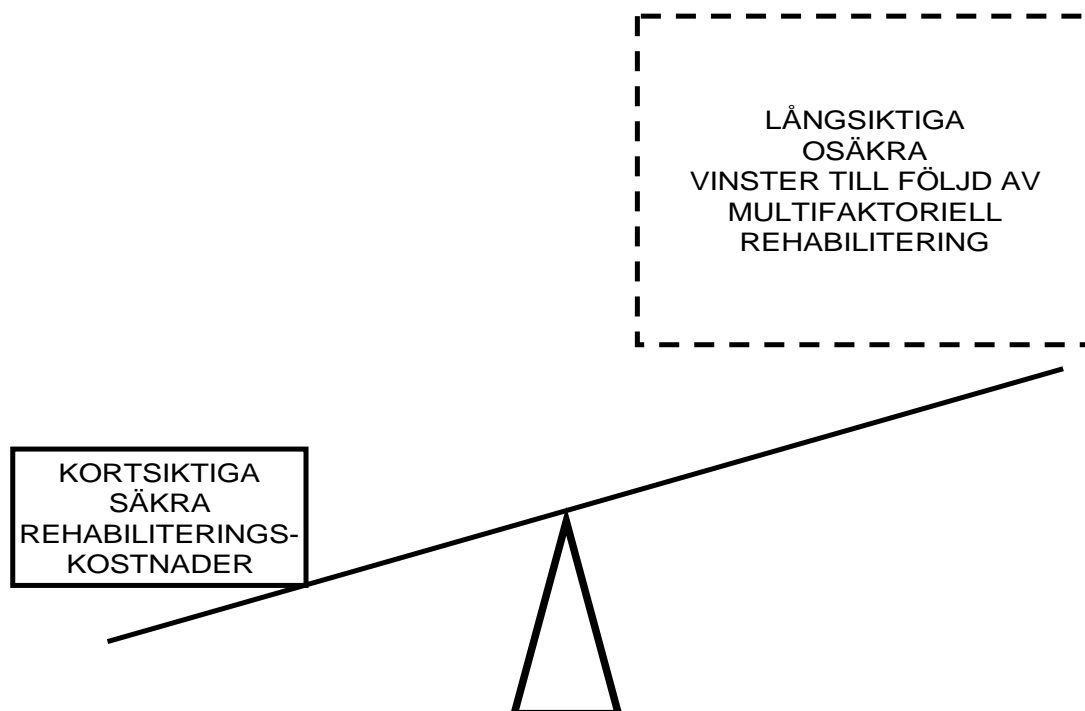
För att tjäna pengar måste man satsa pengar och i detta satsande finns en viss risk. Kostnaderna kommer alltid innan intäkterna. Och intäkter i framtiden är inte säkra. Det är detta som vid sidan av ettårsproblematiken utgör ett av hindren för att tänka i investeringstermer.

Så länge vårt tänkande och våra offentliga styr- och rapporteringssystem vare sig medger hantering av långsiktighet, investeringstänkande kring sociala frågor eller risktagande kommer det att hålla kvar oss i en kortsiktighet som inte bara är ekonomiskt ineffektiv utan som dessutom skapar onödigt mänskligt lidande.

4.2.5. Osäkerheten dilemma

Långsiktigt förebyggande arbete eller rehabiliteringsinsatser är alltid förknippade med ett visst mått av osäkerhet. Som beslutfattare är det alltid lättare att ta i de kortsiktiga säkra frågorna än i de långsiktigt osäkra. Mandatperiodernas och budgetårens längd tenderar, vid sidan av en allmän aversion mot risker, att skapa kortsiktighet i besluten. Kortsiktigheten tenderar att reducera osäkerheten. Lite tillspetsat kan man säga att man med detta synsätt blir allt bättre på att med stor säkerhet fatta kortsiktiga felaktiga beslut i stället för att göra långsiktigt rätt.

Med hjälp av det tidigare bokslutet kan vi få en uppfattning av riskbedömningens påverkan på resultaten. Som alltid då det gäller framtidsfrågor finns det ett visst mått av spekulering men detta utgör inget större problem bara man är tydlig

Vi har tidigare presenterat kvoten mellan rehabiliteringskostnad och avkastning under 1, 5 och 25 års sikt. Vi fann att dessa kvoter ur ett samhällsperspektiv uppgick till 3,2, 16 samt 80. Med dessa siffror som grund kan vi vända på steken och ställa oss frågan: hur stor andel av Bastas medarbetare måste vara drogfria om 1, 5 eller 25 års för att den ursprungliga investeringen trots detta ska gå jämt upp. Vi får då följande svar⁴⁴;

	framgångskrav	misslyckandetolerans
* 1 år	0,31 %	0,69 %
* 5 år	0,06 %	0,94 %
* 25 år	0,01 %	0,99 %

På fem års sikt är det tillräckligt att 6% av alla medarbetare som passerar Basta är drogfria. Resterande 94 % kan återfalla omedelbart efter vistelsetiden på Basta. Rent ekonomiskt går det jämnt upp för samhället. Från och med den sjunde procentenheten blir det ekonomiskt överskott för samhället.

Så länge vi inte är beredda att ta risker i det långsiktiga arbetet med att förebygga ohälsa och utslagning så kommer de säkra kortsiktiga, men många gånger dåliga, besluten att vara

⁴⁴ samtliga uppgifter i tabellen avser ej diskonterade belopp

förhärskande. Vi kanske behöver nya välfärdsinstitutioner som är beredda att ta dessa i grund och botten mänskligt och ekonomiskt sunda risker. Finns det utrymme för riskkapitalbolag på rehabiliteringsmarknaden, framtidsmarknader för hälsa och optionsmarknader för det förebyggande arbetet?

4.2.6. *Insikt, vilja och mod*

Så länge vi som klienter i de offentliga välfärdssystemen har enkla och okomplicerade behov och behov som sammanfaller med de olika organisationernas mandat, kompetens och uppdrag fungerar det mesta ganska väl. Men då våra problembilder är diffusa, komplexa eller mångfacetterade, sammansatta och svårförståeliga leder detta till de fyra problem vi ovan beskrivet. Problembilderna överskrider myndighetsgränser, de leder till komplexa cirkulära orsakssamband, de har ofta långsiktiga förlopp och insatser kring dem som är förknippade med ett betydande mått av osäkerhet.

Dessa klienter är kanske totalt sett inte så många, men de är storkonsumenter och stamkunder i välfärdssystemet. Problemet kring dessa klienter är inte att det inte satsas resurser kring dem. Problemet är att insatserna ofta kommer vid fel tidpunkt, i fel ordning, är av fel slag och att de inte koordineras⁴⁵. Det är ineffektiva insatser och insatser som många gånger kan betraktas som rent resursslöseri. De tar i anspråk resurser som skulle kunna användas mycket bättre.

För att kunna hantera detta krävs att man som beslutsfattare för det första får kunskap, förståelse och insikt om dessa mekanismer och att det för denna grupp av klienter inte handlar om enstaka och marginella misslyckanden i våra välfärdssystem. Det handlar om betydande systemdefekter med stora konsekvenser både i form av mänskligt lidande och ekonomiskt resursslöseri. Man måste, vid sidan av dagens budget- och uppföljningssystem ha någon form av informationssystem som fångar dessa effekter⁴⁶.

Därefter handlar det om att verkligen vilja ta sig an dessa frågor som ett led i den ständiga förnyelsen av våra välfärdssystem. Slutligen handlar det om att ha mod och kraft att gå på tvärs mot alla de särintressen och sektorsintressen som är angelägna om att bevara status quo. Varje förändring har sina vinnare och förlorare. Sålunda består det politiska receptet för att ta sig ur detta dilemma av tre delar - insikt, vilja och mod.

De verkligt intressanta frågorna i denna studie är för det första **om de sociala företagen har förutsättningar att bidra till ett sådant helhetsansvar**. Den andra frågan är om de olika offentliga aktörerna i sitt beslutsfattande kring dessa företag kan beakta detta helhetsperspektiv och **ge dessa företag erkännande för det sociala mervärde de möjligtvis kan tänkas skapa**.

⁴⁵ i en utvärdering av verksamheten för personligt ombud för psykiskt funktionshindrade anger ombuden där att 65% av deras klienter söker ombud av just detta skäl – dålig matchning och dålig koordinering av insatserna, se Lundmark & Nilsson, Utvärdering av PO verksamheten i Blekinge, Vårdförbundet och länsstyrelsen i Blekinge, 2004

⁴⁶ i andra sammanhang har vi med hjälp av vår kalkylmodell KALAS upprättat sådana samverkans- eller rehabiliteringsbokslut till exempel kring psykisk sjukdom, dubbeldiagnoser eller psykosociala arbetshinder

5. ETT SAMHÄLLSEKONOMISKT PERSPEKTIV

5.1. Inledning

Den socioekonomiska bokslutet knyter samman en värdering av Bastas samhällseffekter med den värdering av företagets verksamhet som lyfts fram i den egna redovisningen. Den samhällsekonomiska sammanställningen går i mångt och mycket ut på att samla ihop ekonomiska effekter hos en mängd, för Basta externa, aktörer. Den samhällsekonomiska bortser i de flesta fall från olika aktörers ansvarsområden och behandlar alla resurser som gemensamma. Kostnader och intäkter som uppstår hos landsting, kommun eller i enskilda företag behandlas på samma sätt och ligger i alla i den påse resurser som samhällets alla aktörer förfogar över.

Detta gör att man även kan använda samhällsekonomiska analyser för att utvärdera flera av de problem som behandlades i kapitlet om det välfärdspolitiska perspektivet på social företagande. Stuprörslagiken, de onda cirklarna etc. hänger ofta samman med att beslutsfattare endast ser till den egna budgeten – inte de effekter det egna agerandet har på andras budgetar och resultat. Effektivitetshöjande insatser, t.ex. att få till stånd samverkanslösningar kring komplexa vårdkedjor, kan oftast hitta argument i en samhällsekonomiska analys.

Trots att detta är fallet så används de sällan i den löpande verksamheten där de skulle behövas. Det beror säkert på många faktorer, vilket vi återkommer till, men en av de viktigare är sannolikt att de flesta samhällsekonomiska utvärderingar framställs som mer komplicerade än de i praktiken är och att det behövs särskilt utbildade nationalekonomer för att utföra dem.

Vår tanke är att de som arbetar sociala företag själva borde kunna göra överslagsberäkningar av det samhällsvärde de producerar. För att kunna argumentera kring dessa beräkningar och relationen mellan dessa resultat och den egna verksamhetens direkta ekonomiska utfall, krävs en viss förtroelighet med ett antal av de begrepp som används mer frekvent i samband med samhällsekonomiska utvärderingar. Vissa av dem operationaliseras i den faktiska kalkylen medan andra används för att placera in den gjorda beräkningen i ett, för utvärderare, bekant teorilandskap.

5.2. Fonden - Ekonomernas ekonomi

Mycket i ekonomers uttalanden bygger på den mycket speciella referenspunkt de har i en ekonomi som kännetecknas av sk *perfekt konkurrens*. Denna referensekonomi är en ren tankekonstruktion som har sina rötter i bl.a. Adam Smiths bok om "Nationernas välstånd" från 1776. Den mer moderna bilden av den perfekta konkurrensökonomi bygger på några enkla antaganden och härledning från dessa.

I princip kan man säga att ekonomer använder sin ideala perfekta konkurrensmodell som ett substitut för det laboratorium man aldrig kan få. Forskare i samhällsvetenskaperna får sällan tillfälle att prova en åtgärd och läsa av dess effekter i verkligheten. Och även om man kunde

göra det så skulle man antagligen inte kunna isolera just de effekter man är intresserad av att studera. Det skulle vara mycket annat som påverkades samtidigt av andra orsaker.

Här kommer idealmodellen in med några få grundläggande mekanismer. Där kan effekter från mer eller mindre komplicerade förändringar spåras, givet att de appliceras på ett sätt som är möjligt att hantera i denna hårt stiliserade värld.

Man kan givetvis kritisera ekonomer för att använda en orealistisk bild av ekonomin som en utgångspunkt. Men, en modell är alltid en modell, och denna har av olika anledningar dels visat sig användbar i många sammanhang och dels fått en allmän acceptans under de senaste decenniernas marknadsorientering på allt fler områden.

Den typ av analys som ekonomer gör med utgångspunkt i denna idealekonomi kallas *allmän jämviktsanalys*, vilket innebär att ekonomin har en naturlig tendens att alltid generera lösningar som gör att alla resurser används på bästa sätt. Ett *jämviktspris* på en marknad gör att utbudet är exakt lika stort som efterfrågan, dvs. vi får inga över- eller underskott. I denna värld finns ingen arbetslöshet eller bostadsbrist eftersom priserna alltid anpassar sig så att utbudet matchar efterfrågan.

Ingen har någon anledning att försöka ändra på något när en jämvikt uppnåtts. Detta kallas för en *Paretoeffektiv* situation. Det är här effektivitetsbegreppet kommer in. *Effektivitet* handlar i denna värld om att vissa eller alla resurser används på bästa möjliga sätt. Allt enligt konsumenternas värderingar och de faktiska produktionskostnaderna i ekonomin.

För konsumenterna innebär detta att deras värderingar av en vara i förhållande till en annan överensstämmer med varans relativa pris på marknaden. För producenterna gäller att de relativa kostnaderna för att producera en vara i förhållande till en annan överensstämmer med varornas relativa priser. Om allt stämmer skall konsumenternas relativa värderingar av två varor överensstämma med de relativa kostnaderna att producera dem, dvs. det smakar vad det kostar.

Även om denna bild tar sitt avstamp i den perfekta marknaden så gäller, i princip, samma villkor för planerade eller reglerade verksamheter. Innan planeekonomin gick i graven ägnades mycken teoretisk möda åt att genomföra ungefär samma analys och härledning av effektivitetsvillkor för den socialistiska planeekonomin. En effektiv produktion och fördelning av resurser är densamma oavsett vilket ekonomiskt system det sker i.

Det innebär att samma effektivitetsregler gäller för den offentliga sektorns verksamheter, även om man där kallar konsumenterna för klienter eller brukare. De problem som stuprörstänkandet, de onda cirkelorna eller suboptimerande gatloppen ställer till med är ekonomiska effektivitetsproblem och kan analyseras som sådana.

Det mesta av den teoretiska ekonomisk analysen ägnas åt att studera villkoren för jämviktslägen på olika marknader. Man prövar hur jämviktsvillkoren förändras om man för in osäkerhet, skillnader i information mellan olika aktörer, finansiella marknader, marknader där priserna är trögrörliga, marknader där det finns få aktörer som kan påverka varandras situation, etc. Men oavsett vad man ger sig på, så finns grundmodellen i bakgrunden. Det är där man hämtar begrepp och jämförelser. Grundmodellen är referenspunkten och alla

uttalanden måste tolkas mot bakgrund av detta. Det är ur denna grundmodell man också hämtar definitioner på olika begrepp som dyker upp i utvärderingar.

5.3. Effektivitet, konkurrens och konsumentmakt

I den ideala ekonomin definieras sålunda en effektiv situation som att alla resurser används på bästa möjliga sätt. Det innebär dels att det som produceras, produceras till lägsta kostnad och dels att det som produceras är det som konsumenterna helst vill ha, oavsett om huvudmännen är Basta, Kommunen eller Landstinget. I den ideala ekonomin uppnås dessa lägen automatiskt. I verkligheten är det lite knepigare vilket det sociala bokslutet för Basta visar.

Det vanligast sättet att ge sig på effektivitetsfrågor är att man konstaterar att en viss verksamhet inte varit effektiv om det är möjligt att omfördela resurser så att man kan få ut mer. Om vi ser tillbaka på kalkylen för Basta så kan man konstatera att verksamheten under fem år skapar en samhällsekonomisk vinst på drygt 3 Miljoner kronor. Vad säger det i effektivitetstermer? För Patrik har verksamheten på Basta inneburit att han har det minst lika bra som han hade haft det utan Basta. Samtidigt har verksamheten på Basta t.ex. frigjort resurser motsvarande 1.3 miljoner kronor på fem år eller en dryg kvarts miljon på årsbasis för Landsting och kommun. Dessa resurser kan användas för andra som får en bättre situation. Den nya situationen är effektiv och den gamla följaktligen ineffektiv.

Effektivitetsbegreppet hänger ihop med en annan aspekt av den ideala ekonomin – den fullständiga konkurrensen. Även om man i diskussionen av den offentliga sektorn och reglerade marknader ofta talar om konkurrens som att det vore något självklart så är det ofta en stor skillnad mellan det mesta vi ser på faktiska marknader och den konkurrens som antas i den ideala världen. I den ideala världen reagerar alla omedelbart på förändringar på marknader och alla anpassar sig. Om en bransch går med övervinst, dvs. har låga kostnader jämfört med intäkterna, så leder detta omedelbart till att andra lockas dit i sådan omfattning att övervinsterna försvunnit. Alla produktionsresurser är fullständigt rörliga mellan alla branscher och regioner. I själva verket är övervinsten i sig information att ekonomin inte är effektiv. Resurser används på fel ställe. Samma sak gäller företag som går med mindre vinst eller ren förlust. De är också en indikation på bristande effektivitet i ekonomin. I en långsiktig jämvikt (eller balans och effektiv situation) skall alla företag gå med normal avkastning.

En annan hörnsten i den ideala ekonomin som har med effektivitet att göra är antagandet om att konsumenten har makt. Inte som enskild person men som en av ett stort kollektiv konsumenter som med välinformerade val styr vad som produceras. Man väljer helt enkelt det som är bäst till lägsta kostnad. De producenter som inte kan leverera till detta pris slås ut och får ägna sig åt annat.

Naturligtvis ligger dessa idealbilder av konsumentmakt och konkurrens långt i från den verklighet vi alla lever i. Få känner sig som upplysta, överlagda och resurstarka konsumenter när vi står i livsmedelsaffären, skall köpa hus eller bil eller sitter och körar för att få träffa en läkare. Avregleringen av marknader de senaste åren har inte direkt avspeglat sig i en känsla av fallande priser och bättre kvalitet annat än på enskilda områden. Om det är svårt för vanliga konsumenter att känna inflytande kan man ana hur det känns för utsatta grupper, som Bastas medarbetare. Hur stark är deras position i förhållande till privata eller offentliga producenter?

Det är inte svårt att förstå varför tanken på en ställföreträdande konsument, i form av en case-manager, har blivit allt populärare.

Effektivitet, konkurrens och konsumentmakt i den ideala världen är abstrakta begrepp som ofta ges status av lagbundenheter vilket de inte är. Men det finns inslag i den ideala världens begrepp och samband som låter sig användas i analyser av verkligheten. I vissa lägen är de sannolikt det enda som finns att tillgå.

5.4. Olika sätt att räkna kostnader

Ena sidan i att ha en effektiv produktion av något är att det sker till lägsta kostnad. Vad menar man med kostnad? I samhällsekonomiska kostnads kalkyler figurerar ofta ett kostnadsbegrepp som är obekant för de flesta icke-ekonomer - marginalkostnad. Detta begrepp är helt centralt i en nationalekonomisk kalkyl. Marginalkostnaden definieras som förändringen i den totala kostnaden då vi ökar produktionen med en enhet. Det är den faktiska kostnaden för den sist producerade enheten – inklusive normal avkastning till ägarna, dvs. det som brukar kallas för vinst i företagsekonomiska kalkyler.

I de flesta fall är vi vana vid att tänka i termer av genomsnittskostnader, dvs. att utslaget över ett stort antal enheter så kostar en vara eller en tjänst t.ex. 15 kronor i genomsnitt. För att ytterligare förvirra det hela så ger dessa bägge kostnader samma totalkostnad om man ser till alla tillverkade enheter. Om vi multiplicerar genomsnittskostnaden med antalet tillverkade enheter så får vi totalkostnaden. Det är samma totalkostnad som vi får om vi summerar marginalkostnaden för varje producerad enhet upp till den sist tillverkade.

Genomsnittskostnad och marginalkostnad är lika om det produceras precis så många enheter som är förenligt med långsiktig jämvikt och vi har en effektiv situation. Det innebär att man kan använda genomsnittskostnaden eller marginalkostnaden om marknaden man studerar är i långsiktig jämvikt. Problemet är att just denna marknad är ointressant att utvärdera samhällsekonomiskt eftersom den redan är effektiv.

Med marknader som inte är i jämvikt är det därför marginalkostnad som gäller. Denna skall ge den direkta kostnaden för varje enhet i sig, dvs. visa hur mycket just den enheten bidrar med till de totala kostnaderna. Detta skall sedan ställas mot den intäkt som enheten i fråga genererar - marginalintäkten. Produktionsvolymen är effektiv då marginalkostnaden för den sist producerade är lika stor som intäkten för samma enhet. Så länge intäkten för den sist producerade enheten är högre än marginalkostnaden så producerar man för lite, eftersom det då finns en vinst att dela på för producent och konsument.

I de flesta räkenskaper och utvärderingar arbetar man med total- och genomsnittskostnader eftersom marginalkostnader sällan finns att få. I Bastas bokslut och den genomförda kalkylen på Martin/Patrik används uteslutande genomsnittskostnader. En mer teoretiskt korrekt kalkyl hade istället lagt samman den faktiska marginalkostnaden för Martins besök på behandlingshem dag för dag etc. Detta är självfallet fullständigt meningslöst om man inte vill att arbetskostnaden för att ta fram kalkylen vida skall överstiga de eventuella besparingar den kan leda fram till.

En annan möjlig förvirringspunkt när det gäller använda kostnadsbegrepp är distinktionen mellan rörliga och fasta genomsnittskostnader. Distinktionen mellan vad som är rörligt och fast har för nationalekonomen med tidsperspektivet att göra. På kort sikt finns den en mängd

resurser som kan betraktas som fasta. En fabriksbyggnad, maskiner, sjukhussängar, etc., finns där oavsett hur mycket eller hur lite som producerar på kort sikt. Om tidsperspektivet förlängs så blir dessa till rörliga kostnader, man kan välja hur många byggnader, sängar och maskiner man skall ha framöver. Skillnaden mellan lång sikt och kort sikt brukar sättas till decennier kontra enskilda år.

I Bastas fall är de kostnader som redovisas för ett år i princip rörliga kostnader, även om man kan tänka sig att man utökar kapaciteten med sängplatser, hundpensionatsplatser och annat under året.

Variationer i kapacitet är ofta en svår punkt i samhällsekonomiska utvärderingar. Det har dels med perspektivet i utvärderingen att göra och dels med tidshorisont. Om man kan visa att en lyckad rehabilitering av en Martin gör att det inte behövs platser på vårdhem, sängar i akutsjukvården eller nätter i arresten, så kommer detta inte i sig betyda att huvudmännen för dessa verksamheter kan stänga ned dessa. De kanske i bästa fall står med någon överkapacitet, men därifrån till att faktiskt kunna växla hem det i en lägre kostnad är avståndet långt. Det sannolikaste är att dessa sängar på kort sikt fylls av andra som behöver dem vilket i och för sig är en effektivisering, men märks inte för den som står för kostnaden för sängplatsen.

På lång sikt finns det större möjligheter att justera kapaciteten i systemen. Om antalet Martin blir så stort att de märks även i genomsnitt eller ersättningssystemen anpassas till de kostnads- och intäktsfördelningar som den samhällsekonomiska utvärderingen illustrerar.

5.5. Alternativkostnader

Oavsett om vi talar om marginal-, genomsnitts eller total kostnad så bygger de på en idé om att kostnader skall avspegla, vad som kallas, alternativkostnaden. I princip innebär detta att en kostnad är en uppoffring av en alternativ handling. Översatt till kostnaden för en maskin så skall kostnaden för denna avspegla värdet i dess bästa alternativa användning. Samma sak för arbetskraftens kostnad - lönen. Denna skall visa hur mycket personen i fråga skulle kunna producera i bästa alternativa användning.

Det senare är viktigt då man t.ex. skall beräkna arbetskraftskostnader för ett projekt. I en företagsekonomisk kalkyl tar man upp arbetskraftskostnaden till dess faktiska belopp, dvs. bruttolön plus avgifter. I en nationalekonomisk analys skulle man också t.ex. titta på läget på arbetsmarknaden, dvs. om personen i fråga skulle varit arbetslös eller ej om projektet inte kom till stånd. Om alternativet till arbete i projektet är arbetslöshet så är lönen inte en bra indikator på arbetskraftskostnaden.

Tanken bakom alternativkostnadsbegreppet är att lyfta fram de samhällsekonomiska resursuppoffringarna som är förknippade med olika förändringar, till skillnad från privat- eller företagsekonomiska uppoffringar. Detta gör att samhällsekonomiska kostnader (och intäkter) ofta skiljer sig från företagsekonomiska.

I ett företag som Basta, med medarbetare som får en del av sin lön i form av bostad och annat så är den redovisade lönekostnaden inte en riktig måttstock på alternativkostnaden. Den undervärderas sannolikt. Å andra sidan är säkert arbetsmarknadsläget tämligen kärvt för flertalet av de som arbetar på Basta vilket gör att den faktiska alternativkostnaden är lägre än motsvarande marknadslöner.

Det centrala med alternativkostnadsbegreppet är att man inte alltid kan ta givna bokförda eller marknadsbaserade kostnader och intäkter för givna. De avspeglar inte vad som i den ideala världen är korrekta priser baserade på faktiska alternativkostnader.

5.6. Externa effekter

Ett område där detta blir särskilt tydligt är då vi har att göra med sk. externa effekter, dvs. utnyttjande av resurser eller skapande av värde för någon, utan att det förekommer någon transaktion. Om det inte förekommer någon transaktion så kommer kostnaden eller intäkten inte heller att dyka upp som en kostnad eller en intäkt för någon person eller företag – de internaliseras inte utan förblir externa för aktörerna. Externa effekter går således förbi prismetanismen. Om inte priserna innehåller korrekt information så fungerar inte en konkurrens ekonomi – signalerna till konsument/producent blir perverterade.

Det vanligaste exemplet på externa effekter är miljöförstöring av olika slag. Eftersom miljön inte är prissatt på en marknad och äganderätten är svårdefinierad, så utnyttjas miljön som en gratis produktionsfaktor. Detta kallas en negativ extern effekt. Om man gör en samhällsekonomisk värdering av en produktionsprocess som innebär negativa externa effekter så skall de företagsekonomiska produktionskostnaderna justeras uppåt för att ta hänsyn till detta. Då försöker producenten föra dessa ökade kostnader vidare till konsumenten. Konsumenten kan välja att betala mer för produkten eller, om möjlighet finns, välja en annan produkt.

Externa effekter kan också vara positiva. Ett exempel kan vara jordbrukaren som håller landskap öppna genom att producera spannmål eller kött/mjolk. De öppna landskapen konsumeras av alla som åker förbi, men ingen betalar för utsikten. Det kan också vara en grannskapskommitté som tar hand om trädgårdsskötseln i ett bostadsområde som därigenom bidrar till stabiliteten i området och till bättre sociala relationer och minskad förstörelse och vandalism.

Kostnader och intäkter kring rehabilitering har ofta inslag av externa effekter. I den samhällsekonomiska kalkylen för Patrik/Martin så innebär en framgångsrik rehabilitering av Patrik att han kommer att skapa intäkter och reducera kostnader som annars skulle kommit. Man kan säga att dessa minskade kostnader är en positiv extern effekt av en framgångsrik rehabilitering. Dessa positiva externa effekter dyker varken upp i bokslutet för Basta eller är särskilt uppenbara för kommun, försäkringskassa, landsting eller försäkringsbolag. Dessa positiva externa effekter i form av färre stölder, mindre vårdbehov, minskade försörjningsbehov etc. är sällan lätta att för den enskilde beslutsfattaren härleda just till Bastas verksamhet

På samma sätt kan man säga att en misslyckad eller utebliven rehabilitering förorsakar negativa externa effekter för flera aktörer. Om kommunen köper en rehabiliteringsplats hos en producent så är avtalet och därmed det ekonomiska ansvaret för rehabaktören och kommunen endast knutet till att klienten skall tillbringa en viss period i rehabilitering. Det finns inga som helst mekanismer för att premiera eller bestraffa om denna rehabilitering varit framgångsrik eller ej. Kommunen och Basta ser enbart de 285.000 Kr man betalar för att Patrik skall vara på Basta i ett år. Man ser inte vad detta innebär för Landsting eller rättsväsende.

Kartläggning och värdering av externa effekter är en vanlig orsak till att göra samhällsekonomiska kalkyler. I praktiken hjälper man marknaden på traven genom att räkna på hur felaktig eller beskuren information om kostnader och intäkter skall justeras så att alla aktörer skall kunna fatta vettigare beslut. I vår kalkyl över Basta och dess socioekonomiska

bokslut gör vi det genom att lösa upp systemgränserna mellan alla aktörer kring rehabiliteringen av en individ - Patrik. Alla resurser läggs i en gemensam påse. Det gör att alla positiva och negativa externa effekter internaliseras.

Man kan tolka de senaste decenniernas försök med Finsam, samverkansförbund och gemensamma nämnder som ett sätt att komma en bit närmare en internalisering av effekter mellan aktörer vars beslut i hög grad påverkar varandras resultat.

5.7. Reala och finansiella kostnader

Kostnadsbegreppet utgår således från tanken på alternativkostnader. Om man använder resurser till ett visst ändamål så är kostnaden för dessa det värde de skulle kunna generera i bästa alternativa användning. Kostnaden för läkarens tid med mig är att du inte får hjälp den tiden. Grävmaskinen som används på ett bygge i Stockholm kan inte samtidigt vara med på ett bygge i Göteborg.

I kalkyler av projekt som har med rehabilitering att göra kommer man ofta in på kostnader och intäkter som berör socialförsäkringar och andra försörjningssystem. Då dyker det upp en ny distinktion mellan kostnader - reala och finansiella kostnader. Begreppet reala kostnader står för det som hittills har kallat för kostnader, dvs. reala resursuppföringar enligt alternativkostnaderna. Finansiella kostnader är i stort sett transfereringar, dvs. överföring av köpkraft från en person till en annan.

En transferering är ofta skattefinansierad. En skatt tas t.ex. ut på en intjänad inkomst. Inkomsten är en ersättning för arbetsinsatsen som är en real kostnad. En del av inkomsten förs sedan över till någon annan. Det är då enbart en transferering. Det kan i och för sig innebära att själva överföringen, dvs. skatteuppbörden och utbetalningen av transfereringen drar reala resurser, dvs. arbetstid, etc., men själva transfereringsbeloppet är en finansiell kostnad.

Stöld kan bidra med mer extremt exempel. Videoapparaten som stjäls är ingen real kostnad, det är en transferering från den som blir av med den till någon annan. De kostnader som det för med sig i form av reparerade dörrar och handläggning av poliser och försäkringsbolag är reala kostnader. Det är inte helt självklart att den drabbade skulle använda denna distinktion för att beskriva vad som hände.

Socialbidrag, sjukpenning eller arbetslöshetsunderstöd upplevs emellertid som en kostnad för den som betalar ut det.. Fler arbetslösa eller sjukskrivna innebär ökade kostnader för arbetsförmedlingar och försäkringskassor. Ett minskande antal arbetslösa eller sjukskrivna innebär minskade utbetalningar vilket ur ett budgetperspektiv ses som kostnadsminskningar. Ur ett samhällsekonomiskt perspektiv är detta endast att se som en transferering mellan den arbetande och den icke arbetande delen av befolkningen.

De reala kostnaderna förknippade med den arbetslösa eller sjuka är kostnaderna för handläggare och övriga insatskostnader på försäkringskassor, arbetsförmedlingar, vårdcentraler etc.

Den största reala kostnadsposten i detta sammanhang utgörs sannolikt av det som kallas för produktionsbortfall. Detta innebär att den sjuka eller arbetslösa inte producerar ett värde när han/hon inte arbetar. För människor som slås ut från arbetsmarknaden mer eller mindre

permanent redan i unga år – som t.ex. Martin – kan detta produktionsbortfall bli omfattande. Sedan kan man alltid argumentera kring huruvida Martin någonsin skulle vara aktuell på en arbetsmarknad som uppvisar hög arbetslöshet.

Man kan använda finansiella kostnader för att approximera det reala produktionsbortfallet. I princip skall A-kassa eller sjukpenning avspegla en arbetslös eller sjukskrivens lön. Det underskattar denna lön och tar inte hänsyn till de löneomkostnader som också täcks av en person produktionsvärde, dvs. de ger en mycket försiktig bild av produktionsbortfallet.

Synen på produktionsvärde kan skilja sig mellan företagsekonomiska redovisningar, där löner ses som kostnader, och samhällsekonomiska redovisningar, där löner antas avspegla det värde som de anställda producerar. Ett uttryck för detta är nationalekonomens syn på oliak verksamheters bidrag till det totala produktionsresultatet i samhället – Bruttonationalprodukten (BNP)

En ekonomisk verksamhets bidrag till den gemensamma produktionen i samhället – BNP - brukar i nationalräkenskaperna definieras som produktionsvärdet minus kostnader för insatsprodukter som köps från andra. Man kan kalla det för företagets förädlingsvärde. Det består av löner, sociala omkostnader, vinst och avskrivningar. Uppgifterna från Bastas bokslut för 2003 skulle då ge

* totala intäkter	= 14.400.000
* kostnader för insatser	= 5.250 000
* bidrag till BNP	= 9.150.000
* BNP-bidrag per medarbetare (60 st)	= 152.500

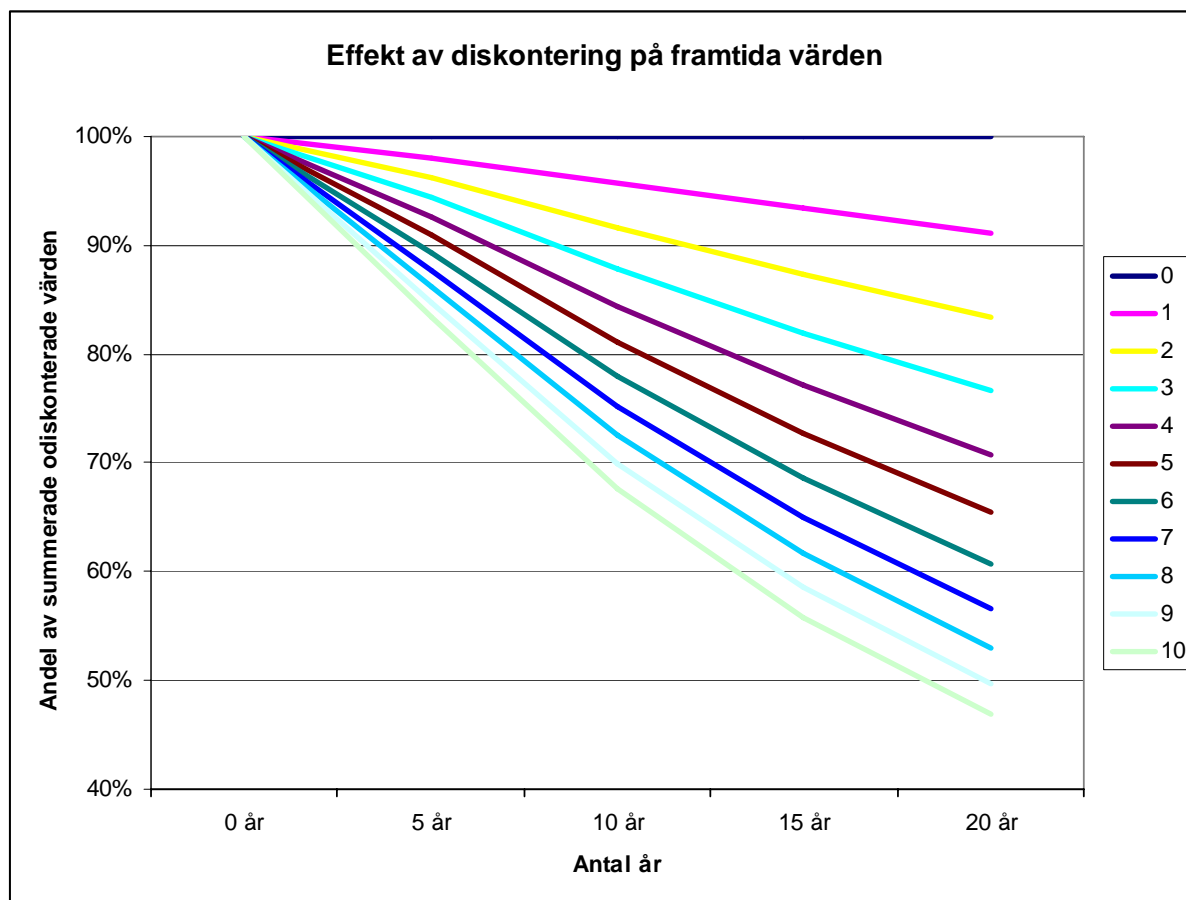
Distinktionen mellan finansiella och reala kostnader är viktig om man skall göra en samhällsekonomisk utvärdering av en verksamhet som får konsekvenser för människor och institutioner inom socialförsäkringssystemet. De flesta samhällsekonomiska utvärderingar räknar endast på de reala kostnaderna, även om vissa finansiella kostnader också kan användas som approximationer av det reala produktionsbortfallet.

Många av de inblandade i rehabiliteringsrelaterade projekt är intresserade även av de finansiella kostnaderna och intäkterna mer generellt eftersom de ansvarar för dessa system. Den mest flexibla lösningen på detta är givetvis att även räkna på både de finansiella och de reala kostnaderna och intäkterna. Då kan man redovisa dem tillsammans eller separat beroende på aktörers behov.

5.8. Kostnader idag och i framtiden – diskontering

En sak som oftast ställer till problem för många i samhällsekonomiska analyser är begreppet diskontering. Diskontering innebär att man skriver ner värdet av framtida kostnader med en viss faktor – diskonteringsräntan. Man kan också uttrycka det som att en krona om tio år är mindre värd än en krona idag. Även om vi alla är vana vid räntor som banksparare och låntagare så diskontering ett abstrakt begrepp.

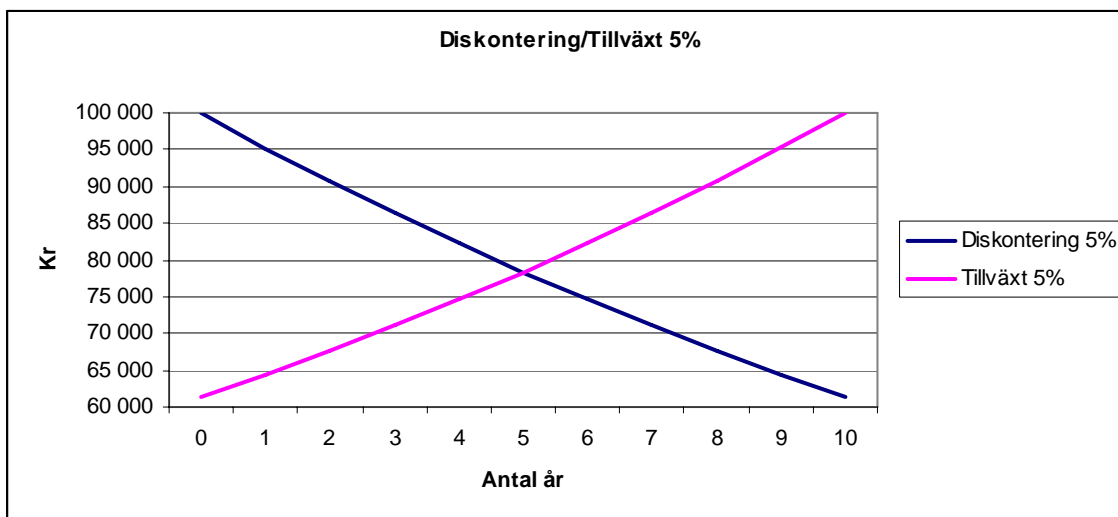
Det enkla sambandet är att ju högre ränta och desto längre tidsperiod – desto större effekt. I diagrammet nedan illustreras effekten av olika diskonteringsräntor över olika tidsperioder. Jämförelsen görs mot den summerade odiskonterade beloppet över en viss tidsperiod.

Antag att en viss åtgärd kostar 100.000 Kr per år i 20 år. Det innebär att den efter 20 år har kostat 2 Miljoner Kr om den inte diskonteras. Om samma belopp diskonteras med 5% ränta kommer det endast att summera sig till drygt 1.3 miljoner Kr, dvs. drygt 65% av det odiskonterade beloppet.

Detta är kanske ett mindre problem om man har en förhållandevis jämn spridning på de intressanta intäkterna och kostnaderna över denna tidsperiod. Det är emellertid inte helt ovanligt att kalkylen rör någon form av investeringsbeslut, där man har en kostnad på kort sikt som skall jämföras med intäkter över lång tid. I sådana fall gynnar en hög diskonteringsränta projekt som har en kort avkastningsperiod framför de med en längre. En lyckad rehabilitering av någon vars intäkter kommer att ramla in över de kommande 20-30 åren är ett exempel på ett projekt där de framtida intäkternas diskontering kan påverka investeringsbeslutet.

Rationaliteten bakom diskonteringen har framför allt med tanken på en växande ekonomi att göra. Med en tillväxt i ekonomin så kommer 100 Kr som investeras idag att producera ett värde som är större än 100 Kr i morgon. Detta gör att 100 Kr idag är värda mer än 100 Kr i morgon. Detta illustreras i diagrammet nedan där den negativt lutande linjen visar värdet av 100000 Kr som dyker upp efter ett år, två år etc fram till 10 år senare. 100000 Kr som kommer år 10 är bara värda drygt 60000 Kr idag.

Anledningen till detta finns i den positivt lutande linjen. Där har vi tagit dessa drygt 60000 Kr idag och investerar dem i en ekonomi som växer med 5% per år. Om 10 år kommer de då att vara värda 100000 Kr. Sett från dagens horisont kan ju inte 100000 Kr om 10 år då vara värt mer än dessa drygt 60000 Kr idag.

Det har länge förts en ibland ganska hätsk debatt om vilken diskonteringsränta som skall användas för olika typer av kalkyler. För utvärderingar som rör sig på 5-10 års sikt brukar en diskonteringsränta på mellan 4 och 8 % användas. Om man skall tillämpa idén att diskonteringen skall avspegla tillväxttakten i ekonomin så skulle en diskonteringsränta på 2-3% kanske vara rimligare.

5.9. Intäkt – i pengar och annat

Helt analogt med kostnaderna så betraktas intäkter i den ideala världen på ett speciellt sätt som inte alltid överensstämmer med hur begreppet används i dagligt tal.

I princip är en intäkt en förbättring för någon. Det behöver inte innebära att någon betalning utgår, även om detta är normalfallet i de flesta kalkyler. På en perfekt marknad kan man använda marknadspriset för att läsa av intäkterna. Om någon har betalat marknadspriset för en vara så måste den vara värd minst så mycket.

Detta innebär också att företagens intäkter avspeglar konsumenternas värderingar av deras produkter, dvs. producenterna får en direkt koppling mellan vad en vara är värd för konsumenten och vad det kostar (marginalkostnaden) att tillverka den. Då sammanfaller lönsamhetskalkylen för den enskilde producenten med den samhällsekonomiska kalkylen. Det produceras rätt antal av produkten i fråga. Med brister i marknader och priser som inte korrekt avspeglar produktionskostnader eller konsumenters värderingar så kan man inom ramen för en samhällsekonomisk kalkyl göra olika uppskattningar av dessa värden i kronor. Denna typ av uppskattning kan även vara aktuell att göra då man har med kostnader och intäkter som inte har något givet marknadspris, t.ex. den kostnad som är förknippad med att T-baneresenärer känner sig hotade av Martin på perrongen eller de grannar som tycker att Martin och hans kompisars framfart i lägenheten är obehagligt.

Många tycker att överväxlingen av värderingar eller välbefinnande i kronor och ören, är ett missgrepp. Hur kan man någonsin värdera tillgången till frisk luft, frånvaron av våld i tunnelbanan, en handikappad människas möjlighet att leva ett drägligt liv, möjligheten att rädda ytterligare ett människoliv, etc. i kronor och ören?

Om man säger att ett människoliv är värt 500.000 Kr så kan det låta absurt. Om man istället säger att en dialysapparat för 2 miljoner kan rädda 4 liv, så är det en annan situation. Givet att man måste välja hur givna resurser skall satsas så måste en värdering göras av var de gör störst nytta. I vissa fall handlar det då om att bestämma sig för hur mycket ett människoliv är värt, även om det inte uttrycks direkt eller indirekt i dessa termer.

I dessa mer spektakulära situationer fungerar en intäktskalkyl som en uppmaning att göra de val man står inför tydliga. Även om dessa innebär att ta ställning till hur många människoliv som skall räddas.

De flesta intäktsbedömningarna är inte så här dramatiska, även om värderingsproblemen, i avsaknad av marknadspriser, är av samma typ. I vissa fall ägnas en stor del av insatsen i en samhällsekonomisk utvärdering åt att, på ett så konstruktivt sätt som möjligt, hitta intäktsposter till ett projekt där kostnadsposterna kan tyckas mer självklara.

Distinktionen mellan kostnader och intäkter suddas ibland ut. Ett alternativs relativt högre kostnader blir till en potentiell intäkt för ett annat alternativ, dvs. en utebliven kostnad i framtiden kan vara en intäkt för ett projekt idag. Om ett program för behandling av missbrukare i dag gör att ett flertal missbrukare slutar så innebär detta att antalet akutintag och mängden läkemedel, polisingripanden, domstolstid etc., minskar i framtiden. Vi betraktar här minskade kostnader i framtiden som en intäkt för rehabiliteringsprojektet.

5.10. Samverkan och konkurrens

Analysen av den ideala ekonomin och hur denna analys kan översättas till kostnads- och intäktskalkyler baseras på att alla varor och tjänster som analyseras i princip kan definieras och identifieras som de väldefinierade produkter som handlas i en perfekt konkurrens ekonomi. Problemet är att rehabilitering av personer med en multifaktoriell problematik är en mer svårdefinierad produkt än ett äpple eller en bil.

En specifik svårighet är att rehabilitering av det slag som görs på Basta är en multifaktoriell kedja av insatser som måste koordineras över tid för att fungera. Brister en länk i kedjan så faller värdet av alla insatser. En framgångsrik rehabilitering måste ske från ett entydigt nätverksperspektiv.

En annan specifik egenskap i den ideala världen är att alla konsumenter förväntas ha fullständig information och att de mot bakgrund av detta kan fatta rationella beslut. Om detta gällde generellt skulle alla transaktioner ske mellan individer och organisationer skulle inte behöva finnas eftersom förekomsten av organisationer innebär planering och ineffektivitet. Rent teoretiskt finns det företag bl.a. för att transaktioner drar resurser i sig – sk. transaktionskostnader.

Ett företag är ofta en organiserad produktionskedja som kan vara kortare eller längre beroende på integrationen i produktionsleden. Mycket talar för att rehabilitering, som diskuterades i

föregående kapitel, kan ses som en produktionskedja med bristande integration som leder till suboptimeringar där alla ser till sin del i denna kedja men ingen ser till helheten. Det vi kallat tunnelseende och stuprörstänkande.

Alla de samverkansprojekt som vuxit fram under de senaste decennierna, t.ex. kring rehabilitering, kan mot bakgrund av detta ses som en effektivisering genom att transaktionskostnaderna mellan de olika produktionsleden minimeras, bl.a. genom att resurser mer eller mindre explicit ses som gemensamma. Samverkansprojektet för samman resurser kring en individ eller grupp av individer så att de fungerar som ett gemensamt företag. Samverkan effektiviserar resursanvändningen. Organisatoriskt har man försökt hantera detta genom s.k. Finsamlösningar för finansiell samordning av rehabilitering, gemensamma nämnder mellan kommun och landsting och samverkansförbund

Till skillnad från samverkan och effektivisering i ett företag så resulterar samverkansprojekt sällan i att någon av aktörerna känner att de kan realisera de effektiviseringsvinster de genererar. Man kan inte visa upp en vinst av det egna arbetet.

Samhällsekonomiska kalkyler och utvidgade företagsekonomiska bokslut är ett sätt att visa på de eventuella mervärden som skapas men som aldrig visar sig i de vanliga bokföringssystemen. Denna typ av kalkyler kan också vara ett sätt att påvisa de omfördelningseffekter mellan olika samhällsaktörer som en sådan rehabsamverkan skapar.

5.11. Samhället och det socioekonomiska bokslutet

En samhällsekonomisk kalkyl skall fånga upp alla kostnader och intäkter kring ett visst fenomen. Den görs utan att lägga någon större vikt vid systemgränser som är helt avgörande för de enskilda aktörerna.

I praktiken är samhällets resurser, i en mer abstrakt mening, ointressanta för de flesta inblandade aktörerna. Den egna budgeten och styrelsens/ägarnas önskemål är viktigare än hur samhällets resurser används på ett mer övergripande plan. Detta leder till ett stuprörstänkande och kortsiktigheten i agerandet.

Man kan säga att en samhällsekonomisk kalkyl förutsätter beslutsfattare som är långsiktigt samhällsekonomiskt rationella. Detta antagande rimmar inte särskilt väl med beskrivningen av hur välfärdssystemet hanterar en klient med multifaktoriell problematik, vilket illustrerades i föregående kapitel. Det är inte ovanligt att aktörer skapar en marginell finansiell besparing i den egna delen av välfärdssystemet på bekostnad av stora reala kostnader hos andra myndigheter. Den många gånger onödiga förtidspensioneringen av yngre psykiskt funktionshindrade kan vara ett exempel på detta⁴⁷.

I samhällsekonomiska kalkyler för rehabilitering sker det nästan alltid omfördelningar av kostnader och intäkter mellan de inblandade aktörerna. Inte sällan innebär framgångsrik rehabilitering att landsting och socialförsäkringssystem får minskad belastning medan t.ex.

⁴⁷ ee Nilsson & Wadeskog, Det blir för dyrt – ekonomisk utvärdering av reformen med personligt ombud, Socialsstyrelsen & SEE, 2005

kommunen får ta investeringskostnaden för att denna rehabilitering genomförs⁴⁸. Om alla har ett kortsiktigt budgetperspektiv utifrån den egna verksamheten kommer denna investering inte till stånd eftersom man då framför allt ser investeringspuckeln vi diskuterade i föregående kapitel, utan att kunna ta hänsyn till de långsiktiga intäkterna.

Ingen har mandat att agera för ”samhället”. Resultatet av detta agerande blir inte sällan en Svarte-Pette-karusell där alla minimerar kostnaderna för sitt eget deltagande på kort sikt och därmed skapar större kostnader för sig själv och de övriga på längre sikt – det självförstärkande onda kretsloppet. Ur den enskilde aktörens synvinkel ser man till den totala mängd sjukvård, omsorg och annat man skall leverera för sin budget. Om det blir till Patrik, Martin eller någon annan spelar kanske ingen större roll. Oavsett vad en samhällsekonomisk kalkyl säger. Det intressanta med att skapa ett socioekonomiskt bokslut är att det ger oss möjlighet att belysa tre olika frågeställningar

- * leder socialt företagandet till ett effektivare resursutnyttjande i samhället? Uppstår det samhällsekonomiska vinster till följd av det sociala företags verksamhet?
- * leder socialt företagande till att man kan anlägga ett långsiktigt socialt investeringsperspektiv på rehabilitering i stället för ett kortsiktigt kostnadstänkande?
- * leder rehabiliteringsarbetet i ett socialt företag till att det uppstår omfördelningseffekter vad gäller intäkter och kostnader mellan olika samhällsaktörer?

⁴⁸ se Lundmark, Nilsson & Wadeskog, Eva.-Britt Larsson, ekonomisk analys av personer med psykosociala arbetshinder, SEE, 2000

6. KALKYLER – SÅ HÄR KAN MAN GÖRA

6.1. Inledning

Diskussionen ovan har förhoppningsvis illustrerat att samhällsekonomiska analyser bygger på ett litet antal centrala tankar som inte är särskilt komplicerade, även om begreppsapparaten i sig ibland kan ställa till problem.

I detta avsnitt presenteras hur vi använder flera av resonemangen från ovan för att göra en konkret kalkyl.

Samhällsekonomiska kalkyler på de flesta områden görs som ett komplement till de kalkyler som beslutsfattare på dessa områden vanligtvis arbetar med. Det kan vara en förvaltning som vill komplettera sin egen resultatredovisning med samhällsekonomiska överväganden på sådant som inte med automatik fångas av regelverk eller lagstiftning för den egna verksamheten. Det kan också, som i fallet med Basta, gälla att fånga fler kostnads- och intäktströmmar från den egna verksamheten än de man åläggs eller kan presentera i resultat och balansräkningen. I bägge fallen handlar det om att flytta på systemgränserna för den egna verksamheten.

Sett ur detta perspektiv kan man illustrera den samhällsekonomiska kalkylens roll och innehåll som i följande figur.

Det företagsekonomiska systemgränsen är den egna verksamheten. Inom denna är kostnader och intäkter ganska tydliga. De dyker upp som poster i redovisningen – som i bokslutet för Basta eller för vilket företag eller vilken myndighet som helst.

Den samhällsekonomiska systemgränsen har inte på samma sätt någon tydlig redovisningsbas. I denna kalkyl finns det inga ägare som vill ha kunskap om avkastningen på det egna kapitalet. Ingen aktiemarknad som spänt väntar på kvartalsrapporten.

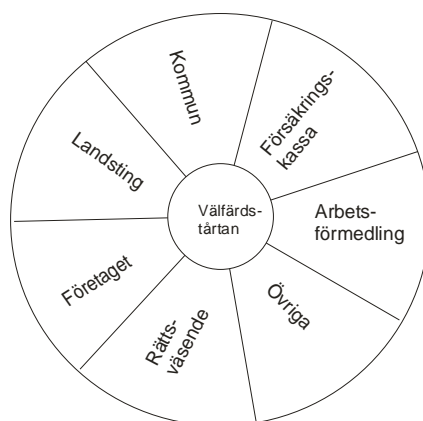
Den samhällsekonomiska kalkylen ser till en given ekonomis samtliga resurser och hur dessa används – oavsett om de råkar ligga på Basta, Kommunen, Landstinget eller inte har någon ”ägare” i denna mening.

I en konkret kalkyl blir det sällan frågan om att ta med samtliga resurser – då skulle ingen kalkyl bli färdig. Arbetet blir för omfattande. Man tvingas göra avgränsningar och försöka inrikta sig på de resurser och effekter som är relevanta för problemställningen. En stor del av det konkreta arbetet går ut på att identifiera relevanta resurser. Sedan följer en rad steg, som exemplifieras i figuren ovan, som t.ex. val av tidsperiod, vilka typer av kostnader, val av diskonteringsränta etc. som kan tyckas problematiska. I själva verket faller dessa ut ganska naturligt beroende på frågeställningen i utvärderingen.

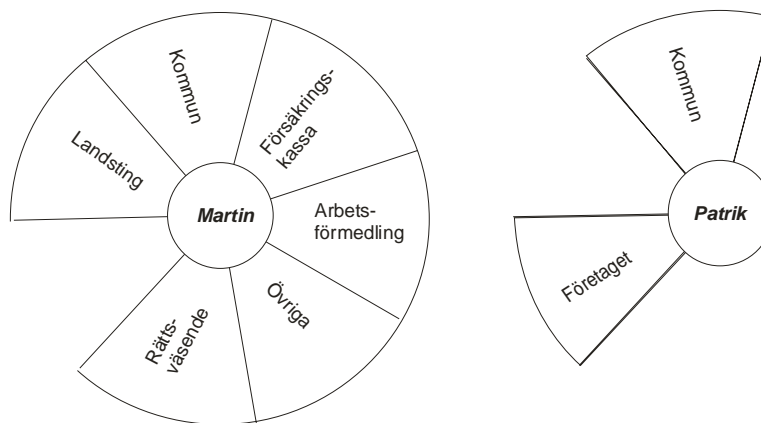
I det följande beskriver vi hur vi går tillväga för att göra en samhällsekonomisk kalkyl för projektet att rehabilitera en person som Patrik. Detta utgör grunden för det socioekonomiska bokslutet. Det är inte det enda sättet att göra en kalkyl och det är sannolikt inte det mest sofistikerade, men det har visat sig fungera i en lång rad projekt och det är tämligen pedagogiskt och lätt att göra olika förenklingar av.

Grundtanken i vårt tillvägagångssätt är att det finns en utbudssida och en efterfrågesida i en samhällsekonomisk kalkyl för Patrik.

Utbudssidan består av alla de resurser som används för att producera sjukvård, utbildning, polisingripanden etc. men även de försörjnings- och försäkringssystem som bidrar vid sjukdom eller arbetslöshet. Detta har vi tidigare kallat för välfärdstårtan.

Efterfrågesidan består av alla händelser under undersökningsperioden för en person som innebär att man behöver resurser på utbudssidan eller bidrar till dessa resurser (t.ex. genom att arbeta). Detta beskrev vi tidigare som Martins och Patriks anspråk på eller bidrag till välfärdstårtan.

Utfallet av kalkylen bestäms i princip av förändringar på efterfrågesidan. Om resursåtgången blir mindre givet att personen i fråga har det minst lika bra, så innebär detta en samhällsekonomisk vinst. En minskad resursåtgång mäts i praktiken som minskade kostnader eller ökade intäkter.

6.2. Utbudssidan i kalkylen

De flesta samhällsekonomiska utvärderingar handlar i grunden om att studera användningen av resurser. Dessa resurser producerar resultat. Vi kallar som sagt detta för välfärdstårtan, vilken utgör utbudssidan i kalkylen. För att omsätta denna grova bild till variabler som kan användas i en beräkning brukar man tala om tre nödvändiga steg:

- **Identifiering** av alla relevanta variabler. I vårt fall handlar det om att hitta de aktörer som på ett eller annat sätt blir inblandade i Patriks och Martins liv under den studerade perioden – vilket vi gjort i vår välfärdstårta. När aktörerna är identifierade försöker vi ställa samman en lista på alla de insatser/aktiviteter dessa aktörer gör för dem under den kalkylperiod som bestämts. Detta är vår kartläggning av de resurser som är i omlopp kring personer som Patrik och Martin. I praktiken blir ingen identifiering fullständig. Man måste välja systemgränsen så att det är rimligt, dvs. att man får med så mycket av aktiviteter kring undersökningens personerna att det som lämnas inte kan förändra kalkylen annat än mycket marginellt.
- **Kvantifiering** av alla insatser/aktiviteter med ekonomisk relevans. Detta innebär att bestämma enheter för besök på akuten, vistelse på behandlingshem, polisingripanden etc. som sedan kan matchas av de olika individernas efterfrågan. Här är det viktigt att kvantifiera i en enhet som känns rimlig, dvs. att lägga ihop delaktiviteter som hänger samman. Ett läkarbesök består egentligen av en mängd moment, men vi sammanfattar det som en läkarinsats. Detaljrikedomen får inte bli så stor att man tappar bort sig i detaljer. Det är också viktigt att klassa olika insatser efter om de medför reala eller finansiella kostnader.
- **Värdering** av alla insatser, dvs. att välja priser eller kostnader. Som tidigare nämnts baserar sig dessa, för offentliga verksamheter, på genomsnittskostnader för de olika insatserna. I vissa undersökningar försöker man även ta med svårsmätbara kostnader/intäkter som t.ex. oro för familj/anhöriga om dessa är relevanta för utfallet av en viss åtgärd. Förutom

priser/kostnader för aktiviteterna i sig så måste man också ta ställning till om, och i så fall med vilken, diskonteringsränta man skall översätta kostnader och intäkter som utfaller i framtiden till dagens värde.

Detta är en principiell arbetsordning som man följer då utbudssidan byggs upp. I praktiken är det ofta en iterativ process där man hoppar fram och tillbaka mellan dessa steg och mellan utbuds- och efterfrågesidan.

Om man vill ha en flexibel och analytiskt hanterbar struktur för samhällets utbud av aktiviteter/resurser så är det viktigt att skapa en hierarki. Vi har valt att strukturera det på fyra nivåer:

Samhället

Aktör – t.ex Landsting

Enhet – t.ex Psykiatri, primärvård

Aktivitet – t.ex operation, slutenvårdsdygn, medicin

På den lägsta nivån - aktiviteter - klassas efter om de är finansiella eller reala, intäkter eller kostnader och lätta eller svåra att mäta, vilket ger stor flexibilitet i analys och resultatredovisning. Vår egen kalkylmodell – KALAS – är uppbyggd så att den tvingar oss att alltid bygga upp utbudssidan i kalkylen på detta sätt innan de olika undersökningspersonernas efterfrågan på samhällets resurser kan matas in och analyseras. Vi har en bruttolista på aktiviteter som ligger på knappt 200 aktiviteter. I varje projekt används en delmängd av dessa för att fånga det relevanta utbudet. Denna delmängd är utgångspunkten för resten av analysen.

6.3. Minsta-värdes-principen

Nationalekonomer som gör samhällsekonomiska kalkyler har ibland ansetts vara intäkts- eller kostnadsjägare som alltid kan bevisa att uppdragsgivarens tänkta åtgärd är lönsam eller att uppdragsgivarens motparts förslag är olönsamt. Det är viktigt att undvika att hamna i denna fälla. Vi har alltid försökt att anamma en minsta-värdes-princip. Denna fungerar i flera led:

- Valet av aktiviteter som ingår i kalkylen kan göras mer eller mindre snävt. Det är inte svårt att hitta esoteriska intäkter eller kostnader som kan tippa över kalkylen om man så vill. Detta skall man undvika. Endast aktiviteter som upplevs som relevanta av flertalet inblandade skall vara med i kalkylen.
- Vissa aktiviteter kan uppfattas som svårsmätbara men ändå anses viktiga. För sådana använder vi oftast enkla schabloner eller tumregelsberäkningar. Om omfattningen på dessa intäkter eller kostnader påverkar resultatet i stort, särredovisas de.
- Aktiviteter måste ofta aggregeras, dvs. slås ihop, för att bli hanterbara. Man måste alltid se till att dessa aggregeringar inte görs så att de systematiskt verkar till fördel för ett visst utvecklingsalternativ.
- Prislappar på aktiviteter kan ibland sättas på många sätt. Om valet står mellan olika prislappar så väljer man systematiskt den lägre för att inte öppna för kritik att kalkylen inte är tendensiös.

- Det är oftast några få aktiviteter (kostnader eller intäkter) som står för den övervägande delen i kalkylen. För dessa aktiviteter måste man vara särskilt noggrann att inte efterfrågan inte ligger i överkant på det rimliga.

- Matcha tidsperiod mot val av diskonteringsränta. Om tidshorisonten är lång och diskonteringsräntan är hög så skall man vara försiktig med fördelningen av kostnader och intäkter i tiden. Välj om möjligt kortare perioder och lägre räntor för att inte förvirra för läsare.

6.4. Efterfrågesidan i kalkylen

För ett företag eller en myndighet är efterfrågesidan inte särskilt komplicerad. Basta säljer X antal hundhotellnätter eller kommunen har Y antal årsplatser i grundskolan. Det är så de uppfattar efterfrågan. I ett budgeteringsperspektiv kan man fundera på hur denna efterfrågan kan komma att förändras, i ett redovisningsperspektiv kan man enbart konstatera hur stor efterfrågan på ens produkter blev.

Här har vi ett annat perspektiv. Vi tar vår utgångspunkt i en individs efterfrågan på resurser från alla de aktörer som är identifierade i kalkylarbetet - utbudssidan. Individen är projektet. Man kan bestämma individers efterfrågan på resurser på olika sätt:

- 1- Man kan arbeta med faktiska data över konsumtion av insatser etc. för de specifika undersökningspersonerna före och efter en åtgärd. Detta innebär att man går igenom journaldata, register och annat för ett antal år för en viss individ.⁴⁹
- 2- Man kan bygga upp två eller flera stiliserade scenarios för en individs konsumtion av insatser etc. över en viss period. Här kan man arbeta med en referensgrupp med företrädare för de olika aktörerna som känner området och typen av individ vi vill följa.⁵⁰

Oavsett vilken typ av utvärdering man väljer att göra så får man minst två resultat att jämföra.

Utveckling utan åtgärd ↔ Utveckling med åtgärd

I en studie med faktiska data innebär det att de två utvecklingsvägarna ligger kronologiskt i tiden medan det i scenariostudierna oftast handlat om två olika beskrivningar av samma tidsperiod..

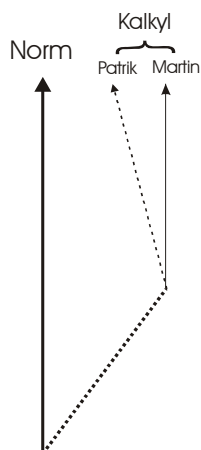
I före-/efterutvärderingar är Martin sin egen referenskalkyl. I scenario har man i praktiken de två utvecklingsscenarierna att jämföra med varandra. I fallet med Patrik/Martin har vi

⁴⁹ denna metod används i en pågående ekonomisk utvärdering av Personligt Ombud i Skåne, med ett 40-tal klienter

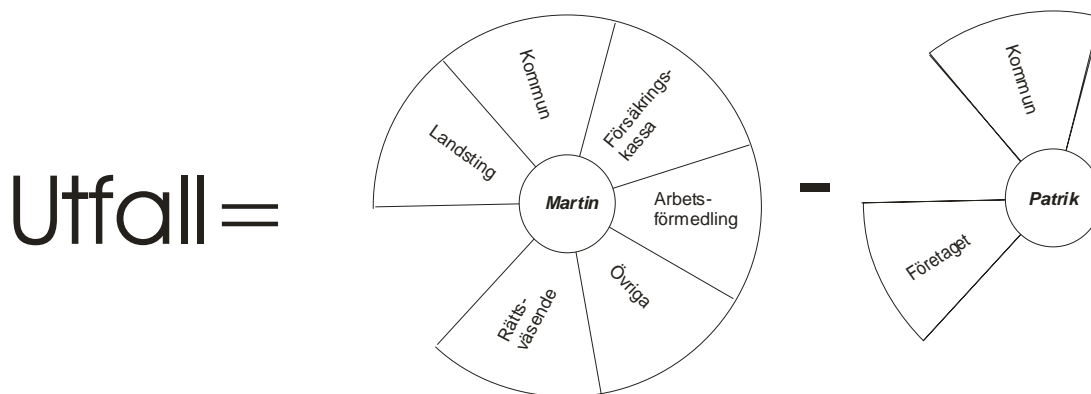
⁵⁰ denna metod har vi använt i Svempa-studien samt i de flesta av våra tidigare studier, som hittas på www.seeab.se

tillskrivit olika personer med samma bakgrund dessa två utvecklingsvägar. Det är viktigt att komma ihåg att det inte är frågan om att jämföra med referens eller kontrollgrupper⁵¹. Man jämför inte t.ex. Martin med en välanpassad, högutbildad, välbetald börsmäklare, med en genomsnittssvensk eller ens en genomsnittsnarkoman.

I figuren nedan illustreras kalkylens domän. Vi antar att vi i identifieringsfasen bortser från alla de mer eller mindre normala samhällskostnader vi alla förorsakar, i skolan, tandvården, etc. och koncentrerar oss på de extraordinära kostnader som livsbanor som Martin förorsakar. Kalkylen jämför skillnaden i kostnader/intäkter mellan denna bana och en framgångsrik rehabilitering vid Basta som vi tillskrivit Patrik.

Översatt till våra tidigare tårtor som beskrev efterfrågesidan för Patrik och Martin innebär detta att

I det sociala bokslutet såg vi att detta utfall bestod i besparingar från Martin, dvs. de kostnader som Patrik inte förorsakar, plus produktionsvärdet i Basta reducerat med den kommunala investeringen och de kostnader Patrik drar på Basta som inte täcks av den kommunala investeringen.

⁵¹ även om det skulle vara fullt möjligt med studier baserade på faktiska data.

6.5. Utbuds- och efterfrågesidan – så här kan det se ut⁵²

6.5.1. Introduktion

Kalkylen för Martin/Patrik är gjord enligt den mall som diskuterats ovan. Vi identifierar relevanta aktörer, kvantifierar och värderar deras aktiviteter i rimliga enheter/priser (utbudssidan) och kvantifierar individens förbrukning av dessa åtgärder/aktiviteter i scenarios (efterfrågesidan). Den scenariobaserade efterfrågesidan byggdes i Svempa-studien, precis som i våra övriga scenariobaserade studier, upp tillsammans med en referensgrupp.

I de följande avsnitten visas hur dessa principiella resonemang har översatts i konkreta siffror såväl på utbuds- som på efterfrågesidan samt ett perspektiv på det resultat beräkningen kan ge.

6.5.2. Utbudssidan

Varje aktör delas upp i en eller flera enheter, beroende på verksamhetens art eller behovet i utredningen. I Martins/Patriks fall hittar vi flest funktionella enheter inom landstinget, där det upplevs som mest intressant att kunna gruppera aktiviteter/åtgärder på detta sätt. Även här kan man avgöra grupperingar efter fokus på utredningen. Om man t.ex. är särskilt intresserad av omfördelningseffekter så kan en mer detaljerad nedbrytning göra det enklare att analysera omflyttning inom och mellan aktörer.

Den lägsta nivån är aktiviteterna/åtgärderna i sig. I Martins/Patriks fall använde vi oss av ett drygt 40-tal, men här får den specifika utredningen avgöra vad som är önskvärt och, inte minst, möjligt.

Varje aktivitet har en särskild sort/enhet som styr hur den används i scenarierna och värderas. Dessa enheter är ibland styrda av att man för vissa scenarier vill illustrera en viss typ av aktivitet i för denna naturligast enhet. I andra får möjligheten att överhuvud taget få fram uppgifter om priser/värden styra. Oftast handlar det om en kombination av dessa överväganden.

De aktiviteter som väljs måste, förutom enhet och pris, specificeras i om de är reala eller finansiella, intäkter eller kostnader samt om de är svåra eller lätta att mäta. Vad innebär detta i praktiken?

Reala/Finansiella – De flesta aktiviteter innebär insatser vilket är reala kostnader, t.ex. operationer, behandlingshem, polisingripanden. Andra är finansiella vilket innebär en inkomstöverföring. Dessa flesta utvärderingar brukar inte räkna på dessa. Vi har oftast med t.ex. sjukpenning och A-kassa för att det ger en ungefärlig uppskattning av det produktionsresultat personen i fråga skulle genererat om han/hon skulle arbetat (man får inte ta med både och eftersom det då blir dubbelräkning). Det ligger lägre än det reala produktionsvärdet och följer därför den viktiga minsta-värdes-principen. I presentation av resultat kan man välja att ta med dem eller låta bli. För vissa finansiella kostnader finns ingen

⁵² det finns en mer formelbaserad beskrivning av detta avsnitt i APPENDIX 1 i slutet på rapporten

inkomstkoppling vilket gör det mer tveksamt att ha dem som approximationer för reala kostnader.

Kostnad-/Intäkt - De flesta aktiviteter i kalkylen representerar kostnader, men det kan finnas intäkter i form av produktion i Basta (real intäkt) eller skatteintäkter till kommun/landsting/stat (finansiella intäkter). I resultatet av kalkylen å andra sidan blir ofta frånvaron av en kostnad kallad en intäkt eller vinst för projektet. Det är viktigt att hålla isär dessa. I aktivitetstabellen nedan redovisas dessutom intäkterna från Bastas verksamhet som nettointäkt eller vinst (dvs. intäkter minus kostnader). I det socioekonomiska bokslutet för Basta redovisades de emellertid var för sig som bruttokostnad och – intäkt, för att bättre kunna infogas i den företagsekonomiska redovisningen.

En svårämbar kostnad eller intäkt kan behöva skattas med hjälp av en betalningsviljeundersökning eller något liknande, vilket gör undersökningsresultatet mer osäkert. Det är viktigt att kunna presentera resultat med eller utan sådana kostnader/intäkter.

I tabellen nedan redovisar vi inga priser. Dessa måste uppdateras för att bli rimliga i en riktig kalkyl idag.

I kolumnerna står 1:or och 0:or för Ja eller nej, dvs. en 0:a i kolumnen Real betyder att det inte är en real kostnad utan en finansiell etc.

Aktör	Enhet	Aktivitet	Sort	Real	Kostn	Lätt	Pris		
arbets- marknadsverket	ami	OSA	mån	0	1	1	XXX		
företag	arbets- förmedling	akassa	dygn	0	1	1	XXX		
försäkrings- kassan	Kooperativet	nettointäkt, vinst	månad	1	0	1	XXX		
kommunen	Generellt	tandsanering	tillfälle	1	1	1	XXX		
		sjukförsäkring	sjukpenning	månad	0	1	1	XXX	
	åtgärder	arbetsmarknads- centrum	arbetsmarknads- centrum	mån	1	1	1	XXX	
		finansiella	effekter	skatteeffekt Basta	månad	1	0	0	XXX
	socialtjänst	basta	basta	dygn	1	1	1	XXX	
		behandlingshem	avancerat	dygn	1	1	1	XXX	
	landstinget	socialbidrag	socialbidrag	mån	0	1	1	XXX	
			socsekr	timme	1	1	1	XXX	
		akutmottagning,	akutmottagning,	akutmottagning,	akutmottagning,	akutmottagning,	akutmottagning,	akutmottagning,	akutmottagning,
			somatisk	somatisk	somatisk	somatisk	somatisk	somatisk	somatisk
akutsjukvård		avgiftning	avgiftning	avgiftning	avgiftning	avgiftning	avgiftning	avgiftning	
		operation medel	operation medel	operation medel	operation medel	operation medel	operation medel	operation medel	
operation stor		operation stor	operation stor	operation stor	operation stor	operation stor	operation stor	operation stor	
		operation, liten	operation, liten	operation, liten	operation, liten	operation, liten	operation, liten	operation, liten	
psykakut, intagn		psykakut, intagn	psykakut, intagn	psykakut, intagn	psykakut, intagn	psykakut, intagn	psykakut, intagn	psykakut, intagn	
		vårddygn, somatik	vårddygn, somatik	vårddygn, somatik	vårddygn, somatik	vårddygn, somatik	vårddygn, somatik	vårddygn, somatik	
finansiella	effekter	skatteeffekter av	skatteeffekter av	skatteeffekter av	skatteeffekter av	skatteeffekter av	skatteeffekter av		
	Basta	Basta	Basta	Basta	Basta	Basta	Basta		
pbu-verksamhet	pbubesök	pbubesök	pbubesök	pbubesök	pbubesök	pbubesök	pbubesök		
	utredning	utredning	utredning	utredning	utredning	utredning	utredning		
primärvård	läkarbesök	läkarbesök	läkarbesök	läkarbesök	läkarbesök	läkarbesök	läkarbesök		
	psykiatri	besök läkare	besök läkare	besök läkare	besök läkare	besök läkare	besök läkare		
medicinkostnad	medicinkostnad	medicinkostnad	medicinkostnad	medicinkostnad	medicinkostnad	medicinkostnad	medicinkostnad		
	slutenvård	slutenvård	slutenvård	slutenvård	slutenvård	slutenvård	slutenvård		
tandvård	akutbehandling	akutbehandling	akutbehandling	akutbehandling	akutbehandling	akutbehandling	akutbehandling		
	rättegång	rättegång	rättegång	rättegång	rättegång	rättegång	rättegång		
rättsväsendet	domstolar	komplicerad	komplicerad	komplicerad	komplicerad	komplicerad	komplicerad		
	rättegång, enkel	rättegång, enkel	rättegång, enkel	rättegång, enkel	rättegång, enkel	rättegång, enkel	rättegång, enkel		
kriminalvårds- verket	sluten KVA kval	sluten KVA kval	sluten KVA kval	sluten KVA kval	sluten KVA kval	sluten KVA kval	sluten KVA kval		
	sluten KVA, okval	sluten KVA, okval	sluten KVA, okval	sluten KVA, okval	sluten KVA, okval	sluten KVA, okval	sluten KVA, okval		
öppen KVA	öppen KVA	öppen KVA	öppen KVA	öppen KVA	öppen KVA	öppen KVA	öppen KVA		
	polisen	arrest	arrest	arrest	arrest	arrest	arrest		
övrigt	allmänhet	håkte	håkte	håkte	håkte	håkte	håkte		
		omhändertagande	omhändertagande	omhändertagande	omhändertagande	omhändertagande	omhändertagande		
stöld, medel	stöld, medel	stöld, medel	stöld, medel	stöld, medel	stöld, medel	stöld, medel	stöld, medel		
	stöld, omfattande	stöld, omfattande	stöld, omfattande	stöld, omfattande	stöld, omfattande	stöld, omfattande	stöld, omfattande		
stöld, ringa	stöld, ringa	stöld, ringa	stöld, ringa	stöld, ringa	stöld, ringa	stöld, ringa	stöld, ringa		
	störning	störning	störning	störning	störning	störning	störning		
bostadsföretag	lägenhetssanering	lägenhetssanering	lägenhetssanering	lägenhetssanering	lägenhetssanering	lägenhetssanering	lägenhetssanering		
	störningsjour	störningsjour	störningsjour	störningsjour	störningsjour	störningsjour	störningsjour		
övrigt	övrigt	vräkning	vräkning	vräkning	vräkning	vräkning	vräkning		
		produktion 100%	produktion 100%	produktion 100%	produktion 100%	produktion 100%	produktion 100%		
produktion 25%	produktion 25%	produktion 25%	produktion 25%	produktion 25%	produktion 25%	produktion 25%	produktion 25%		
	produktion 50%	produktion 50%	produktion 50%	produktion 50%	produktion 50%	produktion 50%	produktion 50%		

6.5.3. Efterfrågesidan

Med hjälp av aktivitetslistan på utbudssidan byggs sedan scenarios över Martins/Patriks liv upp. I praktiken innebär detta att t.ex. Martins liv beskrivs i allmänna ordalag i form av händelser och orsakssamband. Dessa översätts sedan till aktiviteterna på utbudssidan. Detta arbetssätt leder inte så sällan till att utbudssidans aktiviteter måste kompletteras eller förändras för att bättre passa den framväxande livsbeskrivningen. Detta gäller även när man

arbetar med faktiska data eftersom journaldata kan beskriva aktiviteter på sätt som skiljer sig från de aktiviteter och enheter som lagts in på utbudssidan.

I tabellerna nedan presenteras utdrag ur Martins karriär inom kommunens socialtjänst och landstingets akutsjukvård.

Scenario för socialtjänsten - missbruksscenario

Aktivitet	Sort	År				
		T1	T2	T3	T4	T5
behandlingshem avancerat	dygn	0	0	150	120	100
behandlingshem, enkelt	dygn	0	0	0	0	0
socialbidrag	mån	8	5	8	4	8
socsekr	timme	30	30	50	15	20
stödboende dygnet om	dygn	0	0	0	0	0

Scenariobyggandet görs som sagt oftast tillsammans med en expertgrupp som i upprepade omgångar får bidra till och ta ställning till scenariot som det utvecklas.

För varje år uppskattas hur mycket av en viss aktivitet som Martin kommer att göra anspråk på i kommunens socialtjänst (ovan) eller landstingets akutsjukvård (nedan).

I dessa exempel har vi en kalkylperiod på 5 år, men man skulle lika gärna kunna göra en kortare eller längre. Det beror helt på syftet med undersökningen och på tilltron till förmågan att göra realistiska scenarios.

I karriären inom landstinget ser man också att vissa typer av aktiviteter kan ingå med olika kvalifikationer – operationerna i detta fall. Detta är ett sätt att ge mer detaljrikedom i en aktivitet där det finns uppenbara problem i att sätta en genomsnittlig prislapp eller enhet som inte snedvrider resultatet. Det är en smaksak om man väljer detta sätt att lägga in aktiviteter eller förskjuter hierarkin ett steg uppåt, dvs. lägger akutsjukvården som aktör och har operationer som enheter. En kalkyl som gjordes inom landstinget skulle sannolikt välja detta angreppssätt. Man kan även tänka sig att arbeta med fler nivåer i kalkylen om det är fler aktörer inblandade.

Scenario för akutsjukvården - missbruksscenario

Aktivitet	Sort	År				
		T1	T2	T3	T4	T5
akutmottagning, somatisk	tillfälle	3	3	4	4	4
avgiftning	dygn	3	2	4	0	4
operation medel	st	1	0	0	0	1
operation stor	st	0	0	0	2	0
operation, liten	st	0	0	1	0	0
psykakut, intagn	dygn	0	1	0	0	0
specialistläkarbesök	tillfälle	0	0	0	0	0
vårddygn, somatik	dygn	4	20	4	0	4

I scenariobaserade studier är det oftast arbetet med scenarierna (dvs. efterfrågesidan) som tar längst tid, vilket är rimligt eftersom dessa är utredningens kärna.

6.5.4. Kalkylen

När arbetet med aktivitetsutbudet och efterfrågesidan i form av scenarios är klart så har man i princip kalkylen klar. Det återstår att välja en lämplig diskonteringsränta och räkna samman resultaten på det sätt man vill presentera dem.

Genom att alla kalkyler görs i en hierarki från aktörer ned till aktiviteter och för varje år som beräknas, så kan resultaten presenteras på många olika sätt. I rapporter har vi för det mesta valt att presentera dem i form av totalresultat per aktör där finansiella och reala kostnader summerats ihop eftersom detta varit mest intressant för de inblandade.

Bakom dessa totalsiffror ligger emellertid hela kalkylen ned på aktivitetsnivå och kodad efter om det är reala eller finansiella kostnader/intäkter samt om det är värderingar som är mer eller mindre oproblematiske eller ej.

I nedanstående tabell visas hela den reala kalkylen för Martin – från aktör och nedåt aktiviteterna för de fem åren. För socialtjänsten och akutsjukvården är det karriärerna i tabellerna ovan som givit dessa resultat, vilket innebär att man kan räkna fram ett implicit genomsnittligt diskonterat värde per aktivitet om man så önskar.

I den översta tabellen (över aktörerna) redovisas både finansiella och reala kostnader. Det är enbart de reala kostnaderna som sedan bryts ned.

Tabellen nedan illustrerar att denna typ av samhällsekonomisk kalkyl egentligen är ganska okomplicerad. Det går att spåra alla kostnader tillbaka till identifieringen, kvantifieringen eller värderingen av utbudssidans aktiviteter eller till efterfrågesidans journaldata eller scenarios.

5-årskalkylen	Martin						
	Finansiellt	Realt					
arbetsmarknadsverket	58471	0					
företag	0	0					
försäkringskassan	35359	0					
kommunen	140234	701697					
landstinget	0	320407					
rättsväsendet	0	726610					
övrigt	0	1353378					
Totalt	234064	3102092					
			→	arbetsmarknadsåtgärder	48277	→ arbetsmarknadscentrum	48277
				finansiella effekter	0		
				socialtjänst	653420	→ behandlingshem avancerat	612097
				Totalt	701697	socialbidrag	0
						socsekr	41323
						Totalt	653420
			→	akutsjukvård	240749	→ akutmottagning, somatisk	50690
				finansiella effekter	0	avgiftning	24530
				pbu-verksamhet	34766	operation medel	28327
				primärvård	8390	operation stor	91514
				psykiatri	30928	operation, liten	5655
				tandvård	5574	psykakut, intagn	3145
				Totalt	320407	vårdtyggn, somatik	36888
						Totalt	240749
						→ pbubesök	19766
						utredning	15000
						Totalt	34766
						→ läkarbesök	8390
						→ besök läkare	4526
						medicinkostnad	3771
						slutenvård	22631
						Totalt	30928
						→ akutbehandling	5574
			→	domstolar	115693	→ rättegång komplicerad	87403
				kriminalvårdsverket	492151	rättegång, enkel	28290
				polisen	118766	Totalt	115693
				Totalt	726610	→ sluten KVA kval	205906
						sluten KVA, okval	174757
						öppen KVA	111488
						Totalt	492151
						→ arrest	16493
						håkte	38411
						omhändertagande	63862
						Totalt	118766
			→	allmänhet	1260541	→ stöld, medel	1080506
				bostadsföretag	92837	stöld, omfattande	155339
				övrigt	0	stöld, ringa	0
				Totalt	1353378	störning	24696
						Totalt	1260541
						→ lägenhetssanering	0
						störningsjour	10441
						vräkning	36620
						Totalt	47061

I bilaga 1 presenteras kalkylen i formler. I bilaga 2 ges en kortare beskrivning av de olika generationerna av vår programvara – KALAS.

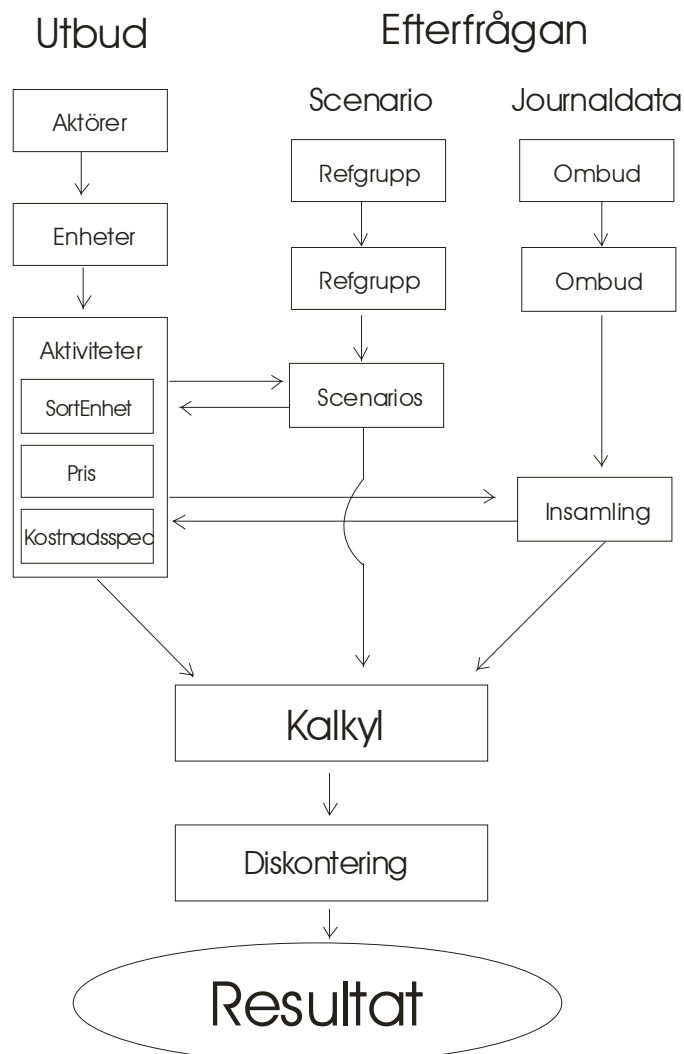
6.6. Några slutord om kalkyleringen

Ovanstående beskrivning av det praktiska kalkylarbetet har varit kortfattad, men har förhoppningsvis ändå givit en känsla för att det inte behöver vara särskilt komplicerat att ställa samman en samhällsekonomisk kalkyl på en vettig ambitionsnivå.

Arbetet går i princip ut på att:

1. bygga upp en utbudssida med aktiviteter som hör hemma hos de aktörer man anser viktigast eller som berörs mest.
2. bygga upp en efterfrågesida antingen på basis av scenarios som skapas med en refrensgrupp eller med hjälp av journaldata och annat som samlas in via ombud eller av den som gör kalkylen.

Detta illustreras i diagrammet nedan.

Det är i princip omöjligt att tänka ut allt i kalkylen på förhand. Listan med aktörer/enheter/aktiviteter måste, åtminstone för de första kalkylerna, anpassas ett antal gånger under arbetet med scenarierna eller insamlingen.

Trots att de ligger en hel del arbete i att göra en kalkyl så är vår erfarenhet att deltagarna i processen lär sig oerhört mycket både om sin egen verksamhet samt om de man har mest med att göra, såväl direkt som indirekt.

7. ETT SOCIOEKONOMISK BOKSLUT – VAD ÄR DET?

7.1. Att vidga den traditionella bokföringen

7.1.1. *Introduktion*

Företag är normalt sett skyldiga att upprätta någon form av ekonomisk redovisning som beskriver de intäkter och kostnader man haft under ett år samt den eventuella vinst som uppstått. Denna skyldighet är reglerad i bokföringslagen. För vissa företagsformer, t.ex. aktiebolag vars spelregler regleras i aktiebolagslagen, är kraven mer strikta än för andra. Många kooperativa företags verksamhet regleras i lagen om ekonomiska eller ideella föreningar.

Syftet med redovisningen är tvåfaldig. Det interna syftet är att ge stöd för företagsledningen att planera och leda verksamheten. Det externa syftet är att ge olika intressenter möjlighet att få inblick i och värdera företaget. Myndigheter för att se om företagen uppfyller sina olika förpliktelser, t.ex. att betala skatt. Kunder, leverantörer och anställda för att bedöma företagets stabilitet och utvecklingsförmåga. Finansiärer för att bedöma kreditvärdighet etc. Man skulle kunna säga att redovisningens roll är att förse intressenterna i och kring ett företag med en kompass eller en mental karta med vars hjälp företaget kan analyseras och beslut fattas.

Redovisningen uppträder som verksamhetsberättelser, revisionsberättelser, resultat- och balansräkning etc. Den bygger på att all väsentlig information kring företaget går att fånga via dess finansiella och monetära transaktioner. Detta är emellertid inte alltid fallet. Det finns ett stort antal effekter som inte låter sig fångas i den traditionella bokföringen. Vi har tidigare refererat till en del av dem som externa effekter.

Förekomsten av sådana effekter leder till att informationen om företaget blir missvisande. Man får helt enkelt inte underlag för att fatta korrekta beslut. Om företaget skapar negativa externa effekter överskattas företagets värde. Luftföroreningar, buller eller förgiftar vattendrag är sådana externa effekter inom miljöområdet. Utbrändhet, sjukskrivning och arbetsskador är sådana effekter inom det sociala området. Om företaget skapar positiva externa effekter (förbättrad hälsa, minskad vårdkonsumtion, ren luft etc.) underskattas företagets värde.

7.1.2. *Vidgade bokslut*

Under de senaste decennierna har det utvecklats olika former av vidgade bokslutsmodeller där man försökt fånga in dessa förlorade effektmått. Exempel på sådan bokslut är

- * hållbarhetsredovisningar⁵³
- * miljöbokslut⁵⁴
- * naturekonomiska bokslut⁵⁵

⁵³ Folksam är ett exempel på ett stort företag som tagit fram på hållbarhetsredovisning

⁵⁴ Nacka kommun är t.ex. en kommun som under lång tid tagit fram såväl miljö- som personalbokslut

⁵⁵ modeller för detta har tagits fram vid Naturekonomihuset, se vidare Naturekonomi, Bergström, 1994

- * personalekonomiska bokslut
- * hälsobokslut⁵⁶

Det har några gemensamma drag:

- * man strävar efter en **regelbundenhet** med samma **periodicitet som ordinarie bokslut** vilket ger en möjlighet till kontinuerlig fördjupning av kunskaper och metodik men också möjlighet att skapa tidserier.
- * de bygger på att man försöker identifiera de olika områden inom vilka företaget/organisationen har en påverkan på världen. På så sätt försöker man **omdefiniera företagets gränssnitt** mot omvärlden eller **införliva parametrar i redovisningen** som annars uteblir (t.ex. antal sjukdagar per anställd).
- * man kvantifierar och försöker på olika sätt hitta mått för **företagets påverkan** på de externa variablerna i förhållande till den ekonomiska verksamheten (t.ex. utsläppta ton kväveoxid per miljon kronor i omsättning)
- * man försöker på olika sätt **internalisera effekterna** på ett bokföringsmässigt acceptabelt vis i redovisningen och redovisa dem sammanhängande med den ekonomiska bokföringen
- * man försöker beskriva hur de icke bokförda parametrarna (t.ex. andelen kort- och långtidssjukskrivna) kan **påverka företagets resultat**⁵⁷
- * i vissa fall strävar man efter att **monetarisera de externa effekterna** så att direkt jämförbarhet med det ekonomiska resultatet erhålles⁵⁸
- * presentationen bygger ofta på **nyckeltal**⁵⁹ som antingen fångar relationen mellan företagets produktion och de externa effekterna (t.ex. antal ton koldioxid per producerad tonkilometer transporterat gods) eller mellan den traditionella bokföringen och de externa effekterna (t.ex. personalomsättning i förhållande till vinst, sjukdagar per miljoner kronor i omsättning)

7.1.3. Social redovisning

En annan väg som tagits är olika modeller för det som kallas social redovisning⁶⁰. Denna modell utgår delvis från samma idé, dvs. att på olika sätt synliggöra företagets externa effekter inom det sociala området. I huvudsak handlar det dock om att synliggöra företagets

⁵⁶ en bra beskrivning av begreppet hälsobokslut och dess användning finns i Hälsobokslut, Aronsson & Malmquist, Metodicum

⁵⁷ se Aronsson & Malmquist, Metodicum, Hälsobokslut

⁵⁸ se Aronsson & Malmquist, Rehabiliteringens Ekonomi, Bilda, 2002

⁵⁹ med nyckeltal menar vi här kvoten mellan två för företaget viktiga parametrar t.ex. utsläpp av ton svaveldioxid per miljon kronor i omsättning eller vinst i kronor per helårsanställd

⁶⁰ se Israelsson, Social redovisning och sociala bokslut, en uppdaterad kartläggning, 2002 samt Folksam, Företagens samhällsansvar, september 2002

sociala mål eller mjuka mål och sociala relationer med omvärlden. Fokus ligger på att lyfta fram andra värden för ett företag än de strikt ekonomiska. Det kan uttryckas på följande sätt:

”Social redovisning är en metod som organisationer kan använda för att planera, följa upp och utvärdera icke-kommersiella aktiviteter och för att belysa interna och externa konsekvenser av organisationens sociala och ekonomiska verksamhet.”⁶¹

Metodmässigt betonar man inte bara slutresultatet i form av ett socialt bokslut utan framför allt den arbetsprocess eller pedagogiska process som leder fram till detta. Det är alltså ett mer processorienterat synsätt än det mer kvantitativa arbete med socioekonomiska bokslut vi presenterar.

I rapporter och beskrivningar kring social redovisning återkommer ett stort antal väl kända arbetsinstrument som flitigt använts för att utveckla, kvalitetssäkra och följa upp såväl privata företag som offentliga organisationer under den senaste tioårsperioden:

- * kund- och marknadsundersökningar (vad tycker våra externa intressenter)
- * arbetsmiljöundersökningar (hur mår vår personal och vad tycker dom om företaget)
- * olika kvalitetssäkringssystem såsom ISO 9000 och QUL (hur ska vi på olika sätt bli bättre mer effektiva, ge mer kundnytta, utveckla kvalitet och verksamhet)
- * balanced score card⁶², swot-analyser⁶³
- * modeller för situationsorienterat lärande (vilka värderingar är eller bör vara styrande i vårt företag)⁶⁴
- * offentliga förvaltningars verksamhetsberättelser (har vi uppnått de mjuka mål och de sociala nyckeltal som är uppsatta⁶⁵)

Den sociala redovisningens egentliga styrka förefaller vara ett **pedagogiskt och processmässigt genomtänkt** grepp i att sammanföra ett antal befintliga rapporterings- och styrtekniker till en helhet.

Det finns heller ingen entydig fokusering på det mätbara och i än mindre grad det monetariserbara vilket gör att denna modell kanske har sin främsta tillämpning för att lyfta de ”mjuka” värdena i det sociala företagandet och på så sätt kan fungera som en **kontrast eller ett komplement till det socioekonomiska bokslutet**.

7.2. Vår preliminära definition av socioekonomiskt bokslut

7.2.1. Byggstenarna

⁶¹ Israelsson, Social redovisning och sociala bokslut, en uppdaterad kartläggning, 2002, sid 5

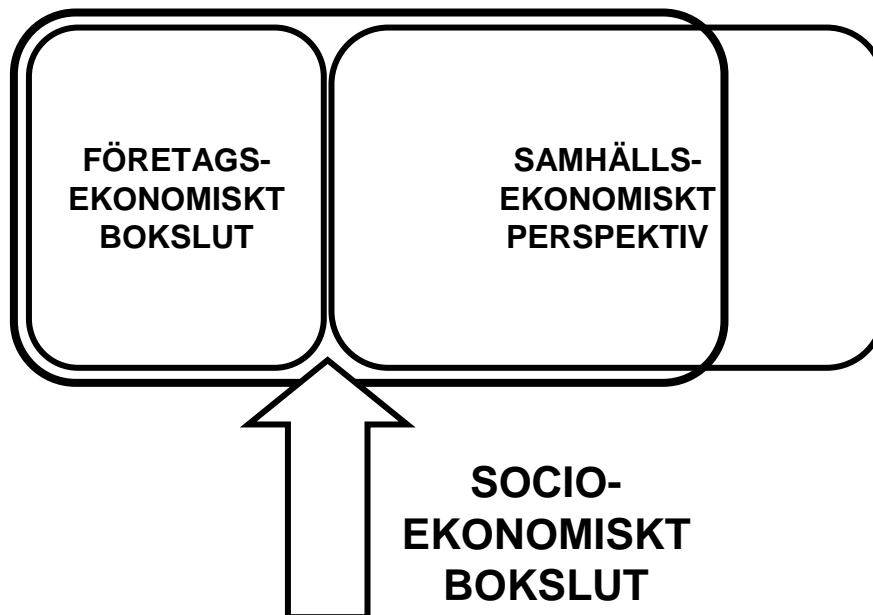
⁶² se folktandvården i Örebro Läns Landsting

⁶³ se verksamhetsplan för psykiatrireformens genomförande i Södertälje

⁶⁴ det kommunala städbolaget Telge Rent, våren 2005

⁶⁵ se t.ex. verksamhetsberättelser för Nacka & Stockholms kommuner

Det socioekonomiska bokslutet bygger på att det företagsekonomiska bokslutet kompletteras med ett samhällsekonomiskt perspektiv. Syftet med detta är att internalisera relevanta delar av det sociala företagets externa effekter. Sannolikt kommer det aldrig att vara möjligt att genomföra denna procedur fullt ut eftersom det finns uppenbara svårigheter att hitta data, att komma överens om meningsfulla variabler, huruvida det är etiskt försvarbart att monetarisera vissa fenomen etc..

Denna studie är ju en metodstudie vars egentliga syfte är att presentera ett synsätt och en modell samt förbereda marken för en huvudstudie. Det innebär att de definitioner, angreppssätt och arbetsprocess som nedan presenteras får ses som preliminära.

7.2.2. Bokslutet

Med socioekonomiskt bokslut för sociala företag menar vi så här långt

- * ett bokslut som **utgår från företagets ordinarie bokslut** såsom det definieras i bokföringslagen. Det omfattar i första hand företagets resultaträkning, dvs. intäkter minus kostnader.
- * detta bokslut kompletteras genom att för företaget **betydelsefulla externa effekter identifieras, kvantifieras och värderas** (monetariseras).
- * dessa monetariserade externa effekter bakas samman till **ett eller flera kostnadsställen i företagets socio-ekonomiska resultaträkning**.
- * bokslutet kan **kompletteras med andra icke monetariserade variabler** som påverkar företagets resultat och värderingen av detta.

- * denna process **görs regelbundet** (årligen) som en del av företagets ordinarie bokslutsarbete.
- * resultatet redovisas **tillsammans med företagets övriga årsredovisning.**

7.2.3. Nyckeltal

I arbetet med socioekonomiska bokslut ligger att också utveckla meningsfulla **nyckeltal som bland annat skildrar relationen mellan det sociala företagets konventionella bokslut och det socioekonomiska bokslutet**. Exempel på sådana nyckeltal kan vara

- * kvoten socialt bokslut/företagsbokslut
- * samhällelig intäkt per medarbetare
- * samhällsintäkter/rehabkostnad

7.2.4. Det sociala investeringsperspektivet

Många sociala företag har svaga grupper som fokus. Man arbetar aktivt för att bidra till bättre hälsa, bättre livssituation eller förmåga att återgå till arbetsmarknaden. Det innebär att det föreligger **ett utpräglat socialt investeringsperspektiv**. Detta är något man ofta lyfter fram då man studerar rehabiliterings ekonomi eller upprättar så kallade hälsobokslut⁶⁶. Detta investeringsperspektiv bör också kunna lyftas in i det socioekonomiska bokslutet t.ex.

- * pay-off tiden för rehabiliteringsinvesteringar ur ett socioekonomiskt perspektiv
- * kvoten mellan kortsiktig rehabiliteringskostnad och långsiktiga samhällsvinster för sociala företaget

I ett sådant investeringstänkande bör också inbegripas **riskanalyser och sannolikhetsbedömningar** av framtida vinster i förhållande till investeringskostnader idag.

7.2.5. Dess upprättande

Det socioekonomiska bokslutet bör upprättas med utgångspunkt i följande principer

- * det upprättas **regelbundet, i första hand på årsbasis** eller t.ex. vart annat år, beroende på ambitionsnivå.
- * det upprättas **under en längre tidsperiod** (flera år) för att på så sätt skapa tidserier, ge möjlighet att se utvecklingstrender och få jämförbarhet mellan år.
- * det upprättas **i nära samarbete** med den verksamhet det gäller i en form av pedagogisk och systematisk arbetsprocess.
- * det kan upprättas på **flera olika ambitionsnivåer**. Allt från en mycket preciserad analys baserad på faktiska journaldata till mer översiktliga kalkyler eller räknexempel baserade på tumregler och storleksordningar

⁶⁶ se Aronsson & Malmquist, Rehabiliterings Ekonomi, Bilda, 2002

8. SLUTSATSER

8.1. Denna metodstudie

Detta har varit en metodstudie. Syftet har inte varit att upprätta ett skarpt socioekonomiskt bokslut, vilket vi inte heller har gjort. Däremot har vi, med kalkyler baserade på en tidigare studie, testat och illustrerat hur ett sådant bokslut skulle kunna upprättas. Vi tycker oss nu kunna dra några slutsatser:

- * den modell vi ville pröva – baserad på det samhällsekonomiska synsättet **fungerar för att upprätta socioekonomiska bokslut.**
- * de effekter som uppstår kring det sociala företaget av detta slag går i allt väsentligt att **identifiera, kvantifiera och prissätta.**
- * man kan upprätta **resultaträkningar, göra nyckeltalsanalyser, utföra investeringskalkyler och upprätta riskbedömningar** kring framgångsmått för sociala företag.
- * man **erhåller meningsfull och tolkningsbar information om det sociala företaget** ur ett samhällsperspektiv, i all synnerhet om man anlägger ett **multifaktoriellt rehabiliteringsperspektiv.**
- * i denna analys kan vi tämligen enkelt förflytta fokus mellan **företagsnivå, myndighetsnivå och samhällsnivå samt belysa skillnaderna mellan dessa tre perspektiv.**
- * vi får hjälp att förstå det sociala företags balansgång mellan det **företagsekonomiska och samhällsekonomiska perspektiv**
- * metodiken i den **kalkylmodell (KALAS)** vi använder oss av är enkel och lätt att tillämpa för att skapa underlag till det socioekonomiska bokslutet. Den går att översätta till andra kalkylmiljöer (MS Excel eller dyligt)
- * det socioekonomiska bokslutet går att göra **på många olika ambitionsnivåer** och bör, med stöd av denna rapport, kunna gå att upprätta i sin mest enkla form för de flesta sociala företag. Detta kan göras av de flesta företagsledningar.
- * det stora arbetet framöver är inte modellutveckling eller metodutveckling utan applikationer på andra företag samt **datainsamling och databearbetning** för att genomföra ett konkret bokslutsarbete.

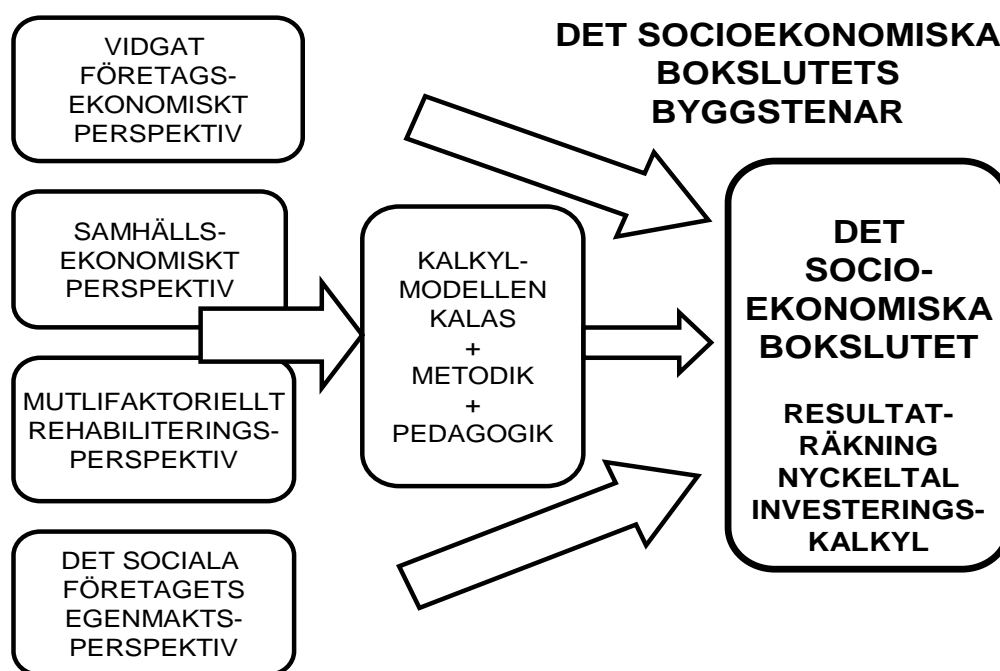
8.2. En analytisk och metodologisk sammanfattning

Om man mer analytiskt och metodologiskt ska beskriva vår ansats kan man göra det med utgångspunkt i nedanstående figur. Vi bygger det socioekonomiska bokslutet på fyra

teoretiska fundament. Det första är **det vidgade företagsekonomiska perspektivet** ungefär på det sätt som man i dag skapar miljö- eller hälsobokslut. Till detta lägger vi ett **samhällsekonomiskt perspektiv** ungefär som man gör i den praktiska tillämpning av välfärdsteorin som kallas samhällsekonomiska analyser. Den tredje komponenten är ett **multifaktoriellt rehabiliteringsperspektiv** och alla de erfarenheter som finns av sådana lösningar. Slutligen bygger vi vår modell på det **egenmakts- och empowermentperspektiv** som finns inbyggt i det sociala företaget.

Dessa fyra grundtankar finns inbakade i vår **kalkylmodell KALAS** som ger en möjlighet att göra analyser ur de olika perspektiv vi är intresserade av. Detta gör vi med en **pedagogik och metodik** som involverar de verksamheter vi ska upprätta bokslut för.

Produkten vi skapar blir det socioekonomiska bokslut vi här redovisat bestående av **resultaträkning, nyckeltalsanalys och en investeringskalkyl**.

9. SLUTORD

Avslutningsvis vill vi lyfta fram några reflektioner detta arbete gett upphov till. Vår första reflektion är att det är anmärkningsvärt vilken **skillnad mellan företagsperspektivet och samhällsperspektivet som blottlagts genom dessa enkla räkneexempel** och som tydliggörs i det socioekonomiska bokslut. Utan tvivel blir man mycket intresserad av att ta reda på hur det skulle förhålla sig i en mer empiriskt baserad studie på Basta och hur sådana resultat skulle likna eller skilja sig från de resultat man kan erhålla från de två andra verksamheterna i denna studie som berör långtidsarbetslösa och kriminella. Metoden finns och fungerar. Nu behöver vi empiriska data och kunna jämföra olika former av sociala företag.

De andra tanken är att studien **synliggjort hur dagens välfärdsorganisation skapar förutsättningar för ekonomiska osunda Svarte-Petterspel** med klienten och ekonomiskt ineffektiv kortsiktighet i tänkandet kring rehabiliteringsfrågor för denna typ av målgrupper. Behoven av långsiktiga planeringsmodeller, investeringstänkande och strukturförändringar såsom gemensamma nämnder eller samverkansförbund skulle kanske ge möjlighet till ett annat tänkande.

Men vi kan också se att det synsätt och den kalkylmodell det socioekonomiska bokslutet är baserad på med tämligen måttliga ansträngningar skulle gå att omvandla till **gränsöverskridande samverkansbokslut eller rehabiliteringsbokslut kring denna typ av klienter med multifaktoriell problematik**. Här finns möjligheten till ett uppföljningsinstrument med vars hjälp rehabiliteringsinsatsernas ekonomiska effektivitet skulle kunna utvecklas.

Slutligen har det för oss blivit uppenbart att denna typ av sociala företag sitter på en dubbelkompetens som visat sig vara framgångsrik i denna typ av rehabilitering; **case-managementperspektivet (helhetssyn) och empowermentperspektivet (egenmakt)**. Frågan om dessa typ av företag inom dagens samhällsstruktur hittar köpare av denna värdefulla kompetens. Värdefull för både de människor det berör och samhället i sin helhet.

BILAGA 1 MODELLEN I FORMLER

Här följer en kortare mer formaliserad beskrivning av det som ingår i vår kostnadskalkyl, som den beskrevs i text ovan eller i illustrationen för Patrik. Vi kallar individen som kalkyleras för Patrik även här.

Utgångspunkten är att jämföra de totala kostnaderna (TC) för den resursförbrukning som Patriks liv för med sig, i alternativa utvecklingsvägar för olika åtgärder. Här antar vi att det endast görs ett alternativscenario. Helst skall naturligtvis den alternativa utvecklingen visa sig medföra lägre kostnader än trendutvecklingen.

$$TC^{Trend} \geq TC^{Alternativ}$$

Detta är emellertid bara ena sidan av problematiken. Kostnaderna är förknippade med resursupppoffringar av olika slag och dessa är tänkta att ha en positiv effekt på Patrik. Man kan diskutera huruvida en alternativ utveckling är bättre ur detta perspektiv eller ej.

De totala kostnaderna för insatserna i de bägge utvecklingarna är summan av kostnader (minus eventuella intäkter) för samtliga aktörer under den period vi analyserar. I Patriks fall handlade det om en 5-årsperiod och aktörerna kan vara de som vi tidigare diskuterade i samband med välfärdstårtan - Kommun, Landsting, Rättsväsende, Försäkringskassa, Arbetsmarknadsverket och familj, vänner, bostadsbolag, föreningsliv etc. som vi lägger in under en kategori "Övriga". De totala kostnaderna kan formuleras på följande sätt.

$$\sum_{t=0}^T \sum_{k=1}^K \frac{TC_j^{kt}}{(1+r)^t}$$

där

t = tid ($t=0$ är startåret för kalkylen)

k = aktörer

j = individ, dvs Svempa mfl

r = diskonteringsränta

För att utreda den totala effekten för en viss klientgrupp handlar det om att beräkna skillnaden i kostnader mellan trend- och alternativutveckling för hela den aktuella gruppen, dvs:

$$\left[\sum_{j=1}^J \sum_{t=0}^T \sum_{k=1}^K \frac{TC_j^{kt}}{(1+r)^t} \right]^{Trend} - \left[\sum_{j=1}^J \sum_{t=0}^T \sum_{k=1}^K \frac{TC_j^{kt}}{(1+r)^t} \right]^{Alternativ}$$

Varje aktörs kostnader består av en rad aktiviteter/insatser (a) som görs av de olika enheterna, t.ex. Primärvård och Psykiatri inom Landstinget eller Individ och Familjeomsorg eller Skolan inom kommunen, för en viss individ j .

$$TC_j^k = \sum_{t=0}^T \sum_{b=1}^B \frac{TC_{bj}^{kt}}{(1+r)^t} = \sum_{t=0}^T \sum_{b=1}^B \sum_{i=1}^I \frac{(a_{bj}^{it} \times p_b^{ai})}{(1+r)^t}$$

där

b = enheter inom aktör ex Psykiatri inom Landsting

a = insats/aktivitet ($i=1\dots m$) inom viss enhet

p = priset/kostnaden för e

BILAGA 2 DE TVÅ GENERATIONERNA AV KALKYLPROGRAM

Den egenutvecklade programvara som används för kalkylerna i de flesta av våra utvärderingar finns i två generationer. Skillnaden mellan dem ligger framför allt i att den tidigare (Kalas1) utvecklades för den speciella scenarioteknik som användes i samtliga tidiga projekt – bl.a. för Martin/Patrik som illustrerats ovan. Den senare har utvecklats för att också kunna hantera mer traditionella utvärderingar där man vill ställa en period innan projekt eller förändring mot perioden efter.

I Kalas1 formulerades problemet som:

A - Hur hade det gått för person X om han/hon hade fortsatt som hittills med givna förutsättningar i insatser?

B – Hur hade det gått för person X om förutsättningarna ändras, t.ex. via en psykiatrireform eller med en Case-Manager, etc? Här kunde det finnas flera möjliga alternativa utvecklingar.

Kalkylen gick ut på att bygga dessa scenarier så trovärdigt som möjligt och att jämföra de kostnader och intäkter dessa förde med sig. Modellen består, som illustrerats ovan, av följande komponenter:

- Karriärer/scenarios som specificerar vad personen råkar ut för såväl kvalitativt som uttryckt i de kostnader detta för med sig.
- En aktivitetslista fördelad på olika aktörer och enheter hos dessa som utgör det utbud av insatser/aktiviteter som personen kan dra på under scenariot
- En prislista på dessa aktiviteter

I Kalas2 behålls aktiviteter och priser. I denna version kan man emellertid bygga upp olika hierarkier av aktörer/enheter/aktiviteter. Man plockar helt enkelt ihop det utbud av aktiviteter och den institutionella hierarki som man vill spegla i utvärderingen.

Eftersom den nya programvaran byggts upp för att kunna hantera faktiska data så är de parallella scenarierna nu ersatta av två tidsperioder per individ – en före och en efter. Dessa ligger kronologiskt där insatsen/projektstart utgör brottet mellan för- och efterperioderna för varje individ. Man kan välja att registrera på års- eller kvartalsbasis. Man kan naturligtvis använda den även för scenarios då man har två perioder som överlappar varandra i stället för att ligga kronologiskt.

Beräknings-, analys- och presentationsmässigt innebär denna förändring att det inte går att använda en 1:1-analys mellan de olika perioderna/scenarierna/karriärerna för individer och grupper. Perioderna kan vara olika långa såväl för en enskild individ som mellan individer.

Detta gör att man får lita mer till genomsnittliga värden samt till normaliserade perioder, där den med kortast period kommer att styra för gruppen om det är fler perioder. Normalisering innebär att man sätter samman lika många kvartal/år före som efter om det är en individ eller före eller efter om det är flera individer. På detta sätt kan man räkna fram och jämföra syntetiska totaler och tidsserier.

I och med att den kortaste perioden kommer att vara styrande så ställa man inför ett beslut när det gäller vilket håll de avkortade serierna skall beräknas. Man kan börja bakifrån, vilket innebär att man väljer de senaste perioderna. Börjar man framifrån väljer man istället de tidigaste perioderna. Valet mellan dessa kan vara avgörande om det finns starka uppåt- eller nedåtgående trender i materialet. Vid en traditionell utvärdering så faller det sig naturligt att välja de senaste perioderna i ”före”-serien och de tidiga perioderna i ”efter”-serien. Det kan t.ex. vara att välja perioderna 18 månader innan insats med de första 18 månaderna efter insats. Men andra snitt måste kontrolleras så att man inte missar något strukturellt på individ eller grupp nivå.

En annan viktig skillnad mellan de två programversionerna som också har med utvärderingar att göra är att den senare innehåller möjligheten att registrera ett godtyckligt antal bakgrundsvariabler på individnivå. Detta kan vara kön, ålder, hemkommun, familjesituation, relation till arbetsmarknad etc.

Anledningen till att detta finns med är naturligtvis att det med utvärderingar av grupper av individer blir intressant att kunna analysera hur dessa egenskaper påverkar resultaten i termer av kostnader och intäkter. Med en enda individ eller med en homogen grupp av individer är detta mindre intressant.

En tredje viktig skillnad mellan programgenerationerna är att den senare innehåller möjligheten att göra framskrivningar från genomsnittliga eller trendmässiga årsvärden (även om kalkylen görs på kvartalsbasis). Detta har introducerats av flera skäl. Ett av dem är att man med normaliseringsförfarandet i grupper ofta blir sittande med resultaten för en väldigt kort period. Med den tidigare, scenariobaserade, modellen så bestämdes utvärderingsperioden ex ante. Nu faller den ut av de perioder som det funnits indata för. Med framskrivningsmöjligheten kan man skapa längre tidsperioder och se storleksordningar på effekter på godtycklig tid. Man kan givetvis välja om dessa skall diskonteras eller ej.

REFERENSER

Analys av samverkan, samhällsekonomi och rehabilitering

Andras studier inom detta fält

Samhall Resurs AB, Huldt J & Andersson K (2000) Sampop – en samhällsekonomisk utvärdering av FRISAM-verksamhet i Växjö

SIND (1982), Samhällsekonomiska kalkyler vid industrinedläggningar – metoder och fallstudier, Statens Industriverk 1982:10

Socialstyrelsen (2002) Med arbete som insats – klienteffekter och samhällsekonomisk lönsamhet i socialt arbete, Socialstyrelsen 2002-112-1

Socialstyrelsen, AMS, mfl (2000) Samhällsekonomiska effekter vid rehabilitering – Vem vinner på rehabilitering i samverkan?, Samverkan inom rehabiliteringsområdet 2000:11, Stockholm

Socialstyrelsen, Skolverket & Folkhälsoinstitutet, 2004

Egna studier inom detta fält

Lundmark & Nilsson, OFUS, 2003, Rehabiliterande synsätt i samverkansarbetet

Lundmark, Nilsson & Wadeskog, OFUS, 1997, Sara Söderberg, en studie om samverkan och samhällsekonomi kring personer med ryggont

Lundmark, Nilsson & Wadeskog, OFUS, 2000, Eva-Britt Larsson – en person med psykosociala arbetshinder

Nilsson, SEE, 1998, Vi byggde nätverk – om psykiatrireformens genomförande i Södertälje

Nilsson, OFUS, 2000, Svempa Johansson, missbrukare eller företagare, en analys av de samhällsekonomiska konsekvenserna av arbetskooperativet Basta

Nilsson, OFUS samt Nacka och Örnköldsviks kommuner, Strategi för samverkan'

Nilsson & Wadeskog, 1979, SEE & Statens Ungdomsråd, Det blir för dyrt – en studie av missbrukets samhällsekonomiska kostnader

Nilsson & Wadeskog, 1998, SEE, Vårdkedjor, psykiatrireformen och ekonomin – fallet Södertälje

Nilsson & Wadeskog, 1999, Socialstyrelsen & SEE, Rutger Engström- missbrukare eller psykiskt sjuk

Nilsson & Wadeskog, 1999, Socialstyrelsen & SEE, Ju fler kokkar desto bättre soppa – om att samverka kring psykiatrireformens klienter

Nilsson & Wadeskog, 2003, SEE & Landstinget i Dalarna, Carina Persson, en studie av fetmans samhällsekonomiska konsekvenser

Nilsson & Wadeskog, ett socialt investeringsperspektiv, SEE & Socialstyrelsen 2004

Nilsson & Wadeskog, Det blir för dyrt – ekonomisk utvärdering av personligt ombud för psykiskt funktionshindrade, Socialstyrelsen & SEE, 2005

Samhällsekonomisk analys

Bentkover, J , Covello, V & Mumpower, J (1986) Benefit Assessment: The state of the art, Reidel Publ Co, Dordrecht

Bohm, P. (1977). Samhällsekonomisk effektivitet. SNS förlag Uddevalla:.

Bohm P (1978) I samhällets intresse? SNS förlag, Uddevalla:

Dasgupta A & Pearce D (1978) Cost-Benefit Analysis: Theory and Practise, Macmillan Press, London

Gramlich, E (1981), Benefit-Cost Analysis of Government Programs, Prentice-Hall, Engelwood Cliffs

Honley, N. and C. L. Spash (1993). Cost-benefit analysis and the environment. Cheltenham: Edward Elgar.

Johansson, P.O (1991), An introduction to modern welfare economics, Cambridge University Press, Cambridge

Layard R, Ed. (1972) Cost-Benefit Analysis – selected readings, Penguin Education, Harmondsworth

Lesourne J (1975) Cost-Benefit Analysis and Economic Theory, North-Holland, Amsterdam

Mattsson B (1988) Cost-benefitkalkyler, Esselte Studium, Göteborg

Mishan, E.J (1971) Cost-Benefit Analysis, George Allen & Unwin, London

Pearce D (1971) Cost-Benefit Analysis, Macmillan Press, London

Ray, A (1984) Cost-Benefit Analysis – issues and methodologies, World Bank, Johns Hopkins Press, Baltimore

SIND (1982), Samhällsekonomiska kalkyler vid industrinedläggningar – metoder och fallstudier, Statens Industriverk 1982:10

Söderbaum P (1973) Positionsanalys vid beslutsfattande och planering – Ekonomisk analys på tvärvetenskaplig grund, Scandinavian University Books, Uppsala